

**ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΧΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ
ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ**

ΤΕΛΙΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ

**Θέμα: Η σύγχρονη ιστορία του αυτοκέφαλου της Σερβικής
Ορθοδόξου Εκκλησίας (19^{ος} -20^{ος} αιώνας).**

ΦΟΙΤΗΤΗΣ

Νικόλαος. Λουκάς

**Υποστράτηγος (ΤΘ) εα.-Πτυχιούχος της Θεολογικής Σχολής ΕΚΠΑ
(Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας)**

ΑΜ: 153166

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Δρ. Λόης Γεώργιος Νεκτάριος

Μέλος επιτροπής: Δρ. Παναγιώτης Τζουμέρκας

Μεσολόγγι Απρίλιος 2026

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σελ. 4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ. 5
1. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΥΤΟΝΟΜΟΥ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ.	σελ. 8
1.1. Ο Θεσμός του αυτόνομου καθεστώτος.	σελ. 8
1.2. Το αυτόνομο καθεστώς κατά την απόφαση της εν Κρήτη Αγίας και Μεγάλης Συνόδου του 2016.	σελ. 13
1.3. Ο θεσμός του αυτοκέφαλου καθεστώτος.	σελ. 15
2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΥ ΣΕΡΒΙΚΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ	σελ. 18
2.1. Οι Σέρβοι, ο εκχριστιανισμός τους και η πορεία προς το αυτοκέφαλο καθεστώς (1219 μ.Χ.)	σελ. 18
2.2. Η αυτοανακήρυξη της Αρχιεπισκοπής Σερβίας σε Πατριαρχείο (1346 μ.Χ.) και η αντίδραση του Οικουμενικού Πατριαρχείου.	σελ. 25
2.3. Από την αποκατάσταση και πατριαρχική τιμή (1375 μ.Χ.) στην κατάργηση του Πατριαρχείου Πεκίου (1766 μ.Χ.)	σελ. 33
3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ (1831)	σελ. 40
3.1. Η οθωμανική παραχώρηση πολιτικής αυτονομίας προς τους Σέρβους (1830 μ.Χ.) και η λύση του εκκλησιαστικού ζητήματος.	σελ. 40
3.2. Ανάλυση και σχόλια του Τόμου Αυτονομίας (1831 μ.Χ.).	σελ. 45
4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΙΑΣ (1879)	σελ. 52
4.1. Η πορεία προς την πλήρη ανεξαρτησία της Σερβίας (1878 μ.Χ.) και οι προϋποθέσεις αυτοκεφαλίας της Εκκλησίας	σελ. 52
4.2. Ανάλυση και σχόλια του Τόμου Αυτοκεφαλίας (1879)	σελ. 56
5. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΠΕΡΙ ΕΝΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ (1922)	σελ. 60
5.1. Οι γεωπολιτικές εξελίξεις του 1918 ως παράγοντας που δρομολόγησε και εκκλησιαστικές μεταβολές	σελ. 60
5.2. Ανάλυση και σχόλια του Τόμου του 1922	σελ. 67
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.	σελ. 72

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

σελ. 75

Πατριαρχικός καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ ἐσωτερικῆς διοικητικῆς αὐτονομίας τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας με διατήρηση δικαιώματος ἐποπτείας ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο (1831)

σελ. 75

Πατριαρχικός καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ ἀνακηρύξεως τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σερβίας (1879)

σελ. 79

Πατριαρχικός καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ ἐνώσεως καὶ ἀνασυστάσεως τῆς αὐτοκεφάλου ἡνωμένης Ὀρθοδόξου Σερβικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων (1922)

σελ. 84

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

σελ. 87

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κατά τα έτη φοίτησής μου στη Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου και στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ορθόδοξη Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός», είχα την ευκαιρία να έρθω σε επαφή με ποικίλους θεολογικούς κλάδους, καθώς και με σημαντικά θεολογικά ζητήματα, τόσο παλαιότερα όσο και σύγχρονα. Ανάμεσα σε αυτά, ιδιαίτερη θέση κατέχει η πραγματικότητα του θρησκευτικού πλουραλισμού στον σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο κόσμο, καθώς και το ζήτημα της θεολογικής και εκκλησιαστικής του διαχείρισης.

Πλέον και στην Ελλάδα, κοινωνίες οι οποίες στο παρελθόν χαρακτηρίζονταν σε μεγάλο βαθμό από ομοιογένεια μεταβάλλονται σταδιακά σε πολυπολιτισμικές. Το άνοιγμα των συνόρων μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, σε συνδυασμό με την ευρωπαϊκή διεύρυνση, συνέβαλε στη διαμόρφωση νέων κοινοτήτων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και στην Ελλάδα, ιδίως στη Βόρεια Ελλάδα, παράλληλα με την παρουσία και άλλων μεταναστευτικών ομάδων. Υπό το πρίσμα αυτό, το πολυπολιτισμικό και διαθρησκειακό φαινόμενο δεν μπορεί πλέον να αγνοείται. Αντιθέτως, προσφέρει σημαντική ευκαιρία για τη μελέτη του «άλλου» ορθοδόξου, μέσα από την οποία μπορούν να αναδειχθούν τόσο θετικά στοιχεία όσο και σύγχρονα παθογενή φαινόμενα του ορθοδόξου χώρου. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται η στενή συνύφανση Κράτους και Εκκλησίας, καθώς και ο εθνοφυλετισμός, ο οποίος υποτάσσει την καθολικότητα του εκκλησιαστικού μηνύματος σε εθνικές κατηγορίες.

Σε αυτό το πλαίσιο, έκρινα σκόπιμο να ασχοληθώ με το ζήτημα της σύγχρονης ιστορίας του αυτοκεφάλου της Σερβικής Ορθοδόξου Εκκλησίας. Για την ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας οφείλω να εκφράσω εγκάρδιες ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή μου, Γεώργιο-Νεκτάριο Λόη, για τη συμβολή και την καθοδήγησή του, καθώς και στο μέλος της εξεταστικής επιτροπής, καθηγητή Παναγιώτη Τζουμέρκα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εν γένει ιστορία, πολιτική και εκκλησιαστική των Σέρβων, ιδίως από τα μεσαιωνικά χρόνια έως σήμερα παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον τόσο εντός του βυζαντινού πλαισίου του, όσο και εντός των νεωτερικών χρόνων, οπότε και οι Σέρβοι κέρδισαν σταδιακά την πολιτική αυτονομία και ανεξαρτησία και αντίστοιχα τους αποδόθηκαν τόμοι αυτόνομου, αυτοκεφάλου και πατριαρχικού εκκλησιαστικού καθεστώτος από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ιδιαίτερα όμως η νεότερη εκκλησιαστική ιστορία της Σερβίας συσχετίζεται με διάφορες πτυχές και όχι μόνο θεολογικές, σε εποχές που τα Βαλκάνια¹ στέναζαν κάτω από την οθωμανική κυριαρχία, η οποία αναγνώριζε θρησκευτικές μειονότητες, αλλά όχι εθνοτικές. Έτσι, τα φιλελεύθερα ρεύματα που άκμασαν τότε στην Ευρώπη και παρά το εκκοσμιευμένο πνεύμα τους, συνδυάστηκαν στις βαλκανικές και έντονα ορθόδοξες περιοχές, με εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και στην πορεία με τάσεις πολιτειοκρατίας, χειραφέτησης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και σε ακραίες περιπτώσεις με ωμό φυλετισμό. Τα φαινόμενα αυτά συνεχίστηκαν και εντός του 20^{ου} αιώνα. Μάλιστα μετά την κυριαρχία των κομμουνιστών στην Γιουγκοσλαβία, με την λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, έλαβαν μία νέα εκκλησιαστική τροπή, με το προωθούμενο από τον Τίτο σχισματικό μόρφωμα της Εκκλησίας της Μακεδονίας, σε ένα θέμα που δεν έχει κλείσει έως σήμερα.

Τα παραπάνω, αποτελούν εν συντομία, μία σύνοψη της σημασίας που ενέχει για τον ερευνητή η σύγχρονη ιστορία του αυτοκέφαλου της Σερβικής Ορθοδόξου Εκκλησίας (19^{ος}-20^{ος} αιώνας), η οποία αποτελεί και το αντικείμενο της παρούσας τελικής διπλωματικής μεταπτυχιακής μου εργασίας.

Η εργασία αυτή αποσκοπεί κατ' ουσίαν στην διερεύνηση των διαστάσεων που ενέχει η απόδοση εκκλησιαστικών καθεστώτων σε μία Εκκλησία, στοχεύοντας να το πράξει μέσα από την διερεύνηση της ιδιαίτερης περίπτωσης που συνιστά η Εκκλησία της Σερβίας, η οποία διήλθε διάφορα καθεστώτα κατά την βυζαντινή περίοδο, παρήκμασε κατά την οθωμανική και επανήλθε στους νεωτερικούς χρόνους, τόσο κατά την αυτονομία που απέκτησε το 1831, όσο και κατά την αυτοκεφαλία του 1879.

Η εργασία διαρθρώνεται σε πέντε συνολικά κεφάλαια.

¹ Η ακριβέστερη ονομασία της περιοχής είναι «Χερσόνησος του Αίμου», ενώ στη σύγχρονη εποχή η επίσημη ονομασία είναι «Νοτιοανατολική Ευρώπη». Αντίθετα, η ονομασία «Βαλκάνια» είναι τουρκικής προέλευσης και ανάγεται στη λέξη *balkan* ή *balkanlar*, η οποία σημαίνει «όρος - ψηλό βουνό».

Το πρώτο κεφάλαιο εξετάζει καταρχάς το ζήτημα του θεσμού του αυτόνομου εκκλησιαστικού καθεστώτος. Στη συνέχεια, αναλύεται η σχετική περί αυτονομίας απόφαση της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Κρήτης, η οποία συνήλθε το 2016. Τέλος, το κεφάλαιο προσεγγίζει το ζήτημα του θεσμού του αυτοκέφαλου εκκλησιαστικού καθεστώτος.

Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει το ιστορικό πλαίσιο της Σερβικής Ορθοδόξου Εκκλησίας έως το 1766, από την αρχική της συγκρότηση κατά τους βυζαντινούς χρόνους έως την κατάργηση του Πατριαρχείου Πεκίου επί Οθωμανικής κυριαρχίας. Η ανάλυση διαρθρώνεται σε τρεις βασικές περιόδους: από τον εκχριστιανισμό των Σέρβων έως την παραχώρηση του αυτοκέφαλου από το Οικουμενικό Πατριαρχείο το 1219· από το 1219 έως την αντικανονική ανακήρυξή της σε Πατριαρχείο το 1346 και την κανονική αποκατάστασή της το 1375· και, τέλος, από το 1375 έως την κατάργηση του Πατριαρχείου Πεκίου το 1766. Παράλληλα, η εκκλησιαστική αυτή πορεία εξετάζεται σε συνάρτηση με τα σημαντικότερα πολιτικά και ιστορικά γεγονότα του σερβικού, βαλκανικού και βυζαντινού χώρου, καθώς οι γεωπολιτικές εξελίξεις επηρέασαν καθοριστικά τη διαμόρφωση της εκκλησιαστικής κατάστασης.

Το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στον Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο της εκκλησιαστικής αυτονομίας της Σερβικής Ορθοδόξου Εκκλησίας. Αρχικά εξετάζεται το ιστορικό πλαίσιο έως την περίοδο του Πασαλικίου του Βελιγραδίου, κατά την οποία η παραχώρηση πολιτικής αυτονομίας στους Σέρβους από τους Οθωμανούς το 1830 οδήγησε και στη διατύπωση αιτήματος για αντίστοιχη εκκλησιαστική αυτονομία. Στη συνέχεια, αναλύεται και σχολιάζεται ο Τόμος Αυτονομίας του 1831.

Το τέταρτο κεφάλαιο αφορά τον Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο Αυτοκεφαλίας του 1879. Αρχικά εξετάζονται τα βασικά πολιτικά και εκκλησιαστικά γεγονότα από το 1831 έως την εθνική ανεξαρτησία της Σερβίας το 1878, καθώς και οι προϋποθέσεις για την απόδοση αυτοκέφαλου καθεστώτος. Στη συνέχεια, αναλύεται και σχολιάζεται ο Τόμος Αυτοκεφαλίας που παραχωρήθηκε στη Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία το 1879. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα ουσιώδη σημεία των δύο Τόμων, καθώς και στην αξιολόγηση της τήρησης της κανονικής τάξης, από την υποβολή του αιτήματος έως την τελική παραχώρηση της εκκλησιαστικής αυτονομίας και, ακολούθως, της αυτοκεφαλίας.

Τέλος, το πέμπτο κεφάλαιο εξετάζει τον Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο για την ένωση και ανασύσταση της Σερβικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, με τον οποίο ανακηρύχθηκε Πατριαρχείο το 1922. Αρχικά παρουσιάζονται οι γεωπολιτικές εξελίξεις

από το 1918 και εξής, ως καθοριστικός παράγοντας των εκκλησιαστικών μεταβολών που ακολούθησαν. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την ανάλυση και τον σχολιασμό του εν λόγω Τόμου.

Ως προς τις πρωτογενείς πηγές, η εργασία εστιάζει κυρίως στους εκκλησιαστικούς Τόμους του 1831, του 1879 και του 1922, ενώ δευτερευόντως αξιοποιεί και άλλα σχετικά κείμενα, όπως τις αποφάσεις της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου του 2016 περί του αυτόνομου εκκλησιαστικού καθεστώτος. Αναφορικά με τη βιβλιογραφία, προτιμήθηκαν μελέτες που αφορούν τον θεσμό της εκκλησιαστικής αυτονομίας και του αυτοκεφάλου, καθώς και την πολιτική και εκκλησιαστική ιστορία των Βαλκανίων, ιδίως της Σερβίας. Ιδιαίτερη θέση κατέχει η μονογραφία του Γεωργίου Νεκταρίου Λόη, *Ιστορία της Σερβίας. Πολιτική και εκκλησιαστική*, ενώ αξιοποιούνται επίσης έργα θεολόγων, ιστορικών, βαλκανιολόγων και σλαβολόγων, όπως των Αθανασίου Αγγελόπουλου, Κωνσταντίνου Βαβούσκου, Βλασίου Φειδά, Ιωάννη Ταρνανίδη, Κυρίλλου Καταρέλου, Γρηγορίου Λιάντα και Αντωνίου-Αιμιλίου Ταχιάου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΥΤΟΝΟΜΟΥ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

1.1. Ο θεσμός του αυτόνομου καθεστώτος

Οι δύο κύριες μορφές εκκλησιαστικών καθεστώτων τα οποία μπορούν να διέπουν μία Εκκλησία είναι το αυτόνομο και το αυτοκέφαλο. Καθώς η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος του 2016 ασχολήθηκε με την έννοια του αυτόνομου, εκκινούμε την πραγμάτευση με την έννοια που αυτή του απέδωσε. Σύμφωνα με το σχετικό της κείμενο, ο εν λόγω θεσμός αφορά εκείνο το εκκλησιαστικό καθεστώς το οποίο διέπει μία εκκλησιαστική επαρχία, όταν αυτή χαρακτηρίζεται από σχετική ή μερική ανεξαρτησία προς την κανονική εκκλησιαστική δικαιοδοσία της, δηλαδή την αυτοκέφαλη Εκκλησία στην οποία αναφέρεται π.χ. η Σερβική Εκκλησία όταν απέκτησε κανονικώς αυτονομία, απέκτησε μερική ανεξαρτησία από την μητέρα και αυτοκέφαλη Εκκλησία, δηλαδή το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Το κείμενο της Συνόδου του 2016 παρατηρεί επίσης πως αυτά τα εκκλησιαστικά καθεστώτα και εν προκειμένω τα αυτόνομα, διέπονται όχι από μια ομοιόμορφη μορφή εξάρτησης, καθώς ανά τους αιώνες διαμορφώθηκαν διάφορα είδη κανονικής εξάρτησης².

Κατά τους πρώτους τρεις αιώνες και ιδίως λόγω των διωκτικών συνθηκών δεν είχε διαμορφωθεί συστηματικά η οργάνωση της εκκλησιαστικής διοίκησης. Έτσι, η διάκριση των δύο μελετώμενων όρων ήταν τότε άνευ νοήματος. Είχε όμως συνείδηση πως μία Τοπική Εκκλησία τελώντας την Ευχαριστία καθίστατο συνάμα και Καθολική Εκκλησία. Τον 4^ο αιώνα (όχι ασύνδετα με την προηγηθείσα επί Διοκλητιανού διοικητική διαίρεση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας), αρχίζει να εμφανίζεται η συστηματική οργάνωση της εκκλησιαστικής διοίκησης σε επαρχίες, των οποίων τα όρια και οι έδρες ακολουθούσαν τα πολιτικά αντίστοιχα ισχύοντα. Αφετηρία για να αρχίσουν να εμφανίζονται οι δύο όροι υπό εκκλησιαστική σημασία απετέλεσε η κατά την Α΄ εν Νικαία Οικουμενική Σύνοδο (325 μ.Χ.) θέσπιση ιερών κανόνων με χαρακτήρα εκκλησιαστικής διοίκησης. Τέτοιοι κανόνες είναι οι Δ΄, Ε΄, ΣΤ΄ και Ζ΄³.

² Αγία και Μεγάλη Σύνοδος, «Τὸ αὐτόνομον καὶ ὁ τρόπος ἀνακηρύξεως αὐτοῦ», στο Ιωάννης. Λόττος (επιμ), *Οι αποφάσεις της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, CEMES, Θεσσαλονίκη 2017, 76.

³ Βλάσιος Φειδάς, *Τὸ Αὐτοκέφαλον καὶ τὸ Αὐτόνομον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ* (Ιεροσόλυμα, ι.έ., 1979), 7-8.

Ειδικότερα, οι Κανόνες αυτοί κάνουν λόγο για εκλογή του επισκόπου από τους επισκόπους μίας επαρχίας εάν αυτό είναι δυνατό και αν όχι, εκλογή με κατ' ελάχιστο τρεις (3) επισκόπους να μετέχουν αυτής (Δ' Κανών), σύγκληση δύο φορές κατ' έτος Συνόδων–εκκλησιαστικών δικαστηρίων με εφέσιμο χαρακτήρα (Ε' Κανών), αναγνώριση επισκοπών με εξουσία πάνω σε άλλες της ίδιας περιφέρειας (Εκκλησίες Αλεξάνδρειας, Ρώμης και Αντιόχειας, ΣΤ' Κανών) και ιδιαίτερης τιμής προς τα Ιεροσόλυμα / Aelia Capitolina (Ζ' Κανών)⁴.

Αν πριν υπήρχε μια κατά τόπους εθιμική παράδοση εκκλησιαστικής διοίκησης, με την Α' Οικουμενική θεσπίζονται υπό την αιγίδα του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου κανόνες με οικουμενική σημασία. Οι προαναφερόμενοι κανόνες εμπεριείχαν προβλέψεις για την διάρθρωση της Εκκλησίας σε επαρχίες. Πλέον και επίσημα, εκάστη έδρα της εκκλησιαστικής επαρχίας γινόταν τόπος λήψης εκκλησιαστικών επαρχιακών-μητροπολιτικών αποφάσεων και πρώτιστα εκλογών επισκόπων και εκδικάσεις επισκόπων και άρα μορφές εκκλησιαστικών δικαστηρίων. Ακόμα περισσότερο, αναγνωρίζονταν σε μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας μία μεγαλύτερη ποιμαντική δικαιοδοσία. Σταδιακά μετά το επαρχιακό-μητροπολιτικό σύστημα διαμορφώθηκε επίσης το εξαρχικό και τέλος το υπερεξαρχικό-πατριαρχικό σύστημα, έως δηλαδή και την Δ' εν Χαλκηδόνι Οικουμενική Σύνοδο (451 μ.Χ.). Ωστόσο και πριν από το 325 μ.Χ., η εκλογή επισκόπου συνιστούσε μία συνοδική διαδικασία και ποτέ μία εσωτερική υπόθεση της επισκοπής. Πολύ σημαντικός υπήρξε για το ζήτημα ο 34^{ος} Κανών της Αποστολικής Συνόδου, με τον οποίο αναγνωρίζεται στην Εκκλησία ένα σύστημα που εξεικονίζει την δομή της Εκκλησίας, του Χριστού ως κεφαλή της σε σχέση με το Σώμα που οι χριστιανοί απαρτίζουν τα μέλη του. Αναγνωρίζεται η υποχρέωση της Συνόδου και των επισκόπων της επαρχίας να μην προβαίνουν σε ενέργειες άνευ της γνώμης του μητροπολίτου, αλλά και πως αυτός οφείλει να μην πράττει τίποτα, δίχως να το συζητήσει με τα συνοδικά μέλη⁵.

Ο Ιωάννης Ζηζιούλας παρατηρεί πως ο ως άνω Κανών αναδεικνύει δύο αρχές:

α. Κάθε επαρχία οφείλει να έχει έναν επίσκοπο ως αρχή και οι «πολλοί» δεν μπορούν να πράξουν τίποτε άνευ του ενός. Σημειώνει πως ο επίσκοπος δεν μπορεί να αντικαθίσταται με εκ περιτροπής διαδοχές ή συλλογικά όργανα⁶.

⁴ Πρόδρομος Ακανθόπουλος, *Κώδικας Ιερών Κανόνων και Εκκλησιαστικών Νόμων* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 1995), 50-53.

⁵ Βλάσιος Φειδάς, *ό.π.*, 7-10.

⁶ Ιωάννης Ζηζιούλας, *Το είναι ως κοινωνία* (Αθήνα: Ίνδικτος, 2023), 145.

β. Η άλλη αρχή, είναι πως και ο «ένας» δεν πρέπει να πράττει τίποτα άνευ της γνώμης των «πολλών» (συνοδικών μελών). Ο Ζηζιούλας αναγνωρίζει και εδώ το αρχέτυπο του τρόπου με τον οποίο ο Θεός είναι Τριάς και Μονάς, αλλά και την συνάρτηση της Χριστολογίας προς την Πνευματολογία, η οποία δεν επιτρέπει να λογίζεται ο Χριστός ως ένα άτομο, να είναι μόνος του η Εκκλησία ξέχωρα από το Σώμα, δηλαδή τα πολλά μέλη της, αλλά τον αναγνωρίζει ως πρόσωπο και κεφαλή της Εκκλησίας⁷.

Το παραπάνω δεν σημαίνει βέβαια πως ο μητροπολίτης ή ένας επίσκοπος και η Τοπική Εκκλησία του δεν έχαιρε εσωτερικής αυτονομίας. Αυτό που δεν μπορούσε να πράξει είναι να εκλέξει μόνη της επίσκοπο και να τον εκδικάσει, αλλά και να προβεί σε ενέργειες που υπερβαίνουν τα όρια δικαιοδοσίας της. Εδώ είναι η κατάλληλη στιγμή να τονισθεί πως στην ορθόδοξη παράδοση δεν νοείται Εκκλησία εν διασπορά: Κάθε επισκοπή, μητρόπολη, αρχιεπισκοπή ή πατριαρχείο έχει δεδομένα επακριβώς προσδιορισμένα όρια. Αυτό μαρτυρεί χωρίς καμία περίπτωση παρερμηνείας ο ΛΕ΄ Αποστολικός Κανών, δια του οποίου απαγορεύεται σε ένα επίσκοπο η χειροτονία κληρικού εκτός των ορίων της επισκοπής του. Εν τέλει, τα δύο βασικά ιδιώματα της αυτοκεφαλίας μίας Εκκλησίας προϋποθέτουν την ύπαρξη μητροπολίτη και λειτουργία επαρχιακής Συνόδου, ώστε ανεξάρτητα να μπορεί να χειροτονεί και να δικάζει επισκόπους, με υποχρέωση δύο φορές κατ' έτος σύγκληση του οργάνου για τέτοια θέματα. Εκ των πραγμάτων, για να υπάρχει αυτοκέφαλη Εκκλησία, θα πρέπει πέρα από τον μητροπολίτη να έχει πάνω από τρεις ιεράρχες (π.χ. η εκδίκαση ενός επισκόπου χρήζει την σύνθεση δικαστηρίου με τρεις άλλους επισκόπους)⁸.

Το μητροπολιτικό σύστημα λειτούργησε με ουσιαστική αυτοκεφαλία έως και την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο, οπότε τα δεδομένα άλλαξαν με την θέσπιση του ΚΗ΄ Κανόνα. Προηγουμένως, αποφάσεις για υπαγωγή των επαρχιακών μητροπόλεων σε υπερκείμενες ποιμαντικά Εκκλησίες και βασικά τις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας δεν ευδοκίμησαν. Τέτοιες αποφάσεις έλαβε η Β΄ εν Κωνσταντινουπόλει Οικουμενική Σύνοδος, ωστόσο η τότε σύγκλησή της έγινε υπό την μορφή της Τοπικής Συνόδου. Οικουμενικό κύρος της αναγνωρίσθηκε μόλις το έτος 451 από την Δ΄ Οικουμενική. Ανάλογη περίπτωση υπήρξε και απόπειρα της Εκκλησίας της Αντιοχείας να υπαγάγει

⁷ Ιωάννης Ζηζιούλας, *ό.π.*, 146.

⁸ Βλάσιος Φειδάς, *ό.π.*, 10-12.

σε αυτήν την Εκκλησία της Κύπρου. Μάλιστα, αυτό έγινε με τον Η΄ Κανόνα της Γ΄ εν Εφέσω Οικουμενικής Συνόδου (431 μ.Χ.)⁹.

Εν τέλει, το 451 μ.Χ. ολοκληρώθηκε με απόφαση Οικουμενικής Συνόδου η βασική επισκοπική διοικητική οργάνωση της Εκκλησίας, θεσπίσθηκε αμετάκλητα το καθεστώς πρεσβειών τιμής μεταξύ των πέντε πρεσβυγενών πατριαρχείων:

α. Ρώμη και Κωνσταντινούπολη με ίσα πρεσβεία τιμής.

β. Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια και Ιεροσόλυμα (κατά ιεραρχική σειρά ως προς τα πρεσβεία τιμής).

Αυτό υπονόμεισε άμεσα την αυτοκεφαλία των μητροπολιτικών επαρχιών οι μητροπολίτες τους αναφέρονταν στα υπερκείμενα πατριαρχεία τους με εξαίρεση την απολύτως αυτοκέφαλη Κύπρο, λόγω της οικουμενικής συνοδικής απόφασης. Έτσι, η Εκκλησία μετλήθηκε από το μητροπολιτικό προς το υπερ-μητροπολιτικό / υπερ-εξαρχικό πενταρχικό πατριαρχικό σύστημα. Τα πατριαρχεία που αποτελούσαν οι τέσσερις τότε κορυφαίες μεγαλουπόλεις της Αυτοκρατορίας (τότε διακρίνονταν ακόμα σε Ανατολική και Δυτική), συν την μητέρα Εκκλησία των Ιεροσολύμων που πολιτικά είχε παρακμάσει, απέκτησαν ορισμένες ποιμαντικές δικαιοδοσίες σε περιοχές πολύ μεγαλύτερες των πολιτικών και εκκλησιαστικών επαρχιών στις οποίες εντάσσονταν. Οι μητροπόλεις μπορούσαν συνοδικά να εκλέγουν και χειροτονούν επισκόπους, αλλά και να τους δικάζουν σε πρωτοβάθμιο επίπεδο. Ο ίδιος ο μητροπολίτης και οι δευτεροβάθμιες διαδικασίες πέρασαν στην αρμοδιότητα των πατριαρχείων. Καθώς όμως η συγκρότηση μίας Οικουμενικής Συνόδου σπάνιζε πλέον, πολύ περισσότερο που μετά το Σχίσμα με την Ρώμη ήταν επί της ουσίας ανέφικτο να συγκληθεί, προκρίθηκε το σύστημα των αποφάσεων μέσω Ενδημουσών Συνόδων στην Κωνσταντινούπολη. Οι Σύνοδοι αυτοί συγκαλούνταν πατριαρχικά και μετείχαν επίσης επίσκοποι που τύγγχαναν να βρίσκονται εκεί. Σε αυτές επιχειρούνταν και η εκπροσώπηση με κάποιον τρόπο των άλλων πατριαρχείων, ζήτημα που δυσκόλευσε πολύ μετά από κατακτήσεις των πόλεων-εδρών τους από μουσουλμάνους και μετά το Σχίσμα και από ρωμαιοκαθολικές δυνάμεις της Δ. Ευρώπης¹⁰.

Είναι καλό να σημειωθεί εδώ, πως ο όρος «αυτόνομος» προέρχεται από την αρχαιότητα, ενώ το «αυτοκέφαλος» εισήχθη στους βυζαντινούς χρόνους και είχε εξαρχής θεολογική σημασία. Το αυτόνομο καθεστώς στην αρχαιότητα αφορούσε μία

⁹ Πρόδρομος Ακανθόπουλος, *ό.π.*, 62-64, 74-77 και 94-97. Βλ. και Φειδάς, *ό.π.*, 13.

¹⁰ Παντελεήμων Ροδόπουλος, *Μελέται Β΄. Νομοκανονικά - Ιστορικοκανονικά και άλλα* (Θεσσαλονίκη: ΠΙΠΜ, 2008), 300-301.

πόλη που υπάγονταν σε ένα κράτος, ελεύθερη ή κατακτημένη, αλλά διατηρούσε μία μορφή αυτονομίας, έχοντας ως ένα βαθμό τοπικούς νόμους και θεσμικά όργανα. Η ρωμαϊκή κατάκτηση επέτρεπε ανάλογα σε πόλεις να έχουν δυνατότητες αυτονομίας και να διατηρούν μορφές κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης και ταξικών προνομίων και διακρίσεων. Αυτό που δεν μπορούσαν να έχουν αυτές οι πόλεις ήταν δική τους «κεφαλή» - ηγέτη¹¹. Από την άλλη, ο βυζαντινός όρος «αυτοκέφαλος» διαλέγονταν σαφώς με την βιβλική παράδοση και ορθόδοξη εκκλησιολογία, κατά την οποία ο Χριστός είναι η κεφαλή της Εκκλησίας και οι πιστοί τα μέλη του Σώματος της και κατ' επέκταση συνιστούν μέλη Χριστού¹².

Μετά την παραπάνω ανάλυση της εξέλιξης του διοικητικού συστήματος της Εκκλησίας και με δεδομένη την δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως για την έκδοση και παραχώρηση τόμων εκκλησιαστικών καθεστώτων, θα μπορούσαμε επίσης να ορίσουμε το «αυτόνομο» ως εξής: Πρόκειται για το εκκλησιαστικό καθεστώς κατά το οποίο μία Τοπική Εκκλησία αποκτά την ποιμαντική ανεξαρτησία της διατηρώντας παράλληλα ενότητα και κοινωνία με τις άλλες ορθόδοξες Εκκλησίες. Η ανεξαρτησία δεν αφορά μόνο την αρχή στην οποία έως τότε αναφέρεται, αλλά και το Οικουμενικό Πατριαρχείο, αφού αυτό είναι που στο όνομα των Ορθοδόξων Εκκλησιών παρέχει ή όχι αυτόνομο καθεστώς προς αυτήν¹³.

Ο Κ. Βαβούσκος προσδιορίζει περαιτέρω το «αυτόνομο» ως κατάσταση μικρότερης, αλλά όχι ήσσονος διοικητικής αυτοτέλειας. Μία αυτόνομη Εκκλησία διαθέτει Σύνοδο και λαμβάνει συνοδικές αποφάσεις, προχωρά σε εκλογική διαδικασία για την ανάδειξη του προκαθημένου της, αλλά το αποτέλεσμα αυτής θα πρέπει να επικυρώσει ο οικείος πατριάρχης. Δεν παύουν όμως να υπάρχουν σε αυτά τα καθεστώτα διαφοροποιήσεις π.χ. απαντούν Εκκλησίες με ημι-αυτονομία. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η εκλογική διαδικασία δεν τελείται από την αυτόνομη Εκκλησία, αλλά η σχετική δικαιοδοσία ανήκει επίσης στον οικείο Πατριάρχη. Μία τέτοια περίπτωση είναι η Αρχιεπισκοπή Κρήτης, η οποία αν και έχει δική της Σύνοδο, ο αρχιεπίσκοπός της εκλέγεται από την Πατριαρχική Σύνοδο. Ανάλογα σε τέτοιες περιπτώσεις, αποφάσεις

¹¹ Clive Foss, *Η ζωή στην πόλη και στην ύπαιθρο*, στο Cyril Mango (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου* (Αθήνα: Νεφέλη 2006), 103-106.

¹² «αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἣτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου», Εφ 1:22-23. Βλ. και «οὐκ οἶδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστίν;», Α΄ Κορ 6:15.

¹³ Γρηγόριος Λιάντας, «Το αυτοκέφαλο και το αυτόνομο υπό το πρίσμα των διορθόδοξων σχέσεων», στο Αναστάσιος Βαβούσκος και Γρηγόριος Λιάντας, *Οι θεσμοί του αυτοκεφάλου και του αυτόνομου καθεστώτος στην Ορθόδοξη Εκκλησία. (Μελέτες-Πηγές)* (Θεσσαλονίκη: Μέθεξις, 2014), 70.

σε μία σειρά από ζητήματα όπως η συγχώνευση ή επανίδρυση επισκοπής, η παύση ιεράρχου κ.ά., απαιτούν όχι μόνο την σύγκληση της Συνόδου της αυτόνομης Εκκλησίας, αλλά και την υποβολή των αποφάσεων προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ώστε ανάλογα να εγκρίνει ή απορρίψει¹⁴.

1.2. Το αυτόνομο καθεστώς κατά την απόφαση της εν Κρήτη Αγίας και Μεγάλης Συνόδου του 2016

Η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Κρήτης, μεταξύ των ζητημάτων για τα οποία κλήθηκε να συζητήσει και να αποφανθεί, ήταν και το ζήτημα του αυτόνομου καθεστώτος. Αναφερθήκαμε ήδη στην έννοια την οποία προσέδωσε η Σύνοδος. Ωστόσο, το κύριο μέλημα της Συνόδου δεν ήταν ο εννοιολογικός προσδιορισμός του όρου, αλλά το ζήτημα του τρόπου με τον οποίο μία Εκκλησία ανακηρύσσεται τελικά ως «αυτόνομη». Η Σύνοδος αυτή κλήθηκε να λάβει αποφάσεις δεδομένης της ίδρυσης Εκκλησιών σε χώρες που έως τότε δεν επιτρέπονταν η ύπαρξη Εκκλησίας, όπως σε ισλαμικές χώρες και κομμουνιστικά καθεστώτα. Η περίπτωση της Αρχιεπισκοπής Κατάρων δημιουργούσε ήδη και δημιουργεί έως σήμερα μεγάλα προβλήματα στις σχέσεις μεταξύ των Πατριαρχείων Αντιόχειας και Ιεροσολύμων. Επιπλέον, λίγα έτη πριν συγκληθεί ή από πολλές δεκαετίες σχεδιαζόμενη Μεγάλη Σύνοδος, ξέσπασε η Ρωσο-Ουκρανική Κρίση που οδήγησε τελικά σε πόλεμο το 2014, ενώ οι Ρώσοι ανέκοψαν από το 2015 τις δυνάμεις του ISIS στην Συρία, οι οποίες ως ένα βαθμό χρηματοδοτούνταν από το Κατάρ, χώρα η οποία υποστηρίζει την Μουσουλμανική Αδελφότητα. Εν τέλει, τα Πατριαρχεία Μόσχας, Αντιοχείας, Βελιγραδίου, Σόφιας και Γεωργίας δεν μετείχαν στην Σύνοδο¹⁵.

Το σχετικό κείμενο της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου περιλαμβάνει τρία άρθρα, Α, Β και Γ που διαθέτουν αντίστοιχα 4, 6 και 4 παραγράφους. Σύμφωνα με αυτά, η εκλογή του προκαθημένου της αυτόνομης Εκκλησίας είτε τελείται από την αυτοκέφαλη Εκκλησία στην οποία αναφέρεται, είτε αυτή εγκρίνει την απόφαση της αυτόνομης Εκκλησίας¹⁶.

Υπάρχουν διάφοροι βαθμοί εξάρτησης της αυτόνομης Εκκλησίας από την αυτοκέφαλη και ενίοτε στο πλαίσιο αυτής ο προκαθήμενος της πρώτης, μετέχει στις

¹⁴ Κωνσταντίνος Βαβούσκος, «Οι έννοιες του «αυτοκεφάλου» και του «αυτονόμου», στο Αναστάσιος Βαβούσκος και Γρηγόριος. Λιάνας, *Οι θεσμοί του αυτοκεφάλου και του αυτονόμου καθεστώτος στην Ορθόδοξη Εκκλησία (Μελέτες- Πηγές)* (Θεσσαλονίκη: Εκδ. Μέθεξις, 2014), 17-18.

¹⁵ Αθανάσιος Γραμμένος, «Ο Ιερός Πόλεμος της Ουκρανίας: το Πατριαρχείο Μόσχας, η ρωσική εξωτερική πολιτική και η γεωπολιτική της Ορθοδοξίας», στο Κ. Ε. Μπότσιου κ.ά. (επιμ.), *Πόλεμος στην Ουκρανία και διεθνείς ανακατατάξεις* (Θεσσαλονίκη: ΠΑ.ΜΑΚ., 2025), 454-455.

¹⁶ Αγία και Μεγάλη Σύνοδος, «Τὸ αὐτόνομον καὶ ὁ τρόπος ἀνακηρύξεως αὐτοῦ», Α, 1-2.

συνοδικές διαδικασίες της δεύτερης¹⁷. Η κίνηση και η διαδικασία για την παραχώρηση αυτόνομου καθεστώτος συνιστά δικαιοδοσία της αυτοκεφάλου Εκκλησίας στην οποία αναφέρεται η Εκκλησία που πρόκειται να κηρυχθεί ή όχι αυτόνομη. Η υποβολή του σχετικού αιτήματος από την τελευταία απαιτεί την εκπλήρωση εκκλησιαστικών, κανονικών και ποιμαντικών προϋποθέσεων και την αναφορά των λόγων που δικαιολογούν το αίτημα αυτό. Εφόσον το αίτημα τελικά γίνει δεκτό, παραχωρείται τόμος αυτονομίας προς την αιτούσα Εκκλησία, στον οποίο πρέπει απαραίτητως να δηλώνονται τα γεωγραφικά της όρια. Εφόσον, ο προκαθήμενος της αυτοκεφάλου Εκκλησίας δεν είναι το Οικουμενικό Πατριαρχείο, οφείλει να ανακοινώσει τα πεπραγμένα προς αυτό¹⁸.

Τονίζεται ρητά πως κάθε αυτοκέφαλη Εκκλησία μπορεί υπό προϋποθέσεις να παραχωρήσει αυτόνομο καθεστώς, μόνο όμως σε περιπτώσεις εντός των ορίων της εκκλησιαστικής της επικράτειας. Επισημαίνεται επίσης πως στις περιοχές της ορθοδόξου διασποράς δεν μπορούν να παραχωρηθούν αυτόνομα καθεστώτα, εκτός της περίπτωσης που εξασφαλίζεται η συναίνεση όλων των ορθοδόξων Εκκλησιών, την οποία πρέπει να εξασφαλίσει ο οικουμενικός πατριάρχης, ακολουθώντας αυτά τα οποία ισχύουν σε αυτές τις περιπτώσεις πανορθόδοξα¹⁹. Περιπτώσεις όπου δύο Εκκλησίας επιχειρούν να απονείμουν αυτόνομο καθεστώς και άρα αμφισβητείται το ποια έχει δικαιοδοσία επιλύονται ως εξής: Οι δύο Εκκλησίες, μαζί ή διακριτά, αναφέρουν το ζήτημα στον Οικουμενικό Πατριάρχη, προς αναζήτηση λύσης²⁰.

Το συνοδικό κείμενο αναγνωρίζει τις εξής συνέπειες που προκύπτουν μετά την απόδοση καθεστώτος αυτονομίας. Ο προκαθήμενος της αυτόνομης Εκκλησίας και μόνο μνημονεύει λειτουργικά τον προκαθήμενο της αντίστοιχης αυτοκεφάλου στην οποία αναφέρεται. Το δικό του όμως όνομα δεν εντάσσεται στα εκκλησιαστικά Δίπτυχα. Υποχρέωση της αυτοκεφάλου Εκκλησίας είναι να προσδίδει το άγιο μύρο προς την αυτόνομη. Η τελευταία έχει δικαιοδοσία να εκλέγει, χειροτονεί και δικάζει τους επισκόπους της, πλην αδυναμίας, οπότε υποστηρίζεται ως προς αυτό από την από την αυτοκέφαλη Εκκλησία στην οποία αναφέρεται²¹.

¹⁷ Στο ίδιο, Α, 3-4.

¹⁸ Στο ίδιο, Β, 1-5.

¹⁹ Στο ίδιο, Β, 5.

²⁰ Στο ίδιο, Β, 6.

²¹ Στο ίδιο, C, 1-4.

1.3. Ο θεσμός του αυτοκεφάλου καθεστώτος

Συνοπτικά, ως εκκλησιαστική αυτοκεφαλία κατανοείται η πλήρης εκκλησιαστική ανεξαρτησία σε επίπεδο διοίκησης - ποιμαντικής. Το καθεστώς αυτό παραχωρείται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο με πατριαρχική και συνοδική πράξη και έκδοση και απόδοση σχετικού τόμου²².

Σε αντίθεση με το ατελές του αυτονόμου και πάντα στο πλαίσιο της ορθόδοξης παράδοσης, το αυτοκέφαλο καθεστώς αποτελεί την πλήρη κατάσταση ποιμαντικής ανεξαρτησίας για μία Τοπική Εκκλησία. Όπως προαναφέρθηκε, μία Εκκλησία είναι αυτοκέφαλη, όταν:

α. μπορεί να εκλέγει, χειροτονεί και δικάζει τον προκαθήμενό της χωρίς να είναι αναγκαία η όποια ενέργεια άλλης Εκκλησίας και

β. εφόσον διαθέτει δική της Σύνοδο με ανάλογα αυτοτελείς δικαιοδοσίες.

Πρώτιστα αυτοκέφαλες αναδείχθηκαν οι Εκκλησίες των οποίων η δικαιοδοσία αναγνωρίστηκε από αποφάσεις Οικουμενικών Συνόδων, όπως τα πέντε πρεσβυγενή Πατριαρχεία, η Εκκλησία της Κύπρου και η περίπτωση της Πρώτης Ιουστιανιανής (σήμερα δεν υφίσταται). Σπάνια πάντως οι Οικουμενικές Σύνοδοι ασχολήθηκαν με περιπτώσεις παραχώρησης αυτοκεφαλίας. Βασικές επίσης παράμετροι οι οποίοι εξετάζονται για την παραχώρηση αυτοκεφαλίας είναι η δυνατότητα της Τοπικής Εκκλησίας που την αιτείται να μπορεί να ανταπεξέλθει στις οικονομικές της ανάγκες και την εκπαίδευση των κληρικών της. Σε ορισμένες περιπτώσεις, το αυτοκέφαλο μίας Εκκλησίας είναι αντικανονικό, συνέπεια αυτό-ανακήρυξης ή απόδοσης της αυτοκεφαλίας με κρατική παρέμβαση – αναγνώριση²³.

Υπάρχουν αρκετά ιστορικά παραδείγματα των βυζαντινών χρόνων που ο τίτλος «αυτοκέφαλη» Εκκλησία ή «αρχιεπισκοπή» δεν ταυτίζεται με την πλήρη αυτοτέλεια. Αντίθετα με τον τίτλο αυτό εννοούνταν Εκκλησίες ανεξάρτητες από τον τοπικό μητροπολίτη, αλλά υπαγόμενες ή με έναν βαθμό εξάρτησης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Οι μονές-σταυροπήγια νομίζω πως αποτελούν μία ανάλογη της πρακτικής αυτής αντιστοιχία. Όπως και αν έχει, η διαπίστωση στις πηγές μίας Εκκλησίας που φέρει τον τίτλο «αυτοκέφαλη» ή «αρχιεπισκοπή» δεν τεκμηριώνει πως όντως αυτή απολάμβανε πλήρη αυτοκεφαλία²⁴.

²² Γρηγόριος Λιάντας, ό.π., 70.

²³ Κωνσταντίνος Βαβούσκος, ό.π., 16-17. Βλ. και Ιωάννης Ταρνανίδης, *Θεωρία και πράξη στην ιστορική εξέλιξη του αυτοκεφάλου των σλαβικών Εκκλησιών* (Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 2006), 63.

²⁴ Ιωάννης Ταρνανίδης, ό.π., 57.

Οι Βούλγαροι ήδη από της εποχής όπου βασίλευαν οι Βόρις και Συμεών, δεν διέβλεπαν θετικά την παρουσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, φοβούμενοι για άσκηση βυζαντινών-πολιτικών επιρροών μέσω της Εκκλησίας. Με διάφορες μεθόδους επεδίωξαν και κατόρθωσαν την παραχώρηση τουλάχιστον εκκλησιαστικής αυτονομίας. Ενίοτε σε αυτήν την κατάσταση αποδίδεται από μελετητές του θέματος οι εμμονή των Βουλγάρων για εκκλησιαστική ανεξαρτησία που κατέληξε στην εξαρχία - εθναρχία και τον εθνοφυλετισμό. Σαφώς όμως αν και αυτό έχει μία βάση, δεν ήταν ο μόνος παράγοντας που επέδρασε σε αυτήν την επιλογή τους κατά τον 19^ο αιώνα. Η περίπτωση της ίδρυσης της Αρχιεπισκοπής Αχρίδος (1018-1020) είναι πάντως μία περίπτωση ελλιπούς αυτοκεφαλίας. Ενδεικτικό είναι εδώ πως το Πατριαρχείο δεν έπαυσε να ασκεί ή δεν αποποιήθηκε το δικαίωμά του για να χειροτονεί τουλάχιστον τον προκαθήμενο της Βουλγαρικής Εκκλησίας. Έτσι, στην πραγματικότητα δεν υπήρχε πλήρης αυτοτέλειά της από τον 10^ο αιώνα όπως πολύ ισχυρίζονται. Επισημαίνεται εδώ, πως στην προσπάθειά των Γιουγκοσλάβων για να ισχυροποιήσουν το εγχείρημά τους για ίδρυση Εκκλησίας της Μακεδονίας, επικαλέσθηκαν την ύπαρξη της «αυτοκέφαλής» Αρχιεπισκοπής Αχρίδος²⁵.

Ο Ιωάννης Ζηζιούλας παρατήρησε πως σήμερα έχει αλλοιωθεί η έννοια της αυτοκεφαλίας για λόγους εθνικών σκοπιμοτήτων και σε συνάρτηση με την νεωτερική προσέγγιση του όρου «έθνος». Έχει επικρατήσει κάθε έθνος να έχει την δική του αυτοκέφαλη Εκκλησία, δηλαδή την δική του Σύνοδο, εκλέγοντας και δικάζοντας αυτή τους δικούς της προκαθημένους. Ένα βασικό πρόβλημα εδώ είναι, πως ο όρος έθνος δεν ταυτίζεται με το κράτος. Έτσι, συνδέεται συχνά η έννοια του έθνους με το δικαίωμα Εκκλησιών να ποιμαίνουν τους ομοεθνείς τους στην διασπορά²⁶. Τονίζεται πως η παραχώρηση αυτοκεφαλίας δικαιολογείται μόνο για λόγους ποιμαντικούς και σε καμία περίπτωση ως στόχο προς εξυπηρέτηση εθνικών κ.ά. σκοπιμοτήτων²⁷.

Μία σημαντική διαφορά του αυτοκεφάλου καθεστώτος, είναι επίσης πως μία τέτοια Εκκλησία μπορεί μέσα από την σύνοδό της να παράξει ιεροκανονικό έργο, ενώ η αυτόνομη Εκκλησία παραλαμβάνει το δίκαιο από την αυτοκέφαλη²⁸.

²⁵ Ιωάννης Ταρνανίδης, *ό.π.*, 58-60. Βλ. και Αντώνιος Αιμίλιος Ν. Ταχιάος, «Η αρχιεπισκοπή Αχρίδος ως υπόδειγμα ελληνοσλαβικής συμβίωσης», στο Αθανάσιος Αγγελόπουλος (επιμ.), *Χριστιανική Μακεδονία. Πελαγονία: Μία άλλη Ελλάδα Θεσσαλονίκη Αχρίδα* (Θεσσαλονίκη: University Studio Press. 2004), 457-462.

²⁶ Ιωάννης Ζηζιούλας, *ό.π.*, 275-276.

²⁷ Μαρίνα Δημητριάδου, «Η κανονικότητα της παραχώρησης του αυτονόμου και του αυτοκεφάλου καθεστώτος της Σερβικής Εκκλησίας: Ιστορική και νομοκανονική προσέγγιση», *SingiLogos* 3:1 (2023): 252.

²⁸ Μαρίνα Δημητριάδου, *ό.π.*, 254.

Σε αντίθεση με την πραγμάτευση του αυτονόμου καθεστώτος στα ζητήματα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου, το ζήτημα της αυτοκεφαλίας δεν συμπεριλήφθηκε. Αυτό απηχεί εν μέρει την συσχέτιση του με εθνοτικές κ.ά. σκοπιμότητες, οδηγώντας αρκετές Εκκλησίες σε σχετικές αντιδράσεις. Κατά τις προπαρασκευαστικές διαδικασίες της εν Σαμπεζύ Επιτροπής το 2009, προτεινόταν ως προϋπόθεση για μία αυτοκεφαλία την συγκατάθεση όλων των προκαθημένων (σημειώνω πως την περίοδο εκείνη είχε αρχίσει η όξυνση των σχέσεων Ρωσίας και Ουκρανίας), στην αντίστοιχη Επιτροπή το 2011 και κατά την συζήτηση του πως θα καταγράφεται η υπογραφή ενός τέτοιου τόμου, η Ρωσία διαφώνησε για την προσθήκη ρημάτων στις υπογραφές των προκαθημένων (π.χ. «αποφαίνεται» για τον οικουμενικό πατριάρχη, «συναποφαίνεται» για τους άλλους). Βέβαιο πάντως φαίνεται, πως εάν τίθονταν ως προϋπόθεση για την αυτοκεφαλία μίας Εκκλησίας, η συγκατάθεση της Εκκλησίας από την οποία χειραφετείται, αυτή δεν θα το έπραττε. Αυτό θα ήταν εκτός πραγματικότητας π.χ. για το Πατριαρχείο Μόσχας προς την Εκκλησία του Κιέβου. Βέβαια η Μόσχα δεν είναι η μητέρα Εκκλησία της, αλλά το Οικουμενικό Πατριαρχείο²⁹.

Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να τονισθεί, πως η Εκκλησία δεν αποτελεί έναν κοινωνικοπολιτικού τύπο οργανισμό συνιστάμενο από τις Εκκλησίες της. Διέπεται όμως από μία δομή η οποία εμπεριέχει τα πέντε πρεσβυγενή πατριαρχεία, έναν αριθμό από αυτοκέφαλες Εκκλησίες και έναν αριθμό από αυτόνομες Εκκλησίες (σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχουν και λειτουργούν ορθόδοξοι ναοί σε μέρη που δεν έχει ιδρυθεί ή λειτουργεί Τοπική Εκκλησία). Έτσι, η Εκκλησία δεν είναι ένα μόρφωμα εκκλησιαστικής συνομοσπονδίας, αλλά αποτελεί μεταξύ άλλων και κοινωνία Εκκλησιών. Τα πρεσβεία τιμής δεν αναιρούν την ισότητα των ιεραρχών μεταξύ τους. Ο οικουμενικός πατριάρχης είναι πρώτος μεταξύ ίσων³⁰.

²⁹ Κύριλος Καταρέλος, «Τὸ Αὐτοκέφαλον καὶ τὸ Αὐτόνομον στὴν πορεία πρὸς τὴν Ἀγίαν καὶ μεγάλην Σύνοδον», *Θεολογία* 87, τχ. 1 (2016): 108-110.

³⁰ Γηγόριος Λιάντας, *ό.π.*, 67.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄
ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΥ ΣΕΡΒΙΚΗΣ
ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡ
ΧΕΣ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

2.1. Οι Σέρβοι, ο εκχριστιανισμός τους και η πορεία προς το αυτοκέφαλο καθεστώς (1219)

Οι Σέρβοι ανήκουν στην ευρύτερη σλαβική εθνότητα και έχουν κοινή γλωσσική ρίζα με τους άλλους Σλάβους την παλαιοσλαβική γλώσσα. Οι λεγόμενοι νότιοι Σλάβοι εμφανίσθηκαν στην Βαλκανική κατά το τέλος της ύστερης αρχαιότητας, αν όχι από τον 5^ο το αργότερο στον 6^ο αιώνα. Μέρος αυτών είχαν ήδη αρχίσει να διαχωρίζονται. Ενδεικτική ως προς αυτό είναι η μαρτυρία του Προκοπίου για τους Σκλαβινούς (όχι αργότερα από το έτος 551), αλλά και τους Άντες. Οι τελευταίοι επέδραμαν πρώτοι από τους Σλάβους κατά της βυζαντινής επικράτειας το έτος 518. Ήταν όμως και οι πρώτοι εξ αυτών για τους οποίους παύουν αναφορές στις πηγές, εν προκειμένω μετά τις αρχές του 7^{ου} αιώνα. Οι πρώτες μαρτυρίες για Σλάβους αφορούν εγκαταστάσεις τους περί τα παραδουνάβια βυζαντινά σύνορα. Μεταξύ των προτεινόμενων τόπων ως κοιτίδα τους, ενδιαφέρον έχει αυτός της ευρύτερης περιοχής ανάμεσα σε Ουκρανία και Λευκορωσία, βασισμένη ιδίως σε γλωσσικά στοιχεία και σε αντιπαραβολή τους με στοιχεία της εκεί χλωρίδας. Το αργότερο στο β΄ ήμισυ του 6^{ου} αιώνα Σλάβοι εγκαταστάθηκαν στα Νότια Βαλκάνια. Από το σύνολο των Σλάβων ή εκσλαβισθέντων, οι εθνότητες με την μεγαλύτερη αλληλεπίδραση προς τους Βυζαντινούς υπήρξαν οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι. Για ορισμένες από τις σλαβικές φυλές αναφέρεται η ύπαρξη ηγέτη με πρωιμότερο ίσως σχετικό τίτλο του *zupan* / ζουπάνος. Οι πρώτοι ηγέτες των Σέρβων καλούνταν ζουπάνοι, ενώ το *kral* / κράλης εμφανίσθηκε αργότερα. Ενίοτε, γίνονται αναφορές σε συμβούλιο ζουπάνων, οι οποίοι θα πρέπει να κατανοηθούν ως φύλαρχοι ή επικεφαλείς οίκων³¹.

Ο Προκόπιος μνημονεύει αυτήν την πρώιμη σλαβική διακυβέρνηση ως δημοκρατική πολιτεία αντί της μοναρχίας. Μαρτυρεί επίσης την παγανιστική θρησκεία τους με βασική λατρεία τον κεραυνοφόρο δημιουργό θεό (πρόκειται για τον *Perun*). Λατρεύαν επίσης ποταμούς ως ιερούς και ιερές νύμφες. Είχαν ως κύριο θυσιαστικό ζώο τα βόδια, αλλά και πρακτικές μαντείας³².

³¹ Κωνσταντίνος Μουστάκας, *Ιστορία των Μεσαιωνικών Βαλκανίων* (Αθήνα: ΣΕΑΒ, 2015), 9 και 24-28.

³² Προκόπιος ο Καισαρεύς *Υπὲρ τῶν πολέμων*, Ζ΄, 14

Οι Σέρβοι κατά την επικρατούσα άποψη έχουν ως κοιτίδα μία περιοχή βορείως των Καρπαθίων την οποία αποκαλούν «Λευκή Σερβία». Άλλοτε αναφέρονται απλώς ως «Σλάβοι», όπως και οι Κροάτες, αλλά σε ορισμένες βυζαντινές και λατινικές πηγές αποκαλούνται «Δαλματοί». Οι αναφορές σε αυτούς πριν τον 10^ο αιώνα είναι ελάχιστες. Δυσκολία υπάρχει και ως προς την ετυμολόγηση του εθνικού Srbi, αφού η αναγωγή του στο λατινικό servus (υπηρέτης), όντας αρχικά υποτελείς προς την Κωνσταντινούπολη, πλέον αμφισβητείται. Η έρευνα τείνει να συσχετίσει τον όρο με το σλαβικό ra-serb και παρόμοιους όρους και σημαίνουν «αγωνιστής»³³.

Κατά τον 10^ο αιώνα ο Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος τους αποκαλεί με το εθνικό «Σέρβλοι», υποστηρίζοντας πως προέρχονταν από περιοχές της Ουγγαρίας. Ελάχιστα μεταγενέστερα από το 626 εγκαταστάθηκαν σε περιοχές όπως η Ιλλυρία και Παννονία, έπειτα από παραχώρηση του αυτοκράτορα Ηρακλείου. Επί της ουσίας, από τότε εγκαταστάθηκαν σε περιοχές της σημερινής Σερβίας, Μαυροβουνίου και Κοσόβου. Έως τον 9^ο αιώνα επεκτάθηκαν προς τα παράλια της Αδριατικής και την περιοχή της Σκόδρας. Σε αυτό το εδαφικό εύρος δημιουργήθηκε ένας αριθμός από ζουπανίες. Πέρα από τους ζουπάνους εκάστης ζουπανίας εμφανίσθηκε κάποια στιγμή και το αξίωμα του μεγάλου ζουπάνου. Οι Σέρβοι διατηρούσαν αρχικά σχέση υποτέλειας προς το Βυζάντιο, η οποία για πρώτη φορά διαρρήχθηκε επί Μιχαήλ του Α΄ (811-813), αλλά αποκαταστάθηκε το 867 επί Βασιλείου του Α΄ (867-886). Η πρώτη μορφή του σερβικού κράτους κατά τον Μεσαίωνα δημιουργήθηκε έως τον 10^ο αιώνα με δύο πόλους: Ο ένας ήταν η Διόκλεια στις ακτές της Αδριατικής. Μετονομάσθηκε σε Ζέτα τον 10^ο αιώνα και μέχρι το 1397 είχε λάβει την ονομασία «Μαυροβούνιο» «Crna Gora». Ο άλλος πόλος ήταν η πόλη της Ράσκας στην περιοχή του Κοσόβου³⁴.

Ως προς την προχριστιανική θρησκεία των Σέρβων, γνωρίζουμε πως η κύρια λατρεία τους ήταν ο Dabog. Έφερε παρόμοια χαρακτηριστικά με τον Perun και τιμώνταν ως γενάρχης τους. Αναγνώριζαν την ύπαρξη καλού και κακού θεού. Αυτός ο δυισμός βέβαια, όπως και η τιμή σε ποτάμιας και υδάτινες λατρείες ενυπήρχαν στους αρχαίους Μακεδόνες και Θράκες (π.χ. θεοποίηση Στρυμόνα, τιμή προς ναϊάδες νύμφες και μούσες) και επίσης υπήρχαν και στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας και της

³³ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *Ιστορία της Σερβίας. Πολιτική και εκκλησιαστική* (Αθήνα: Έννοια, 2017), 56.

³⁴ Στο ίδιο, 57-61.

σημερινής Ουκρανίας, όπου είχαν ιδρυθεί πλήθος ελληνικών πόλεων, αλλά επιδρούσαν κ.ά. εθνικές παραδόσεις εγχώριων και μη, όπως οι μανιχαϊστικές περσικές³⁵.

Η εθνική θρησκευτική τους παράδοση ήταν αρκετά ανιμιστική. Οι ιεροί τους χώροι ήταν συχνά παραποτάμιοι ή σε σημεία με μεγάλα δένδρα (όπως η δρυς) και οι ναοί τους ξύλινοι. Κατάλοιπα της αρχαίας λατρείας τους θεωρούνται στοιχεία όπως το έθιμο των νεκροδείπνων στους τάφους (απαντά πάντως σε κοινότητες περί την Μαύρη Θάλασσα) και της εορτής του εφέστιου θεού εκάστης οικογένειας γνωστής ως «slava», η οποία με τον εκχριστιανισμό τιμά τον εφέστιο του οίκου άγιο. Βέβαιο είναι πως επί Ηρακλείου επιχειρήθηκε ο εκχριστιανισμός των Σλάβων σε συνεργασία με την Εκκλησία της Ρώμης, καθώς σε αυτήν υπάγονταν έως το 732-733 το Ανατολικό Ιλλυρικό. Καθώς όμως οι Λατίνοι επέμεναν στον προσηλυτισμό με βάση τις τρεις βιβλικές γλώσσες, δηλαδή την ελληνική, την εβραϊκή και κυρίως την λατινική βιβλική μετάφραση της *vulgata*, τα αποτελέσματα του φωτισμού τους ήταν μάλλον πενιχρά. Αντίθετα, σημαντική επιτυχία είχε η ιεραποστολή επί Βασιλείου του Α΄ (867-886), η οποία έγινε μετά από αίτημα του ζουπάνου Βουδιμήρου (862-891) και με όρο να εκλέγουν οι Σέρβοι τους ζουπάνους τους. Η περίοδος του Βουδιμήρου συμπίπτει με το έργο των Κωνσταντίνου-Κυρίλλου και Μεθοδίου, αλλά και μαθητών τους όπως οι Κλήμης και Ναούμ (βεβαιωμένη είναι η ιεραποστολική δράση στην Μοραβία το έτος 863. Κομβικό σημείο υπήρξε η συγκρότηση του κυριλικού σλαβικού αλφαβήτου, δηλαδή της γκλαγκολιτικής γραφής, με την οποία για πρώτη φορά αποτυπώθηκαν στην σλαβική τα ιερά χριστιανικά κ.ά. κείμενα. Βέβαιο πάντως παραμένει πως έως τους χρόνους του Στεφάνου Νεμάνια (1168-1196) υπήρχαν εστίες της αρχαίας σερβικής θρησκείας, καθώς ο κράλης επέδειξε ιδιαίτερο ζήλο για την εξάλειψη της³⁶.

Μεταξύ Σέρβων και Βουλγάρων υπήρχε αντιπαλότητα. Επί του Βουδιμήρου αντιμετωπίστηκαν με επιτυχία βουλγαρικές επιδρομές, βελτιώθηκαν οι σχέσεις με τους Βυζαντινούς και ιδρύθηκε το 873 η επισκοπή Ράσης, η οποία είναι η παλαιότερη σερβική. Εκκλησιαστικά, τμήματα των σερβικών περιοχών ανήκαν σε διάφορες αρχές. Π.χ., η Διόκλεια υπάγονταν στην Εκκλησία της Ρώμης και τμήμα της Ράσκας στην Αρχιεπισκοπή Αχρίδος. Η τελευταία ήταν η αρχιεπισκοπή που ιδρύθηκε επί Βασιλείου Β΄ και επανίδρυσε την πρώτη Εκκλησία της Βουλγαρίας που κατήγγησε το 971 η υπό τον Τζιμισκή επικράτηση επί των Βουλγάρων. Η Αχρίδα παρέμενε όμως επαρχία του

³⁵ Στο ίδιο, 353.

³⁶ Αντώνιος Αιμίλιος Ταχιάος, *ό.π.*, 457-460. Βλ. και Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 354-362.

Οικουμενικού Θρόνου. Ο διάδοχος του Βουδιμήρου Πέτρος (891-917) πέθανε δέσμιος των Βουλγάρων, οι οποίοι επέβαλαν τότε ως νέο μέγα ζουπάνο τον Παύλο (917-920)³⁷.

Επί ζουπάνου Ζαχαρίου (920-924) οι Σέρβοι αιτήθηκαν βυζαντινή υποστήριξη. Με αφορμή αυτό οι Βούλγαροι κατέλαβαν και λεηλάτησαν σερβικές περιοχές την περίοδο 924-927. Επί του ζουπάνου Τσάσλαβ (931-960), οι Σέρβοι ανέκτησαν αρκετές περιοχές και συγκροτήθηκαν σε μία ζουπανία. Μετά όμως τον θάνατό του επήλθε και πάλι διάσπαση σε ζουπανίες, αλλά επίσης βουλγαρική εισβολή, αλλά και βυζαντινή κατάκτηση της Ράσκας επί Ιωάννη Τζιμισκή (969-976). Αυτή η εξέλιξη συνετέλεσε στην αναβάθμιση της Ζέτας. Βουλγαρική κυριαρχία επήλθε επίσης επί τσάρου Σαμουήλ του Β' (976-1018). Αργότερα, οι Σέρβοι εκμεταλλεύθηκαν τις νίκες του Βασιλείου του Βουλγαροκτόνου (996-1014) και αποτίναξαν το βουλγαρικό ζυγό. Μετά όμως τον θάνατο του Βασιλείου, ο ζουπάνος Στέφανος Βοϊσλάβος (1040-1050) κατέλυσε την βυζαντινή κυριαρχία στην περιοχή, επεκτείνοντας μάλιστα το κράτος του από την Δαλματία, έως την σημερινή Αλβανία. Τον διαδέχθηκε ο υιός του Μιχαήλ (1050-1080), ο οποίος αποσκοπώντας να ισχυροποιήσει το κράτος του, ενέταξε το 1077 την Εκκλησία της Ζέτας στην παπική δικαιοδοσία, με αντάλλαγμα την στέψη του σε βασιλέα. Από εκείνη την ημέρα και για πολλούς αιώνες μετά, οι Σέρβοι βασιλείς καλούνταν με τον τίτλο «kral». Σημειώνονται επίσης τα εξής: Το 1067 ο πάπας είχε ανακηρύξει την Εκκλησία της Αντιβάρεως ως αρχιεπισκοπή των Σέρβων. Αντίθετα, το Πατριαρχείο την αναβίβασε σε αρχιεπισκοπή το 1089. Από το 1101 η επισκοπή της Ράσκας υπήχθη στην Αρχιεπισκοπή Αχρίδος, ενώ άλλες σερβικές περιοχές και κυρίως οι παράλιες υπάγονταν στην παπική αρμοδιότητα. Επιπλέον, κατά τον 12^ο αιώνα αναβαθμίσθηκε σε αρχιεπισκοπή το Ντουμπρόβνικ και τέθηκαν στην ποιμαντική δικαιοδοσία του τόσο η πρώην αρχιεπισκοπή Αντιβάρεως, όσο και οι επισκοπές Βοσνίας, Τερβουνίας και Ζαχλουμίας³⁸.

Το 1135 οι Ούγγροι κατέλαβαν τις περιοχές της Ράσκας, Ζέτας και Βοσνίας. Κατά την περίοδο 1162-1170 υπήρξαν σημαντικές πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ Σέρβων, Ούγγρων και Βυζαντινών. Οι τελευταίοι μετά από νίκες τους στην περιοχή ενθρόνισαν κατά σειρά τους Ντέσσα (1162-1165), Τίχομιρ Νεμάνια (1165-1168) και Στέφανο Νεμάνια (1168-1196). Ο Στέφανος κατόρθωσε να ενοποιήσει αρκετές περιοχές δημιουργώντας το 1170 ένα ενιαίο σερβικό κράτος. Έτσι, διαμορφώθηκαν οι

³⁷ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης Λόης, *ό.π.*, 57-62.

³⁸ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης Λόης, *ό.π.*, 62-64 και 360-361.

συνθήκες για μία εκκλησιαστική ενοποίηση. Με τον Στέφανο εγκαθιδρύθηκε στην σερβική ηγεσία και για δύο περίπου αιώνες η δυναστεία των Νεμάνια³⁹.

Ο Στέφανος επεξέτεινε την σερβική κυριαρχία, πετυχαίνοντας μάλιστα αξιόλογες νίκες κατά των Βυζαντινών μετά το 1180. Παρέμεινε όμως πιστός ορθόδοξος, εκδιώκοντας μάλιστα τους οπαδούς των Βογομίλων από την σερβική επικράτεια. Το αποτέλεσμα ήταν να οδηγηθούν προς την Βοσνία. Επί των ημερών του μεταφέρθηκε η σερβική πρωτεύουσα από το Κρούσεβατς στην Πρίστινα. Παρότι οι Σέρβοι ηττήθηκαν το 1191 από τους Βυζαντινούς στην μάχη του Μοράβα, τους αναγνωρίστηκε πάραυτα η κρατική ανεξαρτησία τους. Επιπλέον, με τον γάμο του υιού του (επίσης Στεφάνου) με την Ευδοκία, ανιψιά του αυτοκράτορα Ισαακίου του Β' (1185-1195), έγινε η αρχή για μία σειρά από γάμους διπλωματικής σκοπιμότητας μεταξύ Σέρβων και Βυζαντινών ευγενών. Παρά την ανεξαρτησία της, η Σερβία δέχθηκε ισχυρή βυζαντινή επίδραση. Η Ορθόδοξη Εκκλησία αναγνωρίστηκε ως επίσημη θρησκεία των Σέρβων και στηρίχθηκε ανάλογα, όπως με την ίδρυση πλήθους ναών και μονών. Το βασιλικό ζεύγος παραιτήθηκε το 1196 και αμφότεροι έλαβαν μοναχικό σχήμα⁴⁰.

Ο Στέφανος εκάρη μοναχός Συμεών στην Μονή Στουντένιτσα, αλλά αργότερα μόνασε στον Άθω. Το 1198 σε αυτόν και τον υιό του Σάββα παραχωρήθηκε η ερειπωμένη μονή του Γ. Χελανδάρη, την οποία και επανίδρυσαν. Ο Στέφανος-Συμεών εκοιμήθη τον Φεβρουάριο του 1199 και αγιοκατατάχθηκε ένα έτος μετά. Το σκήνωμά του ανακομίσθηκε το 1208 στην μονή Στουντένιτσα και μεταξύ άλλων διαπιστώθηκε η μυροβλυσία του⁴¹.

Διάδοχός του υπήρξε ο υιός του Στέφανος ο Πρωτόστεπτος (1196-1228). Στην επιλογή του ως κράλη μέτρησε καθοριστικά ο γάμος του, καθώς τον συνέδεσε με τον οίκο των Κομνηνών. Ο μεγάλος αδερφός του Βούκαν αρκέσθηκε αρχικά στην διοίκηση περιοχών στην Ζέτα και Τερβουνία, ενώ ο τριτότοκος Ράστικο εκάρη μοναχός στον Άθω, όπου και μετονομάσθηκε σε Σάββα. Ωστόσο ο Βούκαν προχώρησε αργότερα σε εμφύλιο πόλεμο. Αμφότεροι έταξαν στον πάπα την εκκλησιαστική του αναγνώριση προκειμένου να υποστηριχθούν. Μόλις το 1208 συμφιλιώθηκαν. Ο Στέφανος αργότερα

³⁹ Στο ίδιο, 68-69.

⁴⁰ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 70-73.

⁴¹ Διονυσία Παπαχρυσάνθου, *Ο Αθωνικός Μοναχισμός-Αρχές και Οργάνωση* (Αθήνα: MIET, 1992), 225-226 και 356.

χώρισε την Ευδοκία για να νυμφευθεί την Ενετή Άννα. Έτσι αναγνωρίστηκε παπικά το 1217 η σερβική ανεξαρτησία και ο ίδιος ως βασιλιάς⁴².

Ο Σάββας πάλι μόνασε από το 1208 έως το 1217 στην μονή Στουντένιτσα, Επί των ημερών του και συγκεκριμένα το 1219 ιδρύθηκε η Αρχιεπισκοπή Ράσκας, η πρώτη αυτοκέφαλη Εκκλησία της Σερβίας, την οποία ποίμανε ως πρώτος αρχιεπίσκοπός της. Για να γίνει αυτό συνδυσάσθηκαν ορισμένες συγκυρίες. Ο Σάββας από το 1217 έως το 1219 μόναζε και πάλι στον Άθω. Ταξίδευσε στην Νίκαια της Βιθυνίας, έδρα τότε του ομώνυμου Δεσποτάτου και πέτυχε την αναγνώριση του αυτοκεφάλου της Σερβικής Εκκλησίας. Εκείνη την περίοδο με καθοριστική την συμβολή του Δεσποτάτου της Ηπείρου είχαν αρχίσει να απελευθερώνονται πόλεις, όπως η Βέροια το 1217. Η Θεσσαλονίκη και Κωνσταντινούπολη τελούσαν ακόμα υπό λατινική κυριαρχία. Η πρώτη απελευθερώθηκε τελικά το 1224, αλλά η δεύτερη μόλις το 1261. Σημειωτέον πως το 1217, ο Λατίνος αυτοκράτορας της Κωνσταντινουπόλεως αιχμαλωτίστηκε από τους Ηπειρώτες και τουλάχιστον έως το 1219 αυτός ο θρόνος παρέμενε κενός. Οι Νικαιώτες ηγέτες (δεσπότης ο Θεόδωρος Λάσκαρις και ο πατριάρχης Μανουήλ ο Α΄) συνυπολογίζοντας τα παραπάνω και το ότι το Δεσποτάτο της Ηπείρου φαινόταν να αναπτύσσει αποσχιστικές τάσεις εκτίμησαν ως ορθή εξέλιξη την παραχώρηση αυτοκεφάλου στην Εκκλησία της Σερβίας. Θα λειτουργούσε εις βάρος του Δεσποτάτου της Ηπείρου, στον οποίου την επικράτεια ανήκε η Αρχιεπισκοπή Αχρίδος. Πλέον ο Σάββας ως αρχιεπίσκοπος, έστεψε το 1221 βασιλιά τον Στέφανο Νεμάνια (φυσικά αυτός ηγεμόνευε από το 1196). Ο Στέφανος λίγο πριν κοιμηθεί το 1228 παρέδωσε τον θρόνο του στον Ράντοσλαβ (1228-1233) και εκάρη επίσης μοναχός με το όνομα Σίμων. Η μνήμη του τιμάται επίσης από την Σερβική Εκκλησία⁴³.

Τα πράγματα την εποχή της πρώτης αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Σερβίας παρουσίαζαν αρκετές δυσκολίες. Πέρα από το πρόβλημα πως οι σερβικές περιοχές διεκδικούνταν εκκλησιαστικά από διάφορες Εκκλησίες, υπήρχαν σημαντικές ελλείψεις σε υποδομές και ασφαλώς στην κατάρτιση των κληρικών. Ο Σάββας δεν είχε φιλοδοξίες να γίνει ο ίδιος αρχιεπίσκοπος και μάλιστα πρότεινε άλλους για το αξίωμα αυτό. Ωστόσο, καθώς ήταν ικανός διπλωμάτης και παράλληλα γνώστης των εκκλησιαστικών, αναγνώρισε πως η σερβική αυτοκεφαλία ήταν μονόδρομος, καθώς οι Σέρβοι δέχονταν σημαντικές δυτικές πιέσεις και όχι μόνο. Παράλληλα, όσο η

⁴² Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 74-77.

⁴³ Donald Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία* (Αθήνα: Παπαδήμα, 2010), 212-216. Βλ. και Διονυσία Παπαχρυσάνθου, *ό.π.*, 356. Πρβλ. και Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 76.

Εκκλησία τους παρέμενε μη αυτοκέφαλη δεν θα μπορούσε να χειροτονεί τους προκαθημένους της: Εκείνη η εποχή χαρακτηρίζονταν από μεγάλα γεωπολιτικά και οικονομικά προβλήματα, τα οποία καθιστούσαν συχνά τα ταξίδια προς την Κωνσταντινούπολη απαγορευτικά⁴⁴.

Οι όροι της παραχώρησης του αυτοκεφάλου μας είναι άγνωστοι, αφού το σχετικό έγγραφο δεν σώθηκε. Είναι πολύ πιθανόν πάντως με βάση άλλες παρόμοιες περιπτώσεις σχετικά σύγχρονες, αυτές να είναι ήταν οι εξής:

α. Επιτέλεση λειτουργικού μνημοσύνου του οικουμενικού πατριάρχου.

β. Λήψη μύρου από το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

γ. Υποχρέωση καταβολής εισφορών προς το Πατριαρχείο.

δ. Παράσταση στο Πατριαρχείο του αρχιεπισκόπου, εφόσον του ζητούνταν απολογία για αντικανονικές πράξεις του⁴⁵.

Καθώς τότε η Κωνσταντινούπολη δεν είχε ακόμα ελευθερωθεί, το Δεσποτάτο της Ηπείρου επιχειρούσε να αναδειχθεί στην σημαντικότερη ελεύθερη βυζαντινή κρατική οντότητα. Στο ίδιο πλαίσιο, η Αρχιεπισκοπή Αχρίδος υπό τον Δημήτριο Χωματιανό ήθελε να επέχει ρόλο Πατριαρχείου ή το λιγότερο να επεκτείνει την δικαιοδοσία του. Έτσι, δεν ξενίζει το γεγονός πως ο Δημήτριος εξέφρασε αντιρρήσεις για το κανονικό του σερβικού αυτοκεφάλου, ήδη από το 1220, αποκαλώντας μάλιστα τον αρχιεπίσκοπο Σάββα ως «μοναχό», απειλώντας να τον αφορίσει. Αν και θα ανέμενε κανείς πως απλά ήθελε να θέσει υπό την δικαιοδοσία του τις σερβικές περιοχές, από τις ενστάσεις του προκύπτει πως θεωρούσε αυτές ήδη ως δικαιοδοσία του και άρα την παραχώρηση αυτοκεφαλίας αντικανονική, πολύ περισσότερο που δεν υπήρχε τότε κανονικός αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη. Ο εύλογος όμως αντίλογος προς τις επικλήσεις του Δημητρίου είναι πως αίτημα αυτοκεφαλίας μπορούσε να υποβληθεί, αφού οι Σέρβοι αποτελούσαν πλέον ανεξάρτητο κράτος. Παράλληλα, το Οικουμενικό Πατριαρχείο είναι η αρχή που παραχωρεί ή όχι εκκλησιαστικά καθεστώτα. Δεν έπαυε να διατηρεί την υψηλή εποπτεία ακόμα και στις σερβικές εκκλησιαστικές επαρχίες οι οποίες υπάγονταν πριν στην Αρχιεπισκοπή Αχρίδος, καθώς ποιμαίνονταν από τον Αχρίδος «άχρι καιρού» και όχι οριστικά⁴⁶.

Σε επίπεδο οργάνωσης, επί της αρχιερατείας του Σάββα η Εκκλησία της Σερβίας έδρευε πλέον στην μονή της Ζίτσης, η οποία συστάθηκε για τον σκοπό αυτό.

⁴⁴ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 366-367.

⁴⁵ Στο ίδιο, 368-376.

⁴⁶ Στο ίδιο, 370-371.

Η διοίκηση διαρθρώθηκε σε δώδεκα επισκοπές. Οι πρώτες τέσσερις επισκοπές ήταν οι εξής ήδη υπάρχουσες και προηγουμένως ποιμαινόμενες υπό του Αχρίδος:

- α. Ράσκας.
- β. Πριζρένης.
- γ. Λιπαινίου (Λιπλιάνας).
- δ. Νύσσης.

Πέραν αυτών, οι υπόλοιπες οκτώ επισκοπές ήταν οι εξής:

- α. Ζίτσης.
- β. Ζέτας.
- γ. Χβοστάνης.
- δ. Χουμ.
- ε. Τόπλιτσας.
- στ. Μπουντιμιλιάνης.
- ζ. Ντέμπαρσκας.
- η. Μοράβιτσας.

Σε επίπεδο ιεροκανονικό, πραγματοποιήθηκε στην Θεσσαλονίκη και υπό την τελική επιμέλεια του αρχιεπισκόπου η μετάφραση του Νομοκάνονος του Φωτίου. Σε κάθε επισκοπή δόθηκε αντίγραφό του, και οι απαραίτητοι λειτουργικοί τόμοι. Τότε άρχισαν να στεγάζονται οι έδρες των επισκοπών σε μονές. Στα σημαντικά γεγονότα της ποιμαντορίας του αναγνωρίζονται τα ταξίδια του στους Αγίους Τόπους το 1229 και 1234. Αποδείχθηκαν λίαν ωφέλιμα μεταξύ άλλων και για την οργάνωση του σερβικού μοναχικού βίου. Γενικότερα, οι μονές τότε οργανώθηκαν, ενισχύθηκαν οικονομικά και αναδείχθηκαν σε ευρύτερα πνευματικά κέντρα. Από τα σημαντικότερα προβλήματα που κλήθηκε να διαχειρισθεί ο αρχιεπίσκοπος Σάββας υπήρξε η σχέση του κράτη Ράντοσλαβ με το Δεσποτάτο της Ηπείρου και τον Δημήτριο Χωματιανό, η οποία έφθασε έως το σημείο της πρόθεσης επανόδου της Σερβικής Εκκλησίας στην Αρχιεπισκοπή Αχρίδος. Αγιοκατατάχθηκε εντός του 13^{ου} αιώνα και αναγνωρίζεται έως σήμερα ως η πλέον σεβάσμια αρχιερατική προσωπικότητα της Σερβίας⁴⁷.

2.2. Η αυτοανακήρυξη της Αρχιεπισκοπής Σερβίας σε Πατριαρχείο (1346) και η αντίδραση του Οικουμενικού Πατριαρχείου

Από την αυτοκεφαλία του 1219, έως το 1346, οπότε και η Σερβική Εκκλησία αυτοανακηρύχθηκε ως Πατριαρχείο, εκτυλίχθηκε μία περίοδο συνολικά 127 ετών.

⁴⁷ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 371-376.

Τόσο η αρχή αυτής της περιόδου ήταν μία ιδιαίτερη συνθήκη (η Κωνσταντινούπολη δεν είχε απελευθερωθεί ακόμα από τους Λατίνους, με ό,τι αυτό σήμαινε για τις διάφορες τότε αποσχιστικές τάσεις Βυζαντινών και μη), όσο και το τέλος της συνέπεσε με βυζαντινούς εμφυλίους πολέμους, την ησυχαστική έριδα, την μεταφορά της παπικής έδρας από την Ρώμη στην Αβινιόν, την παγίωση των Ενετών κυρίως ως οικονομικά κυρίαρχων στον μητροπολιτικό και μείζονα βυζαντινό χώρο κ.ά. γεγονότα⁴⁸.

Επίσης προς το τέλος της περιόδου κυριάρχησε μεταξύ των Τούρκων η οθωμανική δυναστεία, η δυναστεία του Οθμάν ή Αταμάν. Απετέλεσαν έναν διαρκή κίνδυνο τόσο για την Κωνσταντινούπολη, όσο και για τα έθνη της Βαλκανικής, όπως θα αποδεχθεί ήδη εντός του 14^{ου} αιώνα. Ιδεολογία τους υπήρξε η επέκταση του Οίκου του Ισλάμ εις βάρος του Οίκου των Απίστων. Όταν πέθανε ο γενάρχης τους Οσμάν, πιθανόν το 1324, η Προύσα της Βιθυνίας είχε καταστεί ήδη πρωτεύουσα των Οθωμανών, ενώ κατέκτησαν το 1331 την Νίκαια και το 1337 την Νικομήδεια⁴⁹.

Από τις πολιτικές εξελίξεις στην Σερβία, κατ' αυτήν την περίοδο σημειώνονται οι εξής: Επί Στεφάνου Βλάντισλαβ (1233-1243) αναπτύχθηκε συμμαχία με τον Ιωάννη Ασέν τον Β' της Βουλγαρίας που επισφραγίστηκε με γάμο του κράλη με την κόρη του Βουλγάρου τσάρου. Έτσι, οι σερβικές σχέσεις με το Βυζάντιο έγιναν προβληματικές. Παράλληλα, οι Ούγγροι που αποτελούσαν μόνιμη τότε απειλή, κυριάρχησαν στην Βοσνία εγκαθιδρύοντας εκεί τον καθολικισμό, ενώ επιχείρησαν να κάνουν το ίδιο και στην Ζαχλουμία. Ο διάδοχός του Στέφανος Ούρεσης ο Α' (1243-1276) αν και είχε πρόθεση να δράσει κατά του Λατινικού Βασιλείου της Κωνσταντινουπόλεως, κατέληξε να συμμαχήσει με το Δεσποτάτο της Ηπείρου κατά αυτού της Νικαίας. Ηττήθηκε όμως και εν συνεχεία απώλεσε ξανά την Βοσνία από τους Ούγγρους, ενώ έως το 1242 απειλήθηκε ουσιαστικά από τους εισβολείς Ταταρομογγόλους⁵⁰.

Το 1261 η Κωνσταντινούπολη απελευθερώθηκε και βασιλιάς ανέλαβε ο Μιχαήλ Η' ο Παλαιολόγος. Τα επόμενα χρόνια αρκετοί δυτικοί ηγέτες συναποφάσισαν να διεξάγουν μία Ε' Σταυροφορία «κατά των Ελλήνων /contra Greacorum». Ενώπιον αυτού του κινδύνου, ο Μιχάλης προώθησε εξόφθαλμα την ένωση των Εκκλησιών, η οποία τυπικά αποφασίστηκε στην Σύνοδο της Λυών το 1274. Ενδόμυχη προσδοκία του

⁴⁸ Βλάσιος Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Β' (Αθήνα: χ.ε., 1994), 409-412, 520-528 και 567-568. Βλ. και Donald Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, 1261-1453* (Αθήνα: Εκδ. Παπαδήμα, 2012), 46-48 και 294-331.

⁴⁹ Howard Douglas, *Η ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας* (Αθήνα: Καρδαμίτσα – Ινστιτούτο Βιβλίου, 2019), 33-36.

⁵⁰ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 79-82.

Μιχαήλ μετά την Σύνοδο ήταν η διεξαγωγή μίας ενωτικής Σταυροφορίας κατά των Μογγόλων και Σελτζούκων Τούρκων της Μικράς Ασίας. Πιο ευνοϊκά διακείμενος για να το υποστηρίξει αυτό υπήρξε ο τότε πάπας Γρηγόριος ο Ι΄, ο οποίος όμως απεδέμησε το 1276⁵¹.

Το ίδιο έτος, ο Στέφανος Δραγούτιν (1276-1282) υιός του τότε κράλη της Σερβίας και καθώς ήταν συγγενής μέσω γάμου με τον οίκο του Ούγγρου βασιλιά Βέλα του Δ΄ εκστράτευσε με τα ουγγρικά στρατεύματα κατά της Σερβίας. Ανέτρεψε έτσι τον πατέρα του και ανήλθε αυτός στον σερβικό θρόνο. Δεδομένης της σχέσης του Στεφάνου με τους Ούγγρους, λειτούργησε υπέρ της προώθησης των ουγγρικών και παπικών συμφερόντων στην περιοχή. Το 1282 υπέστη ήττα από τους Βυζαντινούς και αποφάσισε να παραιτηθεί (εκείνο το έτος πέθανε ο Μιχαήλ ο Η΄, αφορισμένος από τον πάπα και ακήδευτος από τους Ορθοδόξους). Τον κράλη διαδέχθηκε ο αδερφός του Στέφανος Μιλούτιν (όπως και τον Μιχαήλ τον Η΄ ο Ανδρόνικος Β΄ ο Παλαιολόγος). Όταν όμως ο κράλης συμμάχησε με τους Βυζαντινούς, ο Δραγούτιν καθώς ενδιάμεσα είχε αναδειχθεί διοικητής στο Σίρμιο του κήρυξε πόλεμο. Ο εμφύλιος αυτός διήρκεσε από το 1292 έως το 1313. Πέθανε ως μοναχός (και μάλιστα ασκητής) Θεόκτιστος και αγιοκατατάχθηκε⁵².

Ο Στέφανος Μιλούτιν (1282-1321) υπήρξε ένας εκ των σημαντικότερων κράλεων. Αρχικά ήταν γαμβρός του βασιλιά της Ουγγαρίας και πολέμιος των Βυζαντινών. Ωστόσο, το 1299 συμμάχησε με τους Βυζαντινούς και έγινε σταδιακά πολέμιος της Ουνίας. Σημείο αναφοράς αυτής της συμμαχίας ήταν ο γάμος του κράλη με την πεντάχρονη Σιμωνίδα, κόρη του Ανδρονίκου του Β΄ και της Γιολάντας-Ειρήνης του Μομφερρατικού. Η τελευταία, από οργή για το γάμο αυτό εγκαταστάθηκε έως το τέλος της στην Θεσσαλονίκη. Επί Στεφάνου, η επιρροή του Βυζαντίου επί της Σερβίας έφθασε στο μέγιστο. Με την συνδρομή του Στεφάνου ιδρύθηκαν 42 ναοί και μονές από το Κόσοβο έως το Σινά. Τόσο αυτός, όσο και η Σιμωνίς αγιοκατατάχθηκαν⁵³.

Η διαδοχή του Μιλούτιν έγινε από τον υιό του Στέφανο (1321-1331), ο οποίος υπήρξε επίσης σημαντικός και εξαρχής πολέμιος των Ούγγρων τους οποίους μάλιστα και κατανίκησε. Στον βυζαντινό εμφύλιο πόλεμο που ξέσπασε το 1328 έλαβε το μέρος του Ανδρονίκου του Β΄. Έτσι αργότερα δέχθηκε επίθεση από τον Ανδρόνικο τον Γ΄, με τον οποίο όμως επήλθε ανακωχή μετά την μεγάλη νίκη του Στεφάνου επί των

⁵¹ Donald Nicol, *ό.π.*, 130-136 και 144-147.

⁵² Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 83-84.

⁵³ Στο ίδιο, 85-86.

Βουλγάρων το 1330. Σε συσχέτιση με αυτό το πολεμικό επίτευγμα ίδρυσε την περίφημη μονή Ντέτσανι, εξ ου και έμεινε στην ιστορία ως Στέφανος Ντετσάνσκι / Δετσάνης. Ανατράπηκε όμως το 1331 από τον υιό του, επίσης Στέφανο, ενώ εκτελέσθηκε δέσμιος το ίδιο έτος. Ο επόμενος κράλης ήταν ο Στέφανος Δουσάν (1331-1355), επί του οποίου αυτοανακηρύχθηκε Πατριαρχείο η Εκκλησία της Σερβίας. Θεωρείται από πολλούς ο σημαντικότερος κράλης της Σερβίας. Το κατά το 1341 ξέσπασμα του βυζαντινού εμφυλίου στοίχησε σημαντικά στο Βυζάντιο καθώς απώλεσε πολλές περιοχές από τους Σέρβους, όπως τα Βελέγραδα της Ηπείρου (το σημερινό Βεράτι της Αλβανίας), μακεδονικές πόλεις όπως η Βέρροια, Καστοριά, Δράμα, Σέρρες και Φίλιπποι, αλλά και το Άγιον Όρος. Επιπλέον, η σερβική εισβολή συνέχισε στην Θεσσαλία και έφτασε έως περιοχές της Στερεάς Ελλάδος. Ενδεικτικό των πολιτικών εξελίξεων που συνέβαλαν στην πατριαρχική ανακήρυξη της Εκκλησίας της Σερβίας, ήταν το γεγονός πως στο πλαίσιο της φιλοδοξίας του Στεφάνου να καταλάβει και αυτήν την Κωνσταντινούπολη, είχε ανακηρυχθεί το 1345 «βασιλεύς Σέρβων και Ρωμαίων (Κωνσταντινούπολη = Νέα Ρώμη, βλ. και ΚΗ΄ Κανών της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου). Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί πως στους βυζαντινούς χρόνους καμία τέτοια ανακήρυξη ενός ηγέτη δεν είχε σημασία αν δεν πλαισιώνονταν από την νομιμοποίηση την οποία παρείχε μία πατριαρχική στέψη. Έτσι, ο Στέφανος δρομολόγησε την σύγκληση κληρικολαϊκής συνάξεως στην πόλη των Σκοπίων, η οποία στις 8 Απριλίου του 1346 ανακήρυξε την Εκκλησία της Σερβίας ως Πατριαρχείο. Οκτώ ημέρες μετά, ο αντικανονικός ως πατριάρχης προκαθήμενος της Σερβικής Εκκλησίας Ιωαννίκιος προχώρησε στην στέψη του κράλη ως τσάρου, στον τίτλο του οποίου πέρα από τους Σέρβους, Βυζαντινούς προστέθηκαν και οι Αλβανοί. Δυστυχώς, αυτή η αντικανονική μονομερής εκκλησιαστική ανακήρυξη, έγινε πιλότος στις σλαβικές Εκκλησίες, οι οποίες πραγματοποίησαν κατά καιρούς ανάλογες κληρικολαϊκές συνάξεις προς επίτευξη εθνικών σκοπιμοτήτων, ακόμα και στον 20^ο αιώνα, όπως θα δούμε αργότερα⁵⁴.

Η παραπάνω διερεύνηση για τις σημαντικότερες γεωπολιτικές και όχι μόνο εξελίξεις στην Σερβία από το 1219 έως το 1346, ήταν ένα στάδιο απαραίτητο για την κατανόηση του μελετώμενου εκκλησιαστικού ζητήματος. Κατέδειξε πως η Σερβία βρέθηκε σε πόλεμο τόσο με εξωτερικούς εχθρούς, ορθοδόξους (Βουλγάρους και Βυζαντινούς) και μη (κυρίως τους καθολικούς Ούγγρους), ενώ ταλανίσθηκε ορισμένες

⁵⁴ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 88-93.

φορές εσωτερικά από εμφυλίους δυναστικούς πολέμους. Το σερβικό κράτος άλλοτε πολεμούσε και σπανιότερα συμμαχούσε με τους Βουλγάρους, ενώ συχνότερα συμμαχούσε και λιγότερο πολεμούσε με τους Βυζαντινούς. Μέλη της σερβικής δυναστείας είτε πριν γίνουν κράληδες, είτε μετά σύναψαν γάμους με μέλη σημαντικών ευγενών οίκων, βυζαντινών, βουλγαρικών και ουγγρικών, τους λεγόμενους και «διπλωματικούς», ως εγγύηση συμμαχιών. Οι Σέρβοι κράληδες κατά κανόνα είχαν ορθόδοξο φρόνημα, ορισμένες όμως φορές, καθώς τα συμφέροντά τους σχετίστηκαν με αυτά των ρωμαιοκαθολικών Ούγγρων λειτούργησαν υπέρ της προώθησης του καθολικισμού. Ακόμα όμως και το ορθόδοξο φρόνημά τους δεν εγγυόνταν την ειρήνη π.χ. με τους Βυζαντινούς. Πριν το 1261 συμμάχησαν με το Δεσποτάτο της Ηπείρου κατά αυτού της Νικαίας, ενώ κατά τον βυζαντινό εμφύλιο του 1341 άρχισε να καλλιεργείται η ιδέα της ανάδειξης μίας Σερβο-Ελληνικής Αυτοκρατορίας. Όλες αυτές οι παράμετροι, επηρέασαν τα τεκταινόμενα στην τότε Εκκλησία της Σερβίας που πάντως δεν χαρακτηρίστηκε από εσωτερικά διασπαστικά προβλήματα, όπως συνέβαινε με τους Σέρβους ηγεμόνες. Ο Αρσένιος Σρέματς ήταν ο αρχιεπίσκοπος (1233-1263) που διαδέχθηκε τον άγιο Σάββα. Επρόκειτο για ιδιαίτερα ασκητικό ιεράρχη, ο οποίος δεν ενεπλάκη στα πολιτικά πράγματα. Σημαντική εξέλιξη επί της αρχιερατείας του, ήταν η κατά το 1252 μεταφορά της έδρας της Σερβικής Εκκλησίας από τη Μονή της Ζίτσας στο Ιπέκιον ή Ρεέ και την Μονή που ιδρύθηκε εκεί από τον Αρσένιο για τον σκοπό αυτό, μαζί με το καθολικό των Αγίων Αποστόλων. Η μεταφορά αυτή συντελέστηκε εξαιτίας του κινδύνου που είχαν δημιουργήσει οι τότε βουλγαρικές και κουμανικές εισβολές. Διάδοχός του υπήρξε ο Σάββας ο Β΄ (1263-1271), ο οποίος διακρίθηκε για τον αντιαρετικό του αγώνα. Βραχύβια ήταν πάλι η θητεία του Δανιήλ του Α΄ (1271-1272), πρώην ηγουμένου της Μονής Χιλανδαρίου, όπως και ο διάδοχός του Ιωαννίκιος ο Α΄ (1272-1276). Καθώς αρχιεράτευσε στην εποχή που δέσποσε η Σύνοδος της Λυών, πρέπει να σημειωθεί πως υπήρξε σφόδρα αντίθετος προς την φιλενωτική– φιλοδυτική πολιτική του Μιχαήλ του Η΄⁵⁵.

Για τους αρχιεπισκόπους Πεκίου Ευστάθιο τον Α΄ (1279-1286) και Ιάκωβο (1286-1292) σημειώνεται πως είχαν διατελέσει πρότερα ηγούμενοι της Μονής Χιλανδαρίου, δείχνοντας πως ήδη το αθωνικό αυτό καθίδρυμα διαδραμάτιζε κομβικό ρόλο στα σερβικά εκκλησιαστικά πράγματα. Επί Ευσταθίου του Β΄ (1292-1309) σημαντικές μεταβολές υπήρξαν ο ορισμός των Σκοπίων ως πρωτεύουσας της Σερβίας,

⁵⁵ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 376-381.

η ενσωμάτωση στον κρατικό κορμό περιοχών που σήμερα ανήκουν στο κράτος της Βορείου Μακεδονίας, αλλά και η ίδρυση νέων επαρχιών, με ό,τι συνέπειες είχε τότε αυτό για την οργάνωση και ποιμαντική της Εκκλησίας της Σερβίας. Ακολούθησε ο Σάββας ο Γ΄ (1309-1316), πρώην επίσκοπος Πριζρένης και επίσης ηγούμενος, αλλά και ανακαινιστής της Μονής Χιλανδαρίου. Κομβική πάλι υπήρξε για την μοναστική οργάνωση στην Σερβία η υπό του Νικοδήμου Πεκίου (1317-1324) μετάφραση στην σερβική γλώσσα του Σαββαϊτικού - Ιεροσολυμιτικού Τυπικού, δύο χρόνια αφού ανέλαβε ως προκαθήμενος. Γενικότερα, η συμβολή του στην λειτουργική ανάπτυξη της Εκκλησίας της Σερβίας υπήρξε μεγάλη. Ο Δανιήλ ο Β΄ (1324-1337) που τον διαδέχθηκε υπήρξε αρχικά επίσκοπος Ζαχουμίου και πιο πριν, όπως και οι περισσότεροι προκατόχοί του ηγούμενος στην Μονή Χιλανδαρίου. Υπήρξε πολέμιος της θεολογικής πολιτικής του Μιχαήλ του Η΄ ήδη πριν γίνει αρχιεπίσκοπος, όπως και της Ουνίας. Ίδρυσε αρκετούς ναούς, όπως τον Άγιο Δημήτριο και τον Άγιο Νικόλαο στην Μονή Πεκίου (1330). Μεγάλο ήταν το φιλολογικό έργο που οργάνωσε στην ίδια μονή, ιδίως ως προς τις μεταφράσεις και διορθώσεις θεολογικών και λειτουργικών έργων. Συνέγραψε το *Βίοι των κράλεων και αρχιεπισκόπων Σερβίας*, ένα έργο μνημειώδες για την σερβική γραμματεία⁵⁶.

Ο διάδοχός του και εκ Πριζρένης Ιωαννίκιος ο Β΄ (1338-1354) ήταν λόγιος και διετέλεσε αξιωματούχος στην αυλή του Στεφάνου Δουσάν. Αρχιεράτευσε σε μία εποχή όπου όπως ήδη αναφέρθηκε η Σερβία επέκτεινε κατά πολύ την επικράτειά της, ιδίως σε βυζαντινές και ελλαδικές περιοχές, έτσι που ο κράλης να αποκαλείται επίσημα «αυτοκράτωρ» και να αποζητά εκ των πραγμάτων πατριάρχη να τον στέψει. Επί των ημερών του έγινε η περιώνυμη κληρικολαϊκή σύναξη της πατριαρχικής ανακήρυξης. Μετείχαν ο Συμεών Βουλγαρίας και Νικόλαος Αχρίδος. Παρόντες ήταν επίσης ο Πρώτος και ηγούμενοι του Αγίου Όρους, το οποίο βρέθηκε τότε υπό σερβική κυριαρχία, αλλά φυσικά άνηκε εκκλησιαστικά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο⁵⁷.

Ασφαλώς, η ανακήρυξη από κληρικολαϊκή σύναξη της Αρχιεπισκοπής Σερβίας σε Πατριαρχείο ήταν σε κάθε περίπτωση αντικανονική. Ο Ιωαννίκιος έγινε ο πρώτος προκαθήμενος αυτής της Εκκλησίας και έφερε τον τίτλο «Πατριάρχης Σερβίας και παραθαλασσίων Χωρών». Προσέλαβε ανάλογα αντικανονικά στην δικαιοδοσία του ελληνικές μητροπόλεις και επισκοπές που βρέθηκαν τότε υπό σερβική κυριαρχία.

⁵⁶ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 382-387.

⁵⁷ Στο ίδιο, 388-389.

Ιεραρχικά, μετά το Πατριαρχείο Πεκίου ακολουθούσε η Αρχιεπισκοπή Αχρίδος. Παράλληλα, η αναβίβαση σε Πατριαρχείο κατέστησε τις έως τότε σερβικές επισκοπές της Ράσκας, Ζέτας, Πριζρένης και Σκοπίων μητροπόλεις. Προεξείχε όμως η τελευταία, ως πόλη που έδρευε η πρωτεύουσα τότε του σερβικού κράτους. Ως προς την στάση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, για αρκετά χρόνια αυτή ήταν υποτονική ή καλύτερα αναμονής. Ο εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στον Ιωάννη Παλαιολόγο και Ιωάννη Κατακουζηνό δεν προσέφερε περιθώρια για κάτι άλλο⁵⁸.

Μιλούμε βέβαια για μία απολύτως ταραχώδη περίοδο για το Βυζάντιο, ενδεικτικό της οποίας είναι πως το 1346 που οι Σέρβοι ανακήρυξαν την Εκκλησία τους σε Πατριαρχείο, ο Ιωάννης Κατακουζηνός στέφονταν ξανά αυτοκράτορας, αυτήν την φορά στην Αδριανούπολη και μάλιστα από τα χέρια του πατριάρχη Ιεροσολύμων. Ένεκα μάλιστα της κρίσιμης εκείνης εποχής, συμμάχησε με μουσουλμάνους ηγέτες, όπως τον εμίρη του Αϊδινίου. Υπήρχε επίσης ήδη από το 1336 το ζήτημα της ησυχαστικής έριδας που είχε θεολογικές και πολιτικές διαστάσεις. Παράλληλα, κατά την περίοδο 1342-1349 εκτυλίσσονταν το κίνημα των Ζηλωτών, ενώ ο Γρηγόριος ο Παλαμάς είχε υποστεί διάφορες διώξεις και άργησε να εγκατασταθεί ως αρχιεπίσκοπος στην Θεσσαλονίκη, παρά την εκλογή του. Μέσα σε όλα αυτά, το 1348 πανδημία πανώλης έπληξε σταδιακά αρκετές περιοχές της βυζαντινής επικράτειας και την Κωνσταντινούπολη⁵⁹.

Ωστόσο, όταν το επέτρεψαν οι συνθήκες, δηλαδή μόλις το 1353, ο Κάλλιστος Κωνσταντινουπόλεως προχώρησε σε αφορισμό του Στεφάνου Δουσάν, του «πατριάρχη» Ιωαννικίου των μελών της Συνόδου της Εκκλησίας της Σερβίας για την αντικανονική ανύψωση της σε Πατριαρχείο. Η εξέλιξη αυτή σχετιζόταν άμεσα με το γεγονός της διακοπής των διπλωματικών σχέσεων Σερβίας και Ιωάννου Κατακουζηνού και αντίστοιχα της προσπάθειας για σύνδεση του Στεφάνου Δουσάν με τον Ιωάννη Παλαιολόγο⁶⁰.

Δεν γνωρίζουμε την πατριαρχική τεκμηρίωση για την αφοριστική αυτή καταδίκη. Συνάμα όμως δεν υπάρχει αμφιβολία για το ότι υπήρξε εξ αρχής μία αντικανονική ανακήρυξη – αναβίβαση της Εκκλησίας της Σερβίας σε Πατριαρχείο, αλλά και αντικανονική αρπαγή εκκλησιαστικών επαρχιών του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Για τον Στέφανο Δουσάν, δεδομένης της πολυετούς μη αντίδρασης, της

⁵⁸ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 390-391.

⁵⁹ Βλ. Φειδάς, *ό.π.*, 523-524. Βλ. και. H. A. Douglas, *ό.π.*, 41-44.

⁶⁰ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 391-392.

γενικά καλής συμπεριφοράς του απέναντι στους Έλληνες ιεράρχες των οποίων οι επαρχίες βρέθηκαν υπό σερβικό ζυγό και του σεβασμού προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ο αφορισμός υπήρξε μάλλον ένα σοκ. Εξάλλου, επιχείρησε σχετικά γρήγορα να επέλθει συμφιλίωση και να αρθεί ο αφορισμός. Αυτό όμως άργησε 22 έτη για να πραγματοποιηθεί. Σε αυτό συνετέλεσε θετικά η συμβολή του Σάββα Πεκίου του Δ' (1354-1375). Ενδιαφέρον έχει πως έφερε τον τίτλο πατριάρχης «Σέρβων και Ελλήνων» και πως το 1364, κατά την πρώτη συνάντηση του Πατριάρχη Καλλίστου με Σέρβους για την άρση του αναθέματος και την επίλυση της κρίσης (μετά τον θάνατο του Στεφάνου Δουσάν το 1355 προέκυψαν ορισμένα σερβικά κρατίδια και ένα από αυτά ήταν αυτό των Σερρών). Δεν γνωρίζουμε αν αυτή η διάθεση για δημιουργία μίας Σερβο-Ελληνικής Αυτοκρατορίας ήταν απλά μία σερβική φιλοδοξία ή ρεαλισμός έναντι του αυξανόμενου οθωμανικού κινδύνου. Εκείνη όμως η προσπάθεια ναυάγησε, εξαιτίας του θανάτου του πατριάρχη Καλλίστου. Τελικά, η άρση του αναθεματισμού επήλθε το 1375, ελάχιστα αργότερα από την εκδημία και του Ιωαννικίου. Πέρα από τον θάνατο του Στεφάνου Δουσάν συνέβησαν επίσης η απώλεια πολλών εδαφών επί Στεφάνου Ούρεση του Ε' (1355-1371), η συμμαχία του Ιωάννη Κατακουζηνού με τους Οθωμανούς που οδήγησε στην πολιορκία των Σερρών το 1357, η οθωμανική κατάκτηση της Αδριανούπολης το 1361 και της Φιλιππούπολης το 1363. Ο δεσπότης του Ιωάννης Ούγκλεσης (1365-1371) αναγνώρισε τις αντικανονικές ενέργειες του Στεφάνου Δουσάν, ιδίως την αντικανονική ανακήρυξη της Εκκλησίας της Σερβίας σε Πατριαρχείο και τις κατακτήσεις ελληνικών πόλεων, αναγνωρίζοντας την δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ο Φιλόθεος Κωνσταντινουπόλεως απάντησε προς τον Ιωάννη το 1371 με τρόπο που όλα έδειχναν πως επέρχονταν άμεσα η άρση. Ωστόσο, οι Οθωμανοί πέτυχαν εκείνο το έτος μεγάλη νίκη στην μάχη του Τσερνομιάνου (ή της Μαρίτσας), όπου και ο Ούγκλεσης έπεσε ηρωικά μαχόμενος⁶¹.

Τελικά, το 1375 σερβική αντιπροσωπεία ταξίδευσε στην Κωνσταντινούπολη για την επίτευξη της άρσης του αφορισμού του 1353, κάτι που όχι μόνο συνέβη, αλλά και αναγνωρίστηκε προς της Σερβική Εκκλησία κανονικό καθεστώς Πατριαρχείου. Ασφαλώς όμως, αυτό το πατριαρχικό καθεστώς (όπως και το αντίστοιχο της Βουλγαρικής Εκκλησίας) δεν είχε για το Οικουμενικό Πατριαρχείο την ίδια έννοια και

⁶¹ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 103-107 και 391-396.

ισοτιμία με τα αντίστοιχα των πρεσβυγενών πατριαρχείων και αναγνωρισμένων από κανόνες Οικουμενικών Συνόδων⁶².

Πλέον, όμως, τόσο οι Σέρβοι, όσο και οι Βυζαντινοί απώλεσαν σταδιακά την κρατική τους ανεξαρτησία, αφού πέρα από την σταθερά μειούμενη επικράτεια τους εξαιτίας της επέκτασης της οθωμανικής κυριαρχίας, είχαν γίνει και φόρου υποτελείς προς τους Οθωμανούς. Αυτό βέβαια δεν μετέβαλε στους Βυζαντινούς το πνεύμα υπεροχής με το οποίο αντιμετώπιζαν πολλούς λαούς και ασφαλώς τους Βαλκανικούς. Συχνά απαντούν στα βυζαντινά κείμενα όροι για τα έθνη όπως «γένος άνευ τιμής και αξιοπρεπείας» ή «βάρβαρον». Με το τελευταίο υπαινίσσονταν επίσης την καταγωγή εθνών από περιοχές πέρας των ορίων της πάλαι ποτέ Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και επί της ουσίας το απολίτιστο αυτών. Γενικά, η Κωνσταντινούπολη είτε ως πολιτική ηγεσία, είτε ως Οικουμενικό Πατριαρχείο αναγνώριζε πως επιτελούσε έναν εκπολιτιστικό εθνικό και θρησκευτικό ρόλο, όπου πρώτιστα ως εκπολιτισμός κατανοούνταν η μεταλαμπάδευση του ορθόδοξου χριστιανισμού και παράδοσης. Έτσι ενώ οι βαλκανικοί λαοί παρά την κατάκριση για το γένος τους επαινούνται ιδιαίτερα για το ορθόδοξο φρόνημα τους, οι λαοί που είχαν ασπαστεί άλλες ομολογίες όπως οι Αρμένιοι (και πολλοί περισσότερο άλλες θρησκείες) κατακρίνονται συχνά με απαξιωτικούς όρους. Σημειώνεται πως το αργότερο από τους χρόνους του Μιχαήλ του Η΄, οι Σέρβοι αποκαλούνταν από τους Βυζαντινούς «Τριβαλλοί». Συχνά βυζαντινοί αποκαλούσαν τέτοια έθνη, δηλαδή «βαρβαρικά», με ονόματα εθνών τα οποία προϋπήρξαν στις επαρχίες όπου πλέον ζούσαν αυτά πλέον. Επί της ουσίας δεν έπαυαν να θεωρούν πως είτε βρίσκονταν αυτά τα έθνη σε καθεστώς υποτελείας, είτε είχαν την ανεξαρτησία τους, κατοικούσαν σε εδάφη που τους παραχώρησε το Βυζάντιο και διατηρούσε έτσι μία πνευματική ή «υψηλή» κυριότητα. Ανάλογα, αλλά και ρωμαϊκά μπορούν να εξηγηθούν τιμωρίες όπως η τύφλωση των Βουλγάρων παλαιότερα επί Βασιλείου του Βουλγαροκτόνου. Οι επιδρομές των βαλκανικών λαών κατά του Βυζαντίου αντιμετώπιζονταν ως επανάσταση και έτσι δικαιολογούνταν ατιμωτικές ποινές⁶³.

2.3. Από την αποκατάσταση και πατριαρχική τιμή (1375) στην κατάργηση του Πατριαρχείου Πεκίου (1766)

Η Σερβία στα χρόνια του Στεφάνου Δουσάν διαιρέθηκε σε Σερβία και Ρωμανία, δηλαδή τον τίτλο που συχνά έφερε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, τονίζοντας βέβαια πως

⁶² Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 397-398.

⁶³ Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* (Αθήνα: Καρδαμίτσα – Ινστιτούτο Βιβλίου, 1988), 64-65 και 141.

δεσπόζει στο βορά επί Σέρβων και στον νότο επί Ελλήνων. Αυτά βέβαια είναι ενδεικτικά για το κλίμα των χρόνων της αντικανονικής πατριαρχίας τους. Γρήγορα πάντως απώλεσαν το νόημα τους μετά την διάσπαση της Σερβίας σε επιμέρους ουσιαστικά ζουπανίες (κρατιδίων στις Σέρρες, την Αλβανία κ.ά. περιοχές), κυρίως όμως λόγω της περαιτέρω ενίσχυσης και επέκτασης των Οθωμανών⁶⁴.

Όταν πραγματοποιήθηκε η κανονική πατριαρχική αναγνώριση, κράλης της Σερβίας ήταν ο Λάζαρος Χρεμπελιάνοβιτς (1371-1389). Με αυτόν εκκίνησε ο οίκος – δυναστεία των Λαζάρεβιτς. Μάλιστα, είναι ο πρώτος κράλης που μνημονεύει ο Δούκας Μιχαήλ στην *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία του*, παρότι το έργο του καλύπτει γεγονότα από τις αρχές του 14^ο αιώνα έως το 1462⁶⁵.

Ο Λάζαρος προετοιμάσθηκε για τον οθωμανικό κίνδυνο, εξ αυτού μάλιστα σύναψε γάμους με μέλη των ουγγρικών και βουλγαρικών οίκων. Ωστόσο, δεν κατάφερε να αποτρέψει την επέκτασή τους. Αν και αρχικά οι Σέρβοι επικράτησαν σε μάχες εναντίον οθωμανικών δυνάμεων την περίοδο 1387-88, έχασαν το 1389 στην περίφημη Μάχη του Κοσσυφοπεδίου, παρότι ένας Σέρβος είχε καταφέρει να δολοφονήσει τον σουλτάνο Μουράτ στην σκηνή του. Σε αυτήν την μάχη, ο κράλης Λάζαρος έπεσε μαχόμενος. Το 1393 καταλήφθηκε το σύνολο της Βουλγαρίας, ενώ το 1396 απέτυχε μία μεγάλη εκστρατεία κατά των Οθωμανών την οποία οργάνωσε ο Σιγισμούνδος της Ουγγαρίας⁶⁶. Μάλιστα, η παρακμή των Σέρβων επιδεινώθηκε επί του διαδόχου Στεφάνου Λαζάρεβιτς (1389-1427), καθώς αυτός υπήρξε σύμμαχος - όμηρος του σουλτάνου Βαγιαζίτ κατά την εκστρατεία του εναντίον του Ταμερλάνου. Οι Οθωμανοί όμως υπέστησαν συντριπτική ήττα το 1402, κατά την οποία αιχμαλωτίστηκε και κρατήθηκε για ένα χρόνο όμηρος ο Βαγιαζίτ. Τελευταία στιγμή ο Στέφανος κατόρθωσε να διαφύγει. Επέστρεψε, αλλά αναγκάστηκε να θέσει την Σερβία ως υποτελή των Ούγγρων, ώστε να λάβει υποστήριξη από τον Σιγισμούνδο⁶⁷.

Η υποτελεία πάντως του επέτρεψε να πραγματοποιήσει μία μερική ανασύσταση του σερβικού κράτους, εκκινώντας από την ανάκτηση του Βελιγραδίου, το οποίο μάλιστα όρισε το 1405 ως πρωτεύουσα. Καθώς έπρεπε να στηρίξει κατά τον οθωμανικό εμφύλιο κάποιον από τους τρεις διεκδικητές υιούς του Βαγιαζίτ, αυτός επέλεξε τον

⁶⁴ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, «Η πολιτική και η εκκλησιαστική κατάσταση στην Σερβία μετά τον Στέφανο Δουσάν και η είσοδος των Οθωμανών στα Βαλκάνια (1355-1389)», *Επιστημονική επιθεώρηση του μεταπτυχιακού προγράμματος “Σπουδές στην ορθόδοξη θεολογία”*, τ. Δ’ (Πάτρα, ΕΑΠ, 2013), 255-258 και 265-267.

⁶⁵ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, III, 1.

⁶⁶ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, ό.π., 267-269.

⁶⁷ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, IV, 1-2.

Μωάμεθ τον Α'. Όταν αυτός επικράτησε, το κέρδος για την Σερβία ήταν η πόλη Ναϊσσός. Οι Σέρβοι έλεγχαν επίσης τις πόλεις Αντίβαρι και Μπούτβα. Εκοιμήθη το 1427 άτεκνος και είχε συμφωνηθεί όσο ζούσε, να τον διαδεχθεί ο ανθωντικός Γεώργιος Μπράνκοβιτς (1427-1456)⁶⁸.

Επί του Γ. Μπράνκοβιτς τα πράγματα επιδεινώθηκαν. Επήλθε η απώλεια της Ναϊσσού και του Κρούσεβατς, ενώ όπως είναι γνωστό το 1430 οι Οθωμανοί κατέλαβαν την Θεσσαλονίκη. Υπό τον φόβο της συνολικής κατάκτησης των Σέρβων, ο Γεώργιος αναγκάστηκε να δώσει στον σουλτάνο Μουράτ ως σύζυγό του την κόρη του Μαρία. Ο γάμος έγινε τον Σεπτέμβριο του 1435 και στους Σέρβους παραχωρήθηκε άδεια να ανοικοδομήσουν μία καστροπολιτεία στο Σμεντέρεβο που έγινε και η έσχατη πρωτεύουσά τους κατά τους βυζαντινούς χρόνους. Ωστόσο, οι Οθωμανοί κυρίευσαν το 1439 το Σμεντέρεβο και παρολίγο το 1440 να επιτύχουν το ίδιο με το Βελιγράδι. Πλην αυτού έως το 1441, μόνο το Μαυροβούνιο παρέμεινε εκτός οθωμανικής κυριαρχίας. Το 1444 κατόπιν συμφωνίας Ούγγρων και Οθωμανών επανασυστάθηκε ένα σερβικό κρατίδιο με έδρα και πάλι το Σμεντέρεβο. Το 1456 και λίγους μήνες πριν τον θάνατο του Γεωργίου, ο στρατός του Μωάμεθ του Πορθητή απέτυχε να καταλάβει το Βελιγράδι παρά το πλήθος των δυνάμεών του. Υπέστη μάλιστα μεγάλες απώλειες, ενώ πληγώθηκε και ο ίδιος ο σουλτάνος. Ωστόσο, τρία έτη αργότερα, οι Οθωμανοί κατέλαβαν το Σμεντέρεβο, οδηγώντας χιλιάδες Σέρβους ως πρόσφυγες στην αντιπέρα όχθη του Δουνάβεως και την ουγγρική επικράτεια. Επί Μωάμεθ καταλήφθηκε το 1463 η Βοσνία και το 1482 η Ερζεγοβίνη. Δεν κατόρθωσε όμως να καταλάβει την Ζέτα / Μαυροβούνιο, το οποίο περιήλθε οριστικά στην οθωμανική κυριαρχία το 1499. Έξι έτη πριν είχε κατακτηθεί η Κροατία, ενώ το 1521 το Βελιγράδι, κλίνοντας τον μεσαιωνικό ιστορικό κύκλο του κράτους της Σερβίας. Μόνο το κρατίδιο της Ραγκούσας (σημ. Ντουμπρόβνικ) επιβίωσε είτε ελεύθερο, είτε αυτόνομο έως το 1808. Παράλληλα, η περιοχή της Μολδοβλαχίας απολάμβανε εξαρχής συνθήκες με μεγαλύτερες ελευθερίες, αν και αποτελούσε οθωμανικό έδαφος⁶⁹.

Η Σερβική Εκκλησία κατά την παραπάνω περίοδο εξέλεξε τελευταίο πατριάρχη προ της οθωμανικής κυριαρχίας τον Αρσένιο τον Β' (1457-1463). Μετά από αυτόν δεν κατορθώθηκε η ανάδειξη ενός νέου πατριάρχη, έως την διάλυση του Πατριαρχείου το 1521. Οι Οθωμανοί αρχικά υπήρξαν προς τους Σέρβους πιο χαλαροί από πλευράς

⁶⁸ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *Ιστορία της Σερβίας. Πολιτική και εκκλησιαστική*, ό.π., 124-125.

⁶⁹ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXX, 1-2. Βλ. και Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, ό.π., 127-138.

θηρσκευτικών πιέσεων ή διώξεων σε σχέση με άλλα χριστιανικά έθνη. Έτσι, μπορούσαν να προχωρούν σε επισκευές ναών, αλλά όχι σε ανοικοδομήσεις νέων χωρίς οθωμανική άδεια, η οποία όμως ήταν πολύ δύσκολο να δοθεί. Οι μονές εντασσόμενες σε μία οικονομική λογική ανάλογη της διαχείρισης των βακουφιών είχαν μία πολύ καλύτερη αντιμετώπιση. Ασφαλώς όμως πολλοί ναοί καταστράφηκαν ή υφαρπάχθηκαν από τους Οθωμανούς για να μετατραπούν σε ισλαμικά τεμένη, ένα φαινόμενο που απαντά σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ωστόσο, οι οικονομικές τους απαιτήσεις ήταν τέτοιες που οδηγούσαν βαθμιαία τις σερβικές επισκοπές και το Πατριαρχείο σε μααρασμό. Ήδη έως το 1463 τέτοια φαινόμενα ήταν μία ζοφερή πραγματικότητα. Έτσι, ένας αριθμός τέτοιων επισκοπών περιήλθαν στην δικαιοδοσία της Αρχιεπισκοπής Αχρίδος, ο αρχιεπίσκοπός της οποίας προφανώς καθώς ποίμαινε πλέον σερβικές επαρχίες, προσέθεσε στον τίτλο του το «Σέρβων και Ελλήνων» (κατά τα ειωθότα του Σερβικού Πατριαρχείου της εποχής της μεγάλης ακμής του στα μέσα του 14^{ου} αιώνα). Τελικά, το Πατριαρχείο Πεκίου υπήχθη προσωρινά στην Αρχιεπισκοπή Αχρίδος, άγνωστο όμως πότε. Συχνά υποστηρίζεται πως αυτό έγινε νωρίτερα, το 1445, ή το 1455 ή το 1459 ή λίγο προ του 1463 κ.ά. ακόμα και περί το 1530. Μεγαλύτερες πιθανότητες έχει η Εκκλησία του Πεκίου να υπήχθη ήδη το 1445, λόγω της απώλειας της περιοχής της, όχι όμως γενικά οι επαρχίες του Πατριαρχείου, οι οποίες εντάχθηκαν στην Αρχιεπισκοπή Αχρίδος σταδιακά. Μεγαλύτερη πάντως αυτοτέλεια διατήρησαν τρεις μητροπόλεις, αυτές του Βελιγραδίου, της Ερζεγοβίνης και της Ζέτας. Σε κάθε περίπτωση, αυξήθηκε στις σερβικές περιοχές η επίδραση του Οικουμενικού Πατριαρχείου μέσω της εγκαθίδρυσης Ελλήνων ιεραρχών και κυρίως εκ Φαναρίου, χωρίς όμως αυτό να ευνοήσει έναν αυξημένο εξελληνισμό της περιοχής. Σε κάθε περίπτωση, η περίοδος από το 1459 έως το 1557 ήταν πολύ δύσκολη περίοδος για την Σερβική Εκκλησία. Οι σχετικές πηγές που έχουμε είναι μάλλον λίγες και μέσα σε αυτές είναι μαρτυρίες για εγχειρήματα επανασύστασης του Πατριαρχείου Πεκίου. Μάλιστα αυτό του μητροπολίτη Παύλου δημιούργησε πολυετή διαμάχη, καθώς πέτυχε προσωρινά την φυλάκιση του Πρόχορου Αχρίδος⁷⁰.

Τελικά η επανασύσταση του Σερβικού Πατριαρχείου επιτεύχθηκε το 1557 μετά από προσπάθειες του επισκόπου Μακαρίου Σοκόλοβιτς, ο οποίος έγινε και ο πρώτος πατριάρχης Σερβίας σε αυτή την δεύτερη πατριαρχική περίοδο. Συνετέλεσε βέβαια τα μέγιστα και η υποστήριξη που του παρείχε ο αδερφός του και μέγας βεζίρης Μεχμέτ

⁷⁰ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 404-405 και 414-419.

(Μωάμεθ) πασάς⁷¹. Σημειώνεται πως από τον 16^ο αιώνα και μετά, ο σουλτάνος άρχισε σταδιακά να μετασχηματίζεται σε πνευματικό παρά πολιτικό ηγέτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αντίθετα, έβαινε αναβαθμισμένη η πολιτική εξουσία που ασκούσε ο μέγας βεζύρης και το διβάνι, μία πραγματικότητα που παγιώθηκε από το 1656 όταν ο σουλτάνος Μεχμέτ ο Δ΄ παραχώρησε τις πολιτικές του εξουσίες προς τον τότε μεγάλο βεζίρη Μεχμέτ παρά Κιοπρουλού⁷².

Ο προκαθήμενος καλούνταν τότε ως «Πατριάρχης Σερβίας, Βουλγάρων, Παραθαλασσιών και Βορείων Χωρών» και σε σχετικά σύντομο διάστημα ποίμαινε περί τις 40 εκκλησιαστικές επαρχίες και μάλιστα ως εθνάρχης, κάτι που έως τότε αναγνωρίζονταν μόνο στον Οικουμενικό Πατριάρχη "millet-basa". Έως και το 1591, οι σχέσεις του Σερβικού Πατριαρχείου με την Πύλη ήταν πολύ καλές, αλλά επί πατριαρχίας Φιλίππου του Β΄ (1591-1592) απαιτήθηκαν από οθωμανικής πλευράς δυσβάσταχτες οικονομικές απαιτήσεις. Έτσι την περίοδο 1594-1597 εξελίχθηκαν τρία επαναστατικά κινήματα κατά των Οθωμανών. Το 1613 απαγχονίστηκε για επαναστατική δράση ο Έλληνας πατριάρχης Ιωάννης Καντούλης (1592-1613). Παράλληλα, το πατριαρχικό χρέος προς τους Οθωμανούς κατέστη ουσιαστικά μη διαχειρίσιμο. Αυτό δημιουργούσε τεράστια προβλήματα, κάτι που μαρτυρά και η επίσκεψη του Γαβριήλ Πεκίου (1648-1655) στο Οικουμενικό Πατριαρχείο το 1649, προκειμένου με μεσολάβηση του να βρεθεί κάποια λύση – μείωση του οφειλόμενου ποσού. Ο ίδιος και για τον ίδιο λόγο ταξίδευσε το 1653 σε Μολδοβλαχία και Ρωσία. Αφού παραιτήθηκε το 1655, μαρτύρησε το 1659⁷³.

Επί Αρσενίου του Γ΄ (1674-1690) αναπτύχθηκαν σημαντικές σχέσεις των Σέρβων με την Αυστροουγγαρία. Μετά όμως από επιδρομή των Οθωμανών το 1690, ο πατριάρχης έλαβε πρωτοβουλία και μετοίκησε περί τους 70.000 Σέρβους στην αυστροουγγρικό έδαφος της αντιπέρας όχθης του Δουνάβεως, κυρίως στην περιοχή που είναι γνωστή σήμερα ως Βοϊβοντίνια⁷⁴.

Η παραπάνω εξέλιξη δρομολόγησε και την ίδρυση της μητροπόλεως Καρλοβακίου. Κρίσιμες υπήρξαν οι εξελίξεις σε αυτήν επί πατριαρχίας του επίσης ελληνικής καταγωγής Καλλινίκου Πεκίου. Οι αρχές της Αυστροουγγαρίας δεν ήθελαν το Σερβικό Πατριαρχείο να διατηρεί ιδιαίτερες σχέσεις με την μητρόπολη

⁷¹ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 419.

⁷² Donald Quateart, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922* (Αθήνα: Εκδ. Αλεξάνδρεια, 2006), 75-76.

⁷³ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 420-431.

⁷⁴ Στο ίδιο, 434-435.

Καρλοβακίου. Προφανώς για αυτό ευθύνεται το ότι αν και αρχικά αυτή υπάγονταν στο Πατριαρχείο Πεκίου, έγινε από το 1710 Αυτόνομη Εκκλησία. Το χρέος δεν σταμάτησε να διογκώνεται, ενώ οι χρηματικές απαιτήσεις μεγάλωναν σε κάθε νέα εκλογή προκαθημένου της Σερβικής Εκκλησίας. Επιπλέον, πλήγμα για το Πατριαρχείο υπήρξε η υπέρ της Αυστροουγγαρίας κατάληξη του πολέμου με τους Οθωμανούς κατά την περίοδο 1716-1718, καθώς σημαντικές περιοχές σερβικού ενδιαφέροντος προσαρτήθηκαν στην Αυστροουγγαρία με βάση την Συμφωνία του Ποζάρεβατς (1718). Τότε το Πατριαρχείο Πεκίου έμεινε με 22 εκκλησιαστικές επαρχίες, επιδεινούμενο ανάλογα οικονομικά και σε 13, όταν κατά τον πόλεμο Αυστροουγγαρίας και Τουρκίας (1737-1739), οι πρώτοι εγκατέλειψαν τα σερβικά εδάφη⁷⁵.

Τα πράγματα τελικά οδηγήθηκαν στην κατάργηση του Πατριαρχείου Πεκίου. Η σχετική διαδικασία δρομολογήθηκε μετά από αίτημα εννέα επισκόπων για την υπαγωγή του στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, επικαλούμενες την αδυναμία ανταπόκρισης προς τα χρέη. Σημειώνεται πως η κατάργηση επήλθε σε μία περίοδο όχι μόνο μεγάλων οικονομικών προβλημάτων κ.ά. δεινών για τους Σέρβους, αλλά και διαρκούς προώθησης στο σερβικό πατριαρχικό θρόνο Ελλήνων, καθώς η Πύλη δεν εμπιστεύονταν καθόλου τους Σέρβους. Τα οικονομικά προβλήματα επέφεραν και σημαντικές ποιμαντικές επιπτώσεις, όπως η αδυναμία ουσιαστικής αντίδρασης στην λατινική-παπική διείσδυση. Έτσι, το 1766 παραιτήθηκε ο πατριάρχης Καλλίνικος και ολοκληρώθηκε η κατάργηση του Πατριαρχείου Πεκίου με σουλτανικό βεράτιο. Μετά από αυτήν την εξέλιξη και υπαγωγή, η ρύθμιση και τακτοποίηση του χρέους αναλήφθηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο⁷⁶. Συνέπεια της εν λόγω κατάργησης, ήταν μεταξύ άλλων η χειραφέτηση της μητροπόλεως Ζέτας / Μαυροβουνίου από την Σερβική Εκκλησία, περνώντας επίσης στην ποιμαντική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου⁷⁷. Ακολούθησε το 1767 η κατάργηση της Αρχιεπισκοπής Αχρίδος⁷⁸.

Εδώ θα πρέπει να επισημανθεί η διάσταση της γεωπολιτικής παρακμής των Οθωμανών και οι σημαντικές συνέπειες που επέφερε στους Σέρβους. Η εξασθένηση της οθωμανικής ισχύος είναι ευδιάκριτη από τον 17^ο αιώνα και έως το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Σημαντικοί παράγοντες ως προς αυτό υπήρξαν τα οικονομικά προβλήματα που ήδη αναφάνηκαν από τον 16^ο αιώνα με το άνοιγμα της οικονομίας του Νέου Κόσμου

⁷⁵ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 437-441.

⁷⁶ Στο ίδιο, 449-450.

⁷⁷ Παντελεήμων Ροδόπουλος, *ό.π.*, 301.

⁷⁸ Αντώνιος Αιμίλιος Ταχιάς, *ό.π.*, 462.

(επέφερε υποτίμηση του χρυσού και του αργύρου και κατ' επέκταση πτώση της αγοραστικής δύναμης του κράτους και κομβικών μισθωτών της αυτοκρατορίας, όπως οι γενίτσαροι) και η πρόοδος της αμυντικής τεχνολογίας, από την οποία οι Οθωμανοί ήταν εξαρτημένοι από τις σχετικές εισαγωγές. Τα παραπάνω οδήγησαν σε κινήματα, αποσταθεροποίηση και απεγνωσμένες εκστρατείες για κατάκτηση νέων εδαφών με καθαρά κερδοσκοπικά και όχι μουσουλμανικά κίνητρα. Έτσι, οι Οθωμανοί εντός τους 17^{ου} αιώνα κατέκτησαν την Κρήτη, αλλά από το 1677 εκκίνησαν πόλεμοι με τους Ρώσους. Κυρίως όμως από το 1683 έως το 1798 οι Οθωμανοί απέτυχαν στις περισσότερες πολεμικές επιχειρήσεις. Κατά την περίοδο που μελετάται εδώ απέτυχαν να κατακτήσουν την Βιέννη το 1686. Απώλεσαν το επόμενο έτος την Βουδαπέστη, το 1695 και 1736 το Αζόφ από τους Ρώσους. Ηττήθηκαν το 1697 από τους Αψβούργους στην μάχη της Ζέντας και υπέγραψαν το 1699 την Συνθήκη του Καρλοβακίου με την οποία αναγνώριζαν πλέον μόνιμη απώλεια εδαφών τους. Παράλληλα, από το 1723 έως το 1736 απώλεσαν σημαντικές επαρχίες στην μεθόριο με τους Πέρσες και ιδίως το εν πολλοίς τουρκομανικό Αζερμπαϊτζάν⁷⁹.

Οι παραπάνω εξελίξεις μετέβαλαν προς το χειρότερο την στάση των Οθωμανών απέναντι στους Σέρβους. Αποτέλεσμα ήταν η συνέχιση της αποχώρησης των Σέρβων από το Κοσσυφοπέδιο και την μετεγκατάστασή τους σε ασφαλή εδάφη της Αυστροουγγαρίας. Το 1739 το Βελιγράδι πέρασε ξανά από την κυριαρχία της Αυστροουγγαρίας στην οθωμανική. Οι Οθωμανοί πάλι κατά την προσφιλή τακτική των εποικισμών σε ορθόδοξες περιοχές από μη ορθόδοξους πληθυσμούς, εποίκησαν με Αλβανούς το Κοσσυφοπέδιο (Ο εθνικός όρος «Αλβανία» πρώτιστα χαρακτηρίζει ένα σημαντικό τμήμα του Αζερμπαϊτζάν και δεν ταυτίζεται με το «Αρβανιτιά»). Οι νέες αυτές συνθήκες εξέθεσαν τους Σέρβους σε μία μεγαλύτερη ρωσική επιρροή, αλλά και πιο ευπρόσβλητους στους ουνίτες⁸⁰.

⁷⁹ Donald Quateart, *ό.π.*, 65-69.

⁸⁰ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 149-151.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ (1831)

3.1. Η οθωμανική παραχώρηση πολιτικής αυτονομίας προς τους Σέρβους (1830) και η λύση του εκκλησιαστικού ζητήματος.

Από το 1739 οπότε και επανακτήθηκε το Βελιγράδι, η διοικητική περιφέρεια που έδρευε εκεί αναφέρονταν πλέον ως «πασαλίκι του Βελιγραδίου». Η επικράτειά του γειτνίαζε προς τα βόρεια με το κράτος της Αυστροουγγαρίας, προς νότια με το Νονί Pazar (σαντζάκι), προς τα δυτικά με την Βοσνία και προς τα ανατολικά με το αντίστοιχο πασαλίκι του Βιδινίου (σημ. ΒΔ Βουλγαρία). Το πασαλίκι αυτό είχε στο επίκεντρο την περιοχή της Σουμαδίας, η οποία είχε επηρεασθεί από την σερβική μετανάστευση – προσφυγιά και είχε δεχτεί εποίκους από διάφορες άλλες περιοχές. Το εμπόριο καθώς το θεωρούσαν «βρώμικο» οι μουσουλμάνοι προσέφερε επαγγελματικές ευκαιρίες στους «απίστους». Αυτός λοιπόν ο τομέας αναπτύχθηκε με βάση τις συναλλαγές με την Αυστροουγγαρία και ανέδειξε Σέρβους εμπόρους που ανέπτυξαν επιπλέον σχέσεις με διάφορες περιοχές εκτός του πασαλικιού και ασφαλώς δυτικές χώρες. Δεδομένου πως μιλάμε για την περίοδο της νεωτερικότητας πλέον, εντός κυρίως τέτοιων Σέρβων, πριν και μετά την Γαλλική Επανάσταση, συντελέστηκαν φιλελεύθερες ζυμώσεις οι οποίες ευνόησαν την ιδέα της σερβικής ανεξαρτησίας, όπως το ίδιο έγινε τότε και με άλλες εθνотικές ομάδες τότε. Παράλληλα, η εξέλιξη των Ρωσο-Οθωμανικών σχέσεων και οι πόλεμοι που έλαβαν χώρα την περίοδο 1768-1774 επέδρασαν έντονα στους ορθόδοξους λαούς της Βαλκανικής. Η οθωμανική ήττα υπήρξε βασική αιτία για κινήματα γενιτσάρων, τα οποία στην περίπτωση της Σερβίας οδήγησαν σε μία αυτόνομη από την Πύλη γενιτσαρική δράση, με χαρακτηριστικό την υφαρπαγή εκτάσεων των σερβικών περιοχών προς μετατροπή τους σε τσιφλίκια. Αυτό ευνόησε την δημιουργία ένοπλων σερβικών ομάδων, τα μέλη των οποίων έγιναν γνωστοί ως «Χαϊντούκoi», συμβάλλοντας στην ιδέα για αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού⁸¹.

Σημειώνεται πως οι Γενίτσαροι συστάθηκαν ως σώμα επί σουλτάνου Ορχάν (1324/26-1360/61)⁸². Στελεχώνονταν σε σημαντικό βαθμό από το παιδομάζωμα και γενικά από εξισλαμισμένους, ώστε να μην έχουν επαφή με οικογενειακές επιδράσεις και να έχουν ως μέλημά τους και μόνο την προστασία του σουλτάνου. Σε αντίθεση με

⁸¹ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 152-153, υπ. 382.

⁸² Howard Douglas, *ό.π.*, 47.

τους σπαχήδες ήταν επαγγελματίες στρατιωτικοί, αποτελώντας για αιώνες το επίλεκτο σώμα του οθωμανικού στρατού. Ως έμμισθοι επηρεάζονταν πολύ περισσότερο από την μείωση της αγοραστικής αξίας των χρημάτων τους εξαιτίας της υποτίμησης του χρυσού και αργύρου. Οι μεταβολές αυτές, όπως και αυτή του ρόλου του σουλτάνου επέδρασαν στην εξέλιξή τους. Έτσι, δημιουργούσαν συχνά ταραχές ή κινήματα εξαιτίας της ύφεσης, ενώ δραστηριοποιήθηκαν προς ενίσχυση των εσόδων τους με ορισμένους τομείς της οικονομίας (έσοδα από γαίες, μονοπώλιο τσόχας κ.ά.)⁸³.

Με την κατά το 1774 υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή, δια της οποίας επισφραγίσθηκε το τέλος των τότε Ρωσο-Οθωμανικών Πολέμων θεσπίσθηκαν μεταξύ άλλων η προστασία των ορθοδόξων χριστιανών και των Εκκλησιών τους, με εγγυητή βέβαια την Ρωσία. Τα πλοία των χριστιανών είχαν την δυνατότητα να υψώνουν ρωσική σημαία, με ό,τι αυτό σήμαινε για την προστασία τους και την κατά το δυνατόν απρόσκοπτη άσκηση του εμπορίου. Παρέχονταν επίσης σε επιχειρήσεις χριστιανικών συμφερόντων που θα δραστηριοποιούνταν στην νότια ρωσική επικράτεια ανάλογα δικαιώματα με τους υπηκόους του τσάρου. Η Πύλη υποχρεώθηκε να καταβάλει μεγάλη αποζημίωση στους Ρώσους. Χειραφετήθηκαν επίσης από την Πύλη οι χάνοι της Κριμαίας, οι οποίοι κατά τον αιώνα εκείνο κατόρθωσαν να αναπληρώσουν σε σημαντικό βαθμό την από πλευράς γενιτσάρων μειούμενη στρατιωτική παροχή ισχύος⁸⁴.

Οι Σέρβοι εκτός από την συμμετοχή τους σε σώματα όπως οι Χαϊντούκοι απέκτησαν επιπλέον πολεμική εμπειρία συμμετέχοντας στους πολέμους της Αυστροουγγαρίας με τους Οθωμανούς. Διέθεταν ενίοτε δυνατότητα για αυτόνομη δράση εντός της Σερβίας. Ενεργοποίησαν ουσιαστικά τα εθνικά τους κινήματα κατά την περίοδο 1788-1791, όταν ενεργοποιήθηκαν ένοπλες ομάδες τους υπό τον μεγαλέμπορο Κοτσα Αντζελκονιέ, οι οποίες μάλιστα κυριάρχησαν σε Βελιγράδι και Ποζάρεβατς. Το 1791 έληξε και ο από το 1787 πόλεμος των Οθωμανών με την Αυστροουγγαρία. Από τότε και έως το 1796 ο σουλτάνος Σελίμ ο Γ' (1789-1807) εξέδωσε ορισμένα φερμάνια παραχώρησης προνομίων και απαγόρευσε την παρουσία των Γενιτσάρων στο πασαλίκι του Βελιγραδίου, οπότε και αυτοί εγκαταστάθηκαν στην επικράτεια του Βιδινίου. Μάλιστα εξεγέρθηκαν εκεί, με αποτέλεσμα οι Οθωμανοί να τους καταστείλουν με την βοήθεια περίπου 1500 Σέρβων⁸⁵.

⁸³ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXIII, 9 και XXXVIII, 7.

⁸⁴ Donald Quateart, *ό.π.*, 70.

⁸⁵ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 153-155.

Όταν ο σουλτάνος συμβιβάσθηκε μαζί τους το 1799, επέτρεψε την επιστροφή τους στο πασαλίκι του Βελιγραδίου και έτσι αυτοί δημιούργησαν από το 1801 μία αυταρχική κατάσταση εκεί. Μάλιστα, στις αρχές του 1804 αποκεφάλισαν στο Βελιγράδι ως μέτρο πρόληψης 72 τοπικούς ηγέτες, στην πλειοψηφία τους Σέρβους. Αυτό οδήγησε λίγο αργότερα σε μεγάλη εξέγερση των Σέρβων υπό την ηγεσία του επιζήσαντα της σφαγής Γεώργιο Πέτροβιτς (Καραγιώργη). Αρχικά αυτή ξέσπασε κατά των Γενιτσάρων. Οι υπό τον Καραγιώργη επαναστατημένοι αρχικά επικράτησαν στην Σουμαδία των Γενιτσάρων, σκοτώνοντας μάλιστα τον νταή (ηγέτη) τους. Οι Σέρβοι, ήδη από εκείνο το έτος και αφού περικύκλωσαν το Βελιγράδι αιτήθηκαν την αυτονομία τους. Κατά την επόμενη χρονιά, τα πράγματα εξελίχθηκαν σε εξέγερση κατά της Πύλης που πέτυχε στις 12 Δεκεμβρίου του 1806 να καταλάβει το Βελιγράδι. Η Πύλη δέχθηκε τότε να παραχωρήσει αυτονομία, η οποία όμως πλέον δεν ικανοποιούσε τους Σέρβους. Η Πύλη τελικά υπέγραψε το 1807 συμφωνία ανακωχής με την Ρωσία. Κατέστειλε το σερβικό κίνημα μόλις το 1813. Τότε έδωσε το άστρο του Καραγιώργη και ανέτειλε αυτό του Miloš Obrenović (1780-1860). Ο Καποδίστριας εκείνη περίπου την περίοδο ως ανώτατος διπλωμάτης των Ρώσων πρότεινε και πάλι ως λύση την απόδοση αυτονομίας προς τους Σέρβους. Όλα αυτά τα γεγονότα δεν ήταν ασύνδετα με το κλίμα που διαμορφώθηκε μετά το 1791. Κάτω από την επίδραση της αυτονομίας της Μολδοβλαχίας και των ελληνικών επαναστατικών ιδεών αναπτύχθηκε η σερβική εθνική ιδέα και υπήρξε πνευματική άνθηση (σημειώνεται η έκδοση έργων σε μία απλούστερη μορφής σερβικής γλώσσας). Εθνικές εστίες υπήρξαν πρώτιστα η Βοϊβοντίνα, το Βελιγράδι, το Novi Sad και το Καρλοβάκιο και βασικός αρωγός οι Σέρβοι ιεράρχες και κληρικοί. Σε αρκετές από αυτές τις προσπάθειες επιδιώχθηκε η δημιουργία μίας σλαβο-σερβικής αυτοκρατορίας με την καθοριστική αρωγή της Ρωσίας. Εκκλησιαστικά, επικρατούσαν δύσκολες ποιμαντικές συνθήκες εξαιτίας της δράσης των γενιτσάρων, του παιδομαζώματος ανά πενταετία, αλλά και της έλλειψης ιερέων. Οι μονές είχαν καταστεί βασικός τόπος εκκλησιασμού, εξομολόγησης, διδασκαλίας, αλλά και προμαχώνες του σερβικού έθνους⁸⁶.

Να τονισθεί πως πλην των μαρξιστών, οι λοιποί μελετητές της σερβικής ιστορίας αναγνωρίζουν ως εθνικά σωτήριο τον ρόλο της Σερβικής Εκκλησίας. Ακόμα

⁸⁶ Στο ίδιο, 155-158, 161 και 166-175.

όμως και οι πρώτοι, αν και την κατηγορούν ως όργανο των φεουδαλιστών κατακτητών, αναγνωρίζουν πως πρωτοστάτησε στις εθνικές εξεγέρσεις⁸⁷.

Από το 1766 και έως το 1830, η Εκκλησία της Σερβίας υπάγονταν εκκλησιαστικά όπως ήδη ειπώθηκε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Οι έδρες της τότε μητροπόλεως Βελιγραδίου και της επισκοπής Σάμπατς στελεχώθηκαν κυρίως με Φαναριώτες αρχιερείς και λιγότερο με Σέρβους. Σε γενικές γραμμές συνέβαλαν σημαντικά κατά το εκκλησιαστικό τους έργο. Καθώς όμως η Εκκλησία:

α. ταυτίσθηκε κατά την Οθωμανοκρατία με το έθνος (ελλείπει πολιτικών ηγετών και όχι μόνο) και:

β. συνδέθηκε με την είσπραξη των οθωμανικών φόρων (μην λησμονούμε την εθναρχική κατάσταση που αποδέχθηκαν για την Εκκλησία της Σερβίας οι Οθωμανοί), οι Σέρβοι δεν διέκριντο ευμενώς προς τους Φαναριώτες ιεράρχες. Σε κάθε περίπτωση επεδίωκαν Σέρβοι να καλύπτουν τα αρχιερατικά κενά. Αυτό αποτυπώθηκε όπως θα δούμε αργότερο και στον Τόμο του 1831⁸⁸.

Το ζήτημα της αυτονομίας επανήλθε δυναμικά το 1815. Από τότε δεν έπαυσαν να λαμβάνουν διαρκώς διεργασίες για την υλοποίησή της. Λειτουργήσαν θετικά ως προς αυτό:

α. Η ήττα του Ναπολέοντα και

β. η εξ αυτής γεωπολιτική αποδέσμευση των Ρώσων που προσέδωσαν πλέον βαρύτητα στην Βαλκανική.

Αυτό δημιούργησε έναν ρεαλιστικό κίνδυνο για τους Οθωμανούς. Ήδη το 1816 εκδόθηκαν οκτώ φερμάνια με τα οποία παραχωρούνταν καθεστώς μερικής αυτονομίας προς τους Σέρβους. Σύμφωνα με αυτά, στο Βελιγράδι θα έδρευε πασάς, αλλά και Σέρβος ηγεμόνας, καθώς και ένα 12μελές εθνικό όργανο. Αναγνωρίζονταν επίσης ανεξιθρησκεία και ελευθερία εκπαίδευσης και εμπορίου⁸⁹.

Το 1817 επανήλθε στα πράγματα ο εξόριστος από τα σερβικά εδάφη Καραγιώργης. Αφού έδωσε τότε τον όρκο της Ελληνικής Φιλικής Εταιρίας, ταξίδευσε κρυφά στην Σερβία για να προτείνει στους Σέρβους την συγκρότηση δημιουργία ενός κοινού μετώπου Σέρβων και Ελλήνων κατά των Οθωμανών. Ο Obrenović και οι περί αυτών έκριναν πώς έπρεπε να δολοφονηθεί και να συνεχισθεί η διπλωματική και

⁸⁷ Wayne Vucinich, «Το πασαλίκι του Βελιγραδίου την παραμονή της εξέγερσης του 1804», στο *Επαναστάσεις (1776-1830). Σύγχρονες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις* (Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων, 2021), 379-380.

⁸⁸ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 493-494.

⁸⁹ Στο ίδιο, 178-180.

υπομονετική σερβική τακτική, χωρίς τους κινδύνους που ελλόχευε η παρουσία του Καραγιώργη. Εκτελέσθηκε λοιπόν και τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, ο ήδη ανώτατος άρχοντας Obrenović εξέλεγε από τη σερβική εθνοσυνέλευση πρίγκηψ, παρόντος των μητροπολιτών Αγαθαγγέλου Βελιγραδίου και Γερασίμου Ούζιτσε. Ο τίτλος αυτός δεν αναγνωρίστηκε από τους Οθωμανούς. Οι Φιλικοί αρχικά επεδίωξαν συνεργασία μαζί του, όταν όμως αντιλήφθηκαν πως δεν πρόκειται να άρει την ουδέτερη στάση του, επιχείρησαν το 1826 ανεπιτυχώς να τον δολοφονήσουν⁹⁰.

Η σερβική ουδετερότητα διατηρήθηκε έως το 1829, όταν και έληξε ο Ρωσο-Οθωμανικός Πόλεμος της περιόδου 1828-1829, με νικητές τους Ρώσους και επισφράγισμά του την Συνθήκη της Αδριανουπόλεως (Σεπτέμβριος του 1829). Ο πόλεμος είχε κηρυχθεί γιατί η Πύλη δεν εφάρμοσε επί της ουσίας τα προβλεπόμενα από την Συμφωνία του Ακέρμαν (Οκτώβριος του 1826). Στο ενδιάμεσο, έλαβε χώρα η ναυμαχία του Ναυαρίνου (1827), ενώ από το 1828 εγκαταστάθηκε ως κυβερνήτης στην Ελλάδα ο Ιω. Καποδίστριας. Η Συνθήκη της Αδριανουπόλεως επηρέασε και το σερβικό και το ελληνικό ζήτημα, αναγνωρίζοντας στους Έλληνες ημι-αυτονομία και στους Σέρβους αυτονομία, κατά τους όρους της ειρηνευτικής Συνθήκης του Βουκουρεστίου του 1812. Κατά συνέπεια οι Σέρβοι προσάρτησαν τις έξι επαρχίες που είχαν αποσπάσει οι Οθωμανοί. Ακολούθησε τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους η έκδοση ενός hatt-i serif με το οποίο επήλθε σουλτανική αποδοχή των Συνθηκών του 1812 και 1826. Καθώς όμως και πάλι οι Οθωμανοί δεν το εφάρμοζαν, οι Σέρβοι προσέφεραν ένα σημαντικό ποσό προς τον σουλτάνο και δώρα προς τα μέλη του διβανίου. Έτσι πέτυχαν την έκδοση ενός δευτέρου hatt-i serif με ημερομηνία 12 Δεκεμβρίου του 1830, δια του οποίου οι Οθωμανοί παραχωρούσαν καθεστώς αυτόνομης εσωτερικά ηγεμονίας προς τους Σέρβους. Προηγήθηκε πάντως το ίδιο έτος η ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους κατά το πρωτόκολλο του Λονδίνου. Η Σερβία κατόρθωσε και πρακτικά να ενσωματώσει τις έξι επαρχίες που προέβλεπε η Συνθήκη του 1812. Οι σπαχήδες όμως της Σερβίας εκδιώχθηκαν το 1834, οπότε επεκτάθηκε εδαφικά η σερβική αυτονομία. Τότε εκδιώχθηκαν πολλοί μουσουλμάνοι, ενώ ελάχιστα περιφερειακά οχυρά παρέμειναν στην οθωμανική κυριαρχία⁹¹.

Η έκδοση του hatt-i serif του 1830 υπήρξε η νομική αφετηρία των Σέρβων, ώστε πλέον από θέση πολιτικής αυτονομίας να αιτηθούν την αντίστοιχη εκκλησιαστική

⁹⁰ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 180-183.

⁹¹ Στο ίδιο, 184-188.

προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το τελευταίο εκ των πραγμάτων δεν είχε ιδιαίτερους και θεμιτούς λόγους για να μην ανταποκριθεί θετικά σε αυτό, ούτε επιθυμούσε ασφαλώς μία άρνησή του να θεωρηθεί ως εναντίωση προς την Πύλη⁹².

Κατά τον ίδιο μήνα όπου δημοσιεύθηκε το hatt-i serif, ο Obrenović εκκίνησε τις επαφές με το Οικουμενικό Πατριαρχείο για την παραχώρηση αυτονομίας προς την Σερβική Εκκλησία. Η όλη διαδικασία ήταν πολύμηνη, έως ότου να καταλήξουν τα πράγματα σε θετικά ανταπόκριση προς το σερβικό αίτημα τον Ιούλιο του 1831. Αρχικά απεστάλησαν οι αρχιμανδρίτες για τις πλήρωση των μητροπόλεων Βελιγραδίου και Ουζίτσης. Συγκεκριμένα ήταν ο Μελέτιος Παύλοβιτς για την πρώτη και ο Νικηφόρος για την δεύτερη. Οι χειροτονίες τους τελέστηκαν τον Αύγουστο του 1831. Κατά τον ίδιο μήνα συγκλήθηκε πατριαρχική Σύνοδος υπό την προεδρία του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίου του Α΄, η οποία συμφώνησε και εξέδωσε τον πατριαρχικό και συνοδικό τόμο με τον οποίο αναγνωρίστηκε η αυτονομία της Σερβικής Εκκλησίας. Εκτός από τον πατριάρχη, τα λοιπά συνοδικά μέλη που τον υπέγραψαν ήταν οι Άνθιμος Κυζίκου, Πανάρετος Νικομηδείας, Νικηφόρος Δέρκων, Μεθόδιος Ρόδου και Διονύσιος Βεροίας⁹³.

3.2. Ανάλυση και σχόλια του Τόμου Αυτονομίας (1831)

Ο εν λόγω Τόμος του 1831 εμπεριέχει πέρα από ορισμένες αναφορές στο μελετώμενο ζήτημα επτά συνολικά κεφάλαια με τα οποία ρυθμίσθηκαν οι βασικές λειτουργίες και η σχέση της Αυτόνομης Σερβικής Εκκλησίας προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Τα ουσιαστικότερα λοιπόν σημεία του Τόμου είναι τα κάτωθι⁹⁴:

α. Αναφορά προς το αίτημα του «εθνάρχη πάσης Σερβίας» Μ. Obrenović, του ευαγούς κλήρου και των προκρίτων μελών των λοιπών στην Σερβία μελών του κοινού ορθοδόξου γένους, στο οποίο αναγνωρίζεται μία θεοφιλή πρόθεση.

β. Ο Τόμος μνημονεύεται ως πατριαρχικό και συνοδικό γράμμα.

Το **πρώτο κεφάλαιο** προέβλεπε πως οι αρχιερείς της Σερβικής Εκκλησίας, θα εκλέγονταν μέσα από διαδικασία στην οποία θα μετείχαν ο Σέρβος ηγεμόνας και ο σερβικός κλήρος και λαός. Η εκλογή τους θα έπρεπε να υποβάλλεται προς έγκριση στον οικουμενικό πατριάρχη και εφόσον αυτός συνευδοκούσε, μπορούσε η Σερβική Εκκλησία να προχωρά στην τέλεση της χειροτονίας τους⁹⁵.

⁹² Βλάσιος. Ιω. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Γ΄ (Αθήνα: χ.ε., 2014), 481.

⁹³ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 494-495.

⁹⁴ Στο ίδιο, 495.

⁹⁵ «οἱ μητροπολίται καὶ ἐπίσκοποι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Σερβίας ἐκλέγονται ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἐκ τοῦ σερβικοῦ ἱερατείου, παρὰ τε τοῦ ἐκλαμπροτάτου αὐθέντου καὶ τοῦ σερβικοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ, καὶ ὁ

Σε περίπτωση έλλειψης αξίου Σέρβου υποψηφίου προς πλήρωση αρχιερατικής έδρας, μπορούσε να υποβληθεί αίτημα μέσω του Σέρβου ηγεμόνα προς το Πατριαρχείο, ώστε αυτό να προτείνει κατάλληλο από το ελληνικό ιερατείο⁹⁶.

Ως προκαθήμενος της Αυτόνομης Σερβικής Εκκλησίας ορίζονταν ο μητροπολίτης Βελιγραδίου. Για την εκλογή του τέθηκε ως προϋπόθεση το να είναι αυτόχθων της Σερβίας και να έχει σερβική καταγωγή⁹⁷.

Το **δεύτερο κεφάλαιο** θέσπισε πως σε μελλοντική προσάρτηση κ.ά. επαρχιών στην σερβική επικράτεια, προέκυπτε υποχρέωση ανάλογης εκλογής, πατριαρχικής έγκρισης και τελικά χειροτονίας και αποκατάστασης νέων ιεραρχών⁹⁸.

Κατά το **τρίτο κεφάλαιο** ρυθμίσθηκαν οικονομικές υποχρεώσεις προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Έτσι, σε κάθε εκλογή και αποκατάσταση μητροπολίτου Βελιγραδίου θα έπρεπε να καταβάλλονταν προς τον πατριάρχη 150 βασιλικά φλουριά και 100 κατά την εκλογή των άλλων ιεραρχών της Σερβικής Εκκλησίας. Θεσπίζονταν επίσης ετήσια εισφορά, η οποία ήδη καταβάλλονταν με γνώμονα την ύπαρξη των μητροπόλεων Βελιγραδίου και Ουζίτσης και έφθανε στο ύψος των τριών χιλιάδων γροσίων. Τονίζονταν όμως πως σε περίπτωση προσαρτήσεων κ.ά. επαρχιών στην Σερβία και κατά συνέπεια κ.ά. επισκοπών, θα επαναπροσδιορίζονταν το ύψος της εισφοράς αυτής⁹⁹.

Το **τέταρτο κεφάλαιο** επεσήμανε πως σε μελλοντική προσάρτηση νέων επαρχιών στην σερβική επικράτεια το αυλικό τους χρέος αποτελούσε χρέος του σερβικού έθνους και έτσι ο Σέρβος ηγεμόνας υπόσχονταν να το εξοφλεί. Πέραν των ήδη αναφερομένων, δεν υπήρχε καμία άλλη οικονομική υποχρέωση προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Προβλέπονταν επίσης πως σε περίπτωση θανάτου ιεράρχου

έκλεγόμενος...συνίστασθαι εις επικύρωσιν τῷ κατὰ καιρούς οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ, ὅς δὴ συνευδοκῶν εις τὴν πρᾶξιν...ἵνα ἐκτελήται ἡ χειροτονία», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ ἐσωτερικῆς διοικητικῆς αὐτονομίας τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας*, Κωνσταντινούπολη, 1831.

⁹⁶ «συμβάν δὲ μὴ ἔχειν ἐκ τοῦ ἔθνους αὐτῶν ὑποκείμενον ἄξιον τοῦ ὕψηλΟΥ τῆς ἀρχιερωσύνης ἀξιώματος, τότε ὁ ἐκλαμπρότατος αὐθέντης πάσης Σερβίας...ἔχωσι ζητεῖν παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐκ τοῦ γραϊκικοῦ ἱερατείου ἄξιον πρὸς τὴν ἀρχιερατικὴν...ἀποκατάστασιν», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος*, 1831.

⁹⁷ «ὁ...ἀρχιερεὺς Βελιγραδίου, ὅστις καὶ μητροπολίτης ἔσται πάσης Σερβίας...ἀπαιτεῖται διὰ παντὸς ὑπάρχειν αὐτόχθων καὶ κατάγεσθαι ἐκ τοῦ σερβικοῦ γένους», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος* 1831.

⁹⁸ «Μετὰ τὴν ἔνωση καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν τῇ Σερβίᾳ...χρείας τότε γενομένης προσαυξηθῆναι καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀρχιερέων», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος*, 1831.

⁹⁹ «Ἐν ἐκάστῃ κανονικῇ ἐκλογῇ ἀποκαταστάσεως ἑνὸς μητροπολίτου Σερβίας, ὀριζόμεθα, ὅπως προσφέρωνται τῷ...οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ ἑκατὸν πεντήκοντα φλωρία βασιλικά, καὶ πάλιν ἑν...ἐκλογῇ...ἐνὸς ἐπισκόπου Σερβίας...ἑκατὸν φλωρία...ἐκτὸς τῆς συνήθους χρονικῆς ποσότητος...ἥδη μὲν διὰ τὰς δύο ἐπαρχίας Βελιγραδίου καὶ Οὐζίτσης ἀνὰ τρεῖς χιλιάδας γρ. κατ' ἔτος· γενομένης δὲ τῆς ἐνώσεως καὶ ἄλλων ζητουμένων, τῇ σερβικῇ γῇ ἐπαρχιῶν, ὀρισθῆσεται... ἡ ἐτήσιος αὕτη ποσότης», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος*, 1831.

της Εκκλησίας της Σερβίας, ούτε ο πατριάρχης, ούτε κάποιος Σέρβος ιεράρχης είχε δικαίωμα στην περιουσία του. Η οποία περιουσία του θα έπρεπε να κατατίθεται στο καταπίστευμα του σερβικού γένους για την υλοποίηση κοινωφελών και θεαρέστων έργων¹⁰⁰.

Το **πέμπτο κεφάλαιο** προέβλεπε ρητά πως οι αρχιερείς της Σερβικής Εκκλησίας δεν είχαν δικαίωμα να δημιουργούν χρέη εις βάρος του σερβικού λαού¹⁰¹.

Κατά το **έκτο κεφάλαιο** τονίζονταν πως η έκπτωση κάποιου από το αρχιερατικό αξίωμα όφειλε να έχει την κανονική θέληση του οικουμενικού πατριάρχη και την συναίνεση του ηγεμόνα της Σερβίας¹⁰².

Τέλος, κατά το **έβδομο κεφάλαιο** σημειώνονταν η υποχρέωση της μνημόνευσης του οικουμενικού πατριάρχη στα καθορισμένα ως προς αυτό σημεία των τελουμένων στην Σερβία ιερών ακολουθιών¹⁰³.

Κρίνοντας τα παραπάνω κεφάλαια και αρχής γενομένης από το **πρώτο**, ίσως ξενίζει στον μελετητή η πρόβλεψη για ανάδειξη αρχιερέων μέσα από μία σύναξη που φαίνεται πολιτική (παρουσία του Σέρβου ηγεμόνα) και κληρικολαϊκή. Ενδεχομένως όμως αυτό να ήταν απλώς μία μορφή παρόμοια με τις Οικουμενικές Συνόδους, υπό την έννοια πως παρών συνήθως ήταν ο αυτοκράτορας, ασφαλώς το συνοδικό σώμα αποτελούσαν αρχιερείς, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις αναφέρονται ως παρόντες άτομα πέραν των ιεραρχών. Ασφαλώς είναι δικαιολογημένη η πρόβλεψη για έγκριση του εκλεγέντος αρχιερέως από τον οικουμενικό πατριάρχη, καθώς έχουμε να κάνουμε με Αυτόνομη και όχι Αυτοκέφαλη Εκκλησία. Η αναφορά πάλι σε έλλειψη αξίου Σέρβου υποψηφίου και αίτημα προς το Πατριαρχείο για να προτείνει άξιο από το ελληνικό ιερατείο, είναι μάλλον τυπική. Απηχεί πάντως την στελέχωση με Φαναριώτες αρχιερείς, αλλά και την εποχή της κατάργησης του Πατριαρχείου Πεκίου του 1765.

¹⁰⁰ «...τό αὐλικὸν χρέος τῶν οἰωνδήποτε ἐκείνων ἐπαρχιῶν ἀφορᾷ κατὰ λόγον εἰς βάρος τοῦ σερβικοῦ ἔθνους, ὑπισχνεῖται ὁ...αὐθέντης καὶ τὸ ἔθνος τὴν ἐξόφλησιν...μήτε ὁ κατὰ καιρὸν πατριαρχεῦων...ἔχειν μετοχὴν τινὰ κληρονομίας εἰς τὰς τῶν ἀποθνησκόντων ἐπισκόπων περιουσίας...μήτε δ' αὖ οἱ μητροπολίται τῆς Σερβίας...τούτων γὰρ τὰ πράγματα καὶ αἱ περιουσίαι ἔχουσι μεταβαίνειν εἰς τὴν Κάσσαν τοῦ σερβικοῦ γένους, χρησιμεύοντα εἰς ἔργα κοινωφελή καὶ θεάρεστα», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος*, 1831.

¹⁰¹ «...οὐδόλως ἔχουσι δικαίωμα χρέεσι καθυποβάλλειν ἑαυτοὺς εἰς βάρος τοῦ ἔθνους...», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος*, 1831.

¹⁰² «Μὴ ἐκπίπτωσι...τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος...δίχα τῆς κανονικῆς θελήσεως τοῦ...οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, καὶ δίχα τῆς συναινέσεως τοῦ ἐκλαμπροτάτου αὐθέντου...», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος*, 1831.

¹⁰³ «ὥς τὸ ὑπ' ἀρχῆς, οὕτω καὶ τοῦ λοιποῦ, μνημονεύηται ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις τὸ ὄνομα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς ἐκκλησίαις τῆς Σερβίας», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος*, 1831.

Η πρόβλεψη για αυτοχθονία και σερβική καταγωγή ως προϋπόθεση για να εκλεγεί κάποιος μητροπολίτης Βελιγραδίου, δείχνει ίσως κάπως ξένη προς την οικουμενικότητα της Εκκλησίας, αν δεν τείνει προς εθνοφυλετικές τάσεις. Ωστόσο, θα πρέπει να κατανοηθεί πως οι Σέρβοι είχαν επιτύχει την αυτονομία τους, αλλά και έφεραν επώδυνες οθωμανικές μνήμες. Η Σερβία δεν ήταν ακόμα ανεξάρτητο κράτος και η Πύλη είχε αποδείξει πολλάκις την αναξιοπιστία της στις Συνθήκες. Αν αναλογισθούμε, πως το Οικουμενικό Πατριαρχείο ήταν σε μία πολύ δύσκολη κατάσταση μετά το μαρτύριο του Γρηγορίου του Ε' και τόσων άλλων ιεραρχών το 1821. Δεν είχε αποκαταστήσει καν τις σχέσεις του με την Εκκλησία στην Ελλάδα. Έτσι, ίσως κατανοήσουμε τους Σέρβους που δεν επιθυμούσαν για τους ιεράρχες τους κανέναν που να μην έμενε στην Σερβία και να μην ήταν και Σέρβος. Σημειώνεται πως η πατριαρχία του Κωνσταντίνου του Α' άρχισε περίπου τότε (1830). Κατόρθωσε να βελτιώσει τις σχέσεις με την Πύλη. Ωστόσο, ούτε επί Καποδίστρια είχε επιτευχθεί παρά μία ελάχιστη βελτίωση στις σχέσεις του Πατριαρχείου με την Εκκλησία στην Ελλάδα. Πολύ περισσότερο, μετά τον Καποδίστρια, η βαυαρική αντιβασιλεία εξώθησε τα πράγματα στο σχίσμα του 1833. Επιθυμούσε να διακοπούν οι σχέσεις με το Πατριαρχείο, καθώς θεωρούσε αρνητική την επίδραση του στην δική τους διακυβέρνηση και πως μέσω του Πατριαρχείου οι Οθωμανοί μπορούσαν να ασκούν πίεση στα ελληνικά πράγματα. Σημειώνεται πως παρά την ελληνική ανεξαρτησία, οι Οθωμανοί αποχώρησαν από Αθήνα και Εύβοια μόλις το 1833. Η μη αποχώρησή τους από οχυρές θέσεις παρά τις Συνθήκες, δημιουργούσε στους Σέρβους ανασφάλεια καθώς και οι ίδιοι είχαν ακόμα οθωμανικές δυνάμεις σε οχυρά της Σερβίας¹⁰⁴.

Η πρόβλεψη του **δευτέρου κεφαλαίου** έχει να κάνει με την σημαντική πιθανότητα η Σερβία να επεκτείνονταν και άλλο εδαφικά όσο ήταν ακόμα αυτόνομη και πολύ περισσότερο εάν γινόταν ανεξάρτητο κράτος η προοπτική αυτή ήταν ρεαλιστική, κατά το πρόσφατο παράδειγμα της ανεξαρτησίας της Ελλάδας. Ορίστηκε λοιπόν εύλογα πως όταν αυτό θα συνέβαινε, η πλήρωση των αρχιερατικών θρόνων της Σερβίας θα γινόταν με την ίδια τάξη που προβλέφθηκε στο πρώτο κεφάλαιο.

¹⁰⁴ Charles Frazee, *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία 1821-1952* (Αθήνα: Δόμος, 1987), 114-120. Βλ. και Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Η Εκκλησία Αθηνών* (Αθήνα: ι.ε., 1928), 77. Πρβλ. και Κωνσταντίνος Βαβούσκος, «Εκκλησιαστικά σχέσεις Σέρβων και Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τὸν 19^{ον} αἰῶνα», στο Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου Αἰμοῦ (επιμ), *Πρακτικά Ἑλληνο-Σερβικοῦ Συμποσίου "Συνεργασία Ἑλλήνων καὶ Σέρβων 1804-1830"*, Καβάλα, 7-10 Νοεμβρίου 1976 (Θεσσαλονίκη: IMXA, 1979), 20.

Το **τρίτο κεφάλαιο** ρύθμιζε τα ζητήματα των εισφορών που άπτονταν της σερβικής αυτονομίας. Δεν θα πρέπει να αναγνωσθούν ως μία πράξη τυπικού οικονομικού οφέλους, αφού η Σερβική Εκκλησία υπάγονταν ακόμα στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Οι Οθωμανοί συχνά απαιτούσαν από αυτό μεγάλα ποσά για κάθε εκλογή και εγκατάσταση πατριάρχη, αρχιεπισκόπου, μητροπολίτη και επισκόπου. Τονίζεται ως προς αυτό, πως η ισχύουσα τότε ετήσια εισφορά για την Σερβία ήταν καθορισμένη με βάση τα δεδομένα της τότε συγκρότησής της εκκλησιαστικά από μία μητρόπολη και μία επισκοπή. Έτσι, σε περίπτωση πρόσθεσης επιπλέον επαρχιών θα προσαρμόζονταν ανάλογα η ετήσια εισφορά. Οι Οθωμανοί στο πλαίσιο της πολιτικής τους για υπερφορολόγηση των «απίστων» απαιτούσαν σημαντικά χρηματικά ποσά για την εγκαθίδρυση ιερωμένων. Έτσι, οι μεν απλοί κληρικοί κατέβαλαν κατά την ανάθεση προς αυτούς μίας ενορίας τα καλούμενα «εμβατοίκια» προς τον οικείο επίσκοπο ή τον πατριάρχη. Κάθε ιεράρχης πάλι που εκλέγονταν για την πλήρωση μίας επισκοπής ή μετατίθονταν σε αυτήν, όφειλε να καταβάλει προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο το καλούμενο «φιλότιμον», ποσό το οποίο κυμαίνονταν ανάλογα την οικονομική δυνατότητα της περιοχής που θα αναλάμβανε. Ανάλογη καταβολή απαιτούνταν για την ενθρόνιση του πατριάρχη, η οποία στα μέσα του 18^{ου} αιώνα προσέγγιζε τα 50.000 γρόσια. Αυτό έδινε κίνητρο στους Οθωμανούς να ανατρέπουν έναν ιεράρχη ή και τον πατριάρχη, ώστε η ενθρόνιση του διαδόχου να τους επιφέρει και πάλι σημαντικές εισφορές¹⁰⁵.

Το **τέταρτο κεφάλαιο** αναφέρεται σε δύο ζητήματα, με πρώτο το αυλικό χρέος προς την Πύλη που αναγνωρίζονταν ως εθνικό χρέος και άρα θα έπρεπε ο Σέρβος ηγεμόνας να υποσχεθεί την εξόφλησή του. Τα καλούμενα ως «αυλικά χρέη», ήταν αυτά που το Πατριαρχείο έπρεπε να καταβάλει προς την Πύλη. Στην συγκέντρωση των ποσών αυτών συμμετείχαν αναλογικά από κάποια περίοδο και μετά οι επαρχίες του Πατριαρχείου. Αν δεν τηρούσε την υπόσχεση αυτή ο ηγεμόνας, οι Οθωμανοί θα απαιτούσαν τα οφειλόμενα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που ήταν εξάλλου η αρχή της Εκκλησίας της Σερβίας. Η δεύτερη πτυχή του συγκεκριμένου κεφαλαίου αφορούσε την περιουσία των εκλιπόντων ιεραρχών. Ορίζονταν λοιπόν πως ούτε ο πατριάρχης, ούτε οι Σέρβοι μητροπολίτες είχαν δικαίωμα στην περιουσία του. Αυτή

¹⁰⁵ Χρήστος Πατρινέλης, «Εκκλησία», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΑ' (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1975), 127.

αναγνωρίζονταν ως εθνική περιουσία που θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί για να γίνουν κοινωφελή και θεάρεστα έργα¹⁰⁶.

Ανάλογα με τα προηγούμενα δύο και το **πέμπτο κεφάλαιο** του Τόμου εστίασε σε οικονομικά ζητήματα και συγκεκριμένα το μην δημιουργούν αρχιερείς της Σερβικής Εκκλησίας χρέη στους Σέρβους (θυμίζω ξανά πως ο Σέρβος προκαθήμενος είχε παλαιότερα αναγνωρισθεί ως εθνάρχης των Σέρβων). Ανεξάρτητα από το ότι η Σερβική Εκκλησία υπάγονταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, αυτό δεν απέτρεπε απόλυτα το ενδεχόμενο π.χ. ο μητροπολίτης Σερβίας να δανεισθεί στο όνομα των Σέρβων ή απλώς να δανεισθεί και οι δανειζοντες να απαιτήσουν τα οφειλόμενα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ή το όποιο ταμείο διατηρούνταν από την αυτόνομη Σερβία («κάσσα»). Συχνά προκαθήμενοι αναγκάζονταν να δανεισθούν και το χρέος βάρυνε το ταμείο της Εκκλησίας τους, πράγμα που οι Οθωμανοί εκμεταλλεύονταν. Το 1759 το Πατριαρχείο πέτυχε την έκδοση φερμανίου με το οποίο αναγνωρίζονταν πως το όποιο χρέος δημιουργούσε ένας ιεράρχης κατά τις οικονομικές απαιτήσεις που ίσχυαν για την εκλογή του, βάρυνε τον ίδιο προσωπικά και όχι το Πατριαρχικό Ταμείο. Μάλιστα, από το 1714 παγιώθηκε ετήσιος φόρος που το Πατριαρχείου έπρεπε να καταβάλλει. Αυτό επιδείνωσε τα χρέη του που γενικώς αποτελούσαν μόνιμο πρόβλημα και εστία διαρκούς διαμάχης μεταξύ του πατριάρχη, των συνοδικών και των λοιπών αρχιερέων. Ενίστε, η μη καταβολή της κατ' αναλογία εισφοράς από έναν ιεράρχη οδηγούσε σε απειλή για καθαίρεσή του¹⁰⁷.

Η πρόβλεψη του **έκτου κεφαλαίου** κατά την οποία δεν θα πρέπει να εκπίπτει αρχιερέας δίχως η έκπτωση αυτή να συμπίπτει με την πατριαρχική βούληση - απόφαση και την σερβική ηγεμονική συναίνεση του Σέρβου, θα πρέπει πιστεύω να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα ειλικρινούς επιθυμίας για οικοδόμηση μίας αγαστής και ειλικρινούς συνεργασίας μεταξύ της σερβικής Πολιτείας και του Πατριαρχείου. Δεν πρέπει να λησμονείται επίσης η τότε σερβική επιφύλαξη προς το Πατριαρχείο για το κατά πόσο μπορούσε να ποιμάνει χειραφετημένα από την Πύλη και ίσως προς τους Έλληνες, αφού η Φιλική Εταιρία είχε αποπειραθεί να σκοτώσει τον Obrenović πέντε χρόνια πριν¹⁰⁸.

Τέλος, η περί λειτουργικής μνημόνευσης του πατριάρχη κατά το **έβδομο κεφάλαιο**, αποτελεί πάγια υποχρέωση κάθε ιεράρχη προς τον υπερκείμενο του αρχιερέα. Η Αυτόνομη Εκκλησία της Σερβίας ήταν επαρχία του Οικουμενικού

¹⁰⁶ Χρήστος Πατρινέλης, *ό.π.*, 127.

¹⁰⁷ Στο ίδιο, 127-128.

¹⁰⁸ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 495.

Πατριαρχείου. Η εξάρτηση αυτή είναι εκκλησιολογικού χαρακτήρα, αλλά και τυπική, καθώς ο πατριάρχης όφειλε να επικυρώνει την εκλογή των Σέρβων μητροπολιτών και επισκόπων, πλην της περίπτωσης όπου προφανώς υπήρχαν ιεροκανονικοί λόγοι για το αντίθετο¹⁰⁹.

Αποτιμώντας το σερβικό αίτημα για παραχώρηση εκκλησιαστικής αυτονομίας θα πρέπει να αναγνωρίσουμε πρώτιστα πως η στάση που τήρησαν οι Σέρβοι απέναντι στο Οικουμενικό πατριαρχείο, υπήρξε η πλέον ειρηνική και προσεκτική. Αντίθετα, οι λοιπές βαλκανικές χώρες ακολούθησαν μία αντικανονική και αυθαίρετη οδό, αυτοανακηρύσσοντας τις Εκκλησίες τους ως αυτοκέφαλες και προχωρώντας σε σχίσματα (Ελλάδα: 1833, Ρουμανία: 1865, Βουλγαρία / Εξαρχία: 1870, Αλβανία: 1922, Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Μακεδονίας: 1967). Οι Σέρβοι πληρούσαν όλες εκείνες τις προϋποθέσεις για να αιτηθούν εύλογα της εκκλησιαστικής αυτονομίας τους, με πρώτο το ότι είχαν πλέον αναγνωρισθεί από την Πύλη ως πολιτικά αυτόνομοι εσωτερικά, αναγνωρίζοντας τον ηγεμόνα τους και την λειτουργία της εθνοσυνέλευσης τους. Υπέβαλαν μέσω του ηγεμόνα τους και συνεργούντος του κλήρου και των προκρίτων τους το αίτημα για την αυτονομία. Ήρθαν σε κανονικές διαπραγματεύσεις με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και με βάση αυτές διαμορφώθηκε το τελικό κείμενο του πατριαρχικού και συνοδικού τόμου που τους παραχώρησε την αυτονομία και έθεσε τους όρους που θα διέπουν την Αυτόνομη Εκκλησία της Σερβίας και την σχέση τους με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ασφαλώς όμως δεν παύει να ήταν μία εξέλιξη εμφορούμενη από εθνικές σκοπιμότητες, νεωτερικές επιδράσεις για την θεώρηση της Εκκλησίας, η οποία οδήγησε σε μετασχηματισμό πολλών Εκκλησιών σε «εθνικές». Τονίζεται επίσης πως ο όρος «Σερβική Εκκλησία» που απαντά ήδη στον τίτλο του Τόμου, επ' ουδενί δεν πρέπει να κατανοείται ως όρος που αναγνωρίζει δυνατότητα άσκησης ποιμαντικής επί του σερβικού έθνους γενικά και κατά συνέπεια στην διασπορά, αλλά μόνο στα καθορισμένα εκάστοτε όρια της επικράτειας της Σερβίας¹¹⁰.

¹⁰⁹ Μαρίνα Δημητριάδου, ό.π., 255.

¹¹⁰ Παντελεήμων Ροδόπουλος, ό.π., 72-74. Βλ. και Μαρίνα Δημητριάδου, ό.π., 255

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΙΑΣ (1879)

4.1. Η πορεία προς την πλήρη ανεξαρτησία της Σερβίας (1878) και οι προϋποθέσεις αυτοκεφαλίας της Εκκλησίας

Η Σερβία παρέμεινε αυτόνομη πολιτικά και ανάλογα εκκλησιαστικά για μισό περίπου αιώνα. Η Εκκλησία αρχικά έπρεπε να αναδιοργανωθεί αντιμετωπίζοντας κατά το δυνατόν βασικές οργανωτικές, λειτουργικές και μορφωτικές ανάγκες της. Αυτό υπήρξε και το κύριο μέλημα κατά την βραχύβια θητεία του πρώτου επί αυτονομίας μητροπολίτου Βελιγραδίου Μελετίου Παύλοβιτς (1831-1833). Όπως όμως έδειξε η συνέχεια, σταδιακά αναδύθηκε μια άλλη μορφή πολιτικής απειλής προς την Εκκλησία, καθώς οι Σέρβοι ηγεμόνες ακολούθησαν σταδιακά νεωτερικές πολιτικές¹¹¹.

Η Σερβία, ιδίως μετά το 1834, γνώρισε μία άνοδο του αριθμού των αστών και της ισχύος τους. Καθώς δεν θεσπίστηκε εξ αρχής σύνταγμα, ο M. Obrenović κυβέρνησε αυταρχικά ασκώντας ακόμα και δικαστική εξουσία, ενώ απέκτησε γρήγορα μεγάλη περιουσία. Μετά το εναντίον του κίνημα του 1835 αναδύθηκε ως μείζον αίτημα η θέσπιση συντάγματος, κάτι που κατορθώθηκε το 1838 με την συνδρομή των Οθωμανών. Αυτό προέβλεπε την ίδρυση 17μελούς Συμβουλίου που τα μέλη του διορίζει ο ηγεμόνας, αλλά δεν μπορούσε να τα παύει. Το 1839 ο Obrenović παραιτήθηκε, αλλά τον διαδέχθηκαν δύο υιοί του και βασικά ο Mihailo έως το 1842, οπότε τα «ηνία» ανέλαβε ο Αλέξανδρος Καραγιώργης (1842-1858). Επί των ημερών του παράχθηκε ικανό νομοθετικό έργο, ιδρύθηκαν σημαντικοί οργανισμοί όπως το Πανεπιστήμιο Βελιγραδίου, αλλά επήλθαν μεγάλες ρήξεις, ιδίως με το Συμβούλιο. Ο Αλέξανδρος εκδιώχθηκε το 1858 και ανέλαβε για λίγο ξανά ο Milos Obrenović (1859-1860). Πεθαίνοντας τον διαδέχθηκε ξανά ο υιός του Mihailo (1860-1868). Μετά την εξέγερση κατά των Οθωμανών του 1862 οι Μεγάλες Δυνάμεις δρομολόγησαν την αποχώρηση των οθωμανικών δυνάμεων από την Σερβία. Αυτό συντελέστηκε με σχετικό φερμάνι το 1867. Σε αυτό συνέβαλε καταλυτική η εξέγερση των Κρητών το 1866 ως προς το να πειστούν οι Οθωμανοί από τους Σέρβους να μεταφέρουν τις δυνάμεις από την Σερβία σε άλλες περιοχές¹¹².

Αρκετά προβλήματα των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας ανέκυψαν κατά την αρχιερατεία του Πέτρου Βελιγραδίου του Γιοβάνοβιτς (1833-1859), η οποία

¹¹¹ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 495-496.

¹¹² Στο ίδιο, 191-201.

κάλυψε επί της ουσίας τους χρόνους της ηγεσίας των Μ. Obrenović και Αλεξάνδρου Καραγιώργη. Ο Πέτρος κατόρθωσε να διαμορφωθούν το δυνατόν καλύτερα οι νόμοι περί διαζυγίου του 1834 και περί γάμου του 1837. Ένα έτος πριν, είχε ψηφισθεί το πρώτο Καταστατικό της Εκκλησίας της Σερβίας, ενώ το 1842 ιδρύθηκε η Εκκλησιαστική Σχολή Βελιγραδίου¹¹³.

Πρέπει εδώ να επισημανθεί πως οι Σέρβοι διατηρούσαν σχέσεις με το βαυαροκρατούμενο ελληνικό κράτος που το 1833 οδήγησε τα εκκλησιαστικά πράγματα σε σχίσμα με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η πολιτική διαχείριση των εκκλησιαστικών πραγμάτων στην Ελλάδα, έδιναν ασφαλώς ιδέες στους πολιτικούς της Σερβίας για το πως μπορούσαν να χειραγωγήσουν την Σερβική Εκκλησία. Μία διαφορά ήταν πως οι Βαυαροί αντιβασιλείς θεωρούσαν αντίπαλο την ρωσική επίδραση στα ελληνικά πράγματα μέσω της εκκλησιαστικής οδού, ενώ οι Σέρβοι είχαν ήδη σημαντικές σχέσεις με την Ρωσία. Αμφότεροι όμως επεδίωκαν για διαφορετικούς λόγους την χειραφέτηση από το Πατριαρχείο. Μάλιστα, ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Ελλάδος που προηγήθηκε κατά τρία έτη αυτού της Σερβικής Εκκλησίας διαπνέεται από την νεωτερική πολιτειοκρατία του τότε ελληνικού κράτους¹¹⁴.

Ο μητροπολίτης Πέτρος παραιτήθηκε το 1859 στο πλαίσιο της αντιπαλότητας των Obrenović και Καραγιώργη. Διάδοχος του υπήρξε ο Μιχαήλ Γιοβάνοβιτς (1859-1881). Έτσι, η Σερβική Εκκλησία ως Αυτόνομη ποιμάνθηκε τελικά μόνο από τρεις συνολικά προκαθημένους. Στην διάρκεια της δεκαετίας του 1860 βρέθηκαν σε πλήρη εξέλιξη εθνικά βαλκανικά κινήματα και στο πλαίσιο αυτών δύο εκκλησιαστικά σχίσματα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο (1865: Ρουμανικό Σχίσμα, Βουλγαρικό: 1860 και 1870). Ήταν μάλλον θέμα χρόνου να επιχειρηθούν νομοθετικές προσπάθειες υποταγής της Σερβικής Εκκλησίας στην Σερβική Πολιτεία. Ο Μιχαήλ Βελιγραδίου συχνά έγινε αποδέκτης θεωρήσεων του Διαφωτισμού, όπως ο περιορισμός της θρησκείας στην ιδιωτική σφαίρα στο πλαίσιο των προσωπικών επιλογών του ατόμου. Στο πλαίσιο μάλιστα της νεωτερικής «εκκοσμίκευσης» υποστηρίζονταν τότε η κατάσχεση της εκκλησιαστικής περιουσίας. Εξάλλου, μέρος αυτής και ειδικά της μοναστηριακής είχε κατασχεθεί στην Ελλάδα από το 1834¹¹⁵.

¹¹³ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 496.

¹¹⁴ Charles Frazee, *ό.π.*, 138-139 και 147-153.

¹¹⁵ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 497. Βλ. και Charles Frazee, *ό.π.*, 155-156. Πρβλ. και Κωνσταντίνος Βαβούσκος, *ό.π.*, 21.

Το πρώτο ιδιαίτερα μελανό σημείο της σερβικής πολιτειοκρατίας υπήρξε ο νόμος «Περί εκκλησιαστικών αρχών» του 1862 που επιβλήθηκε παρά τις έντονες εκκλησιαστικές διαμαρτυρίες. Προέβλεπε ουσιαστικά μία υπαγωγή της Εκκλησίας στον Υπουργό Παιδείας, αφού υποβάθμιζε ουσιαστικά την Σύνοδο και τον μητροπολίτη Βελιγραδίου. Αναθεωρήθηκε το 1882 επί το χείρον για την Εκκλησία¹¹⁶.

Δεν αποκλείεται να υπήρξε ως προς αυτό μία επιρροή των αντίστοιχων γερμανικών πολιτικών. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Όθωνα του Α΄ της Ελλάδος περί του επικίνδυνου για τον ηγεμόνα της ύπαρξης μίας χειραφετημένης διοικούσας Εκκλησίας. Πρότεινε κατά το γερμανικό μοντέλο την διαμόρφωση μίας υπό μητροπολίτη Ιεράς Συνόδου, η οποία όμως πρακτικά δεν θα έχει εξουσία, υποκείμενη όντας σε πολιτικές υπερκείμενες αρχές¹¹⁷.

Εξελίξεις επέφερε στην Σερβία και το βουλγαρικό εθνικό κίνημα, που ήδη είχε οδηγήσει σε μία πρώτη απόσχιση της Βουλγαρικής Εκκλησίας το 1860, ανακηρυσσόμενη στον βουλγαρικό ναό του Αγίου Στεφάνου Κωνσταντινουπόλεως. Στο σχίσμα αυτό συμμετείχαν τότε οι Ιλαρίων Μακαριουπόλεως, Σόφιας Γεδεών, Αυξέντιος Βελισσού και Παΐσιος Φιλιππουπόλεως. Στην τότε λειτουργία δεν μνημονεύθηκε ο οικουμενικός πατριάρχης, αλλά ο σουλτάνος και «πάσα επισκοπή ορθοδόξων», απηχώντας μάλλον διεκδίκηση ποιμαντικών δικαιωμάτων σε επίπεδο διασποράς. Οι εμπλεκόμενοι αρχιερείς καθαιρέθηκαν συνοδικά το επόμενο έτος, αλλά ξεκίνησε παράλληλα μία πολυετής προσπάθεια συμβιβασμού, την ώρα που οι Βούλγαροι είχαν βρει αρωγό στα σχισματικά τους σχέδια τους Οθωμανούς. Πρόταση αυτών ήταν κατά το 1868 η ίδρυση Βουλγαρικής Εξαρχίας που θεσμοθετήθηκε το 1870 με φερμάνι. Το ζήτημα ενέπλεξε και την Σερβία, πρώτιστα για στις επαρχίες όπου υπήρχε ελληνοβουλγαρική διαμάχη, υπήρχαν και σερβικές κοινότητες. Επιπλέον, το 1867 είχε υπογράψει με την Βουλγαρία την «Εγκάρδια Συμφωνία» για δημιουργία ενός γιουγκοσλαβικού (=νοτιοσλαβικού) κράτους. Στο πλαίσιο αυτής ρυθμίζονταν και το εκκλησιαστικό τους ζήτημα. Αναγνώριζε επίσης ως ηγέτη τον Mihailo Obrenović, αλλά όχι την διάδοχη του κατάσταση. Αυτό ίσως στάθηκε καταλυτικό για την δολοφονία του το επόμενο έτος. Οι Σέρβοι αντιλήφθηκαν το ανειλικρινές των Βουλγάρων, όταν ομογενείς τους υπέστησαν διώξεις στην σχισματική Εξαρχία¹¹⁸.

¹¹⁶ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 497.

¹¹⁷ Charles Frazee, *ό.π.*, 143.

¹¹⁸ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, 'Ο αντίκτυπος της ιδρύσεως της Βουλγαρικής Έξαρχίας (1870) στο πριγκηπάτο της Σερβίας (Κέρκυρα: Ένωση Μακεδόνων Κέρκυρας, 2012), 5-7 και 11-13 και 17.

Νέος πρίγκηπας αναδείχθηκε ο Milan Obrenović (1868-1889) εξάδελφος του Mihailo, οδηγώντας τις Σερβο-Ρωσικές σχέσεις σε κρίση, αφού οι Ρώσοι επιθυμούσαν τον πρίγκηπα Νικόλαο του Μαυροβουνίου. Έτσι η Σερβία συνέκλινε τότε προς δυτικές δυνάμεις και ιδίως την Αυστροουγγαρία. Το 1875 εξελίχθηκε εξέγερση στην Βοσνία-Ερζεγοβίνη με την Σερβία να τηρεί τότε ουδετερότητα, πολέμησε όμως το επόμενο έτος κατά των Οθωμανών και ηττήθηκε. Ωστόσο, κατά την περίοδο 1877-1878 παρενέβη στρατιωτικά η Ρωσία με αποτέλεσμα την ήττα αυτή την φορά των Οθωμανών. Ακολούθησε η παρέμβαση και άλλων δυτικών δυνάμεων, η προέλαση των Βουλγάρων που οδήγησε τον Μάρτιο του 1878 στην Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και το θέρος του ίδιου έτους το Συνέδριο του Βερολίνου. Σε αυτό αποφασίσθηκε η αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Σερβίας και του Μαυροβουνίου και η προσάρτηση στην επικράτεια της πρώτης επιπλέον επαρχιών και πόλεων¹¹⁹.

Ο Milan Obrenović υπέβαλε στις 27 Απριλίου του 1879 αίτημα εκκλησιαστικής αυτοκεφαλίας. Ευχής έργον ήταν το ότι πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ήταν ο Ιωακείμ ο Γ' (1878-1884) και μητροπολίτης Βελιγραδίου ο Μιχαήλ. Βασική αιτιολόγηση ήταν ασφαλώς η ανεξαρτησία της Σερβίας και το έθος της μεταβολής των εκκλησιαστικών κατά τις πολιτειακές μεταβολές. Πρέπει να επισημανθεί πως εντός του αιτήματος γίνονταν λόγος για την συμπερίληψη στην Σερβική Εκκλησία τεσσάρων επαρχιών που πριν το Συνέδριο του Βερολίνου είχαν βρεθεί εντός της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Πρόκειται για τις επισκοπές Νύσσης, Βρανίων, Πίροτ και Τοπλίτσης. Δεδομένης μάλιστα της καταδίκης του Εθνοφυλετισμού και της Βουλγαρικής Εξαρχίας από την Σύνοδο του 1872, ο Obrenović ζήτησε από τον πατριάρχη να διαχειρισθεί με συγχωρητικό πνεύμα τους χριστιανούς οι οποίοι εντάχθηκαν εντός της Εξαρχίας, αλλά πλέον επιθυμούσαν να συγκαταριθμηθούν ως μέλη της Σερβικής Εκκλησίας. Συνήθης πρακτική τότε ήταν η υπό την απειλή των κομιτατζήδων ενυπόγραφη δήλωση προσχώρησης ορθοδόξων στην Εξαρχία. Στο αίτημα της Σερβικής Εκκλησίας ανταποκρίθηκε θετικά το Πατριαρχείο, εκδίδοντας στις 20-10-1879 τον σχετικό Τόμο, με όρους που θα αναλυθούν και σχολιασθούν αμέσως μετά στην επόμενη ενότητα¹²⁰.

¹¹⁹ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *Ιστορία της Σερβίας. Πολιτική και εκκλησιαστική*, ο.π. 202-206 και 499.

¹²⁰ Ανδρέας Νανάκης, «Οικουμενικό Πατριαρχείο: Από την καταδίκη του Εθνοφυλετισμού (1872) στον Μακεδονικό Αγώνα», στο Αθ. Σ. Τζιέρτζης (επιμ.) *Μακεδονικός Αγών. Εκατό χρόνια από τον θάνατο του Παύλου Μελά*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, 12-13 Νοεμβρίου 2004 (Θεσσαλονίκη: Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, 2006), 49-52. Βλ. και Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 500-501.

4.2. Ανάλυση και σχόλια του Τόμου Αυτοκεφαλίας (1879)

Ο τόμος αρχίζει με μία εκτενή αναφορά περί της ενότητας που διέπει τον Θεό, αλλά και τα ουράνια σώματα και τους αμετάβλητους φυσικούς νόμους που υπακούουν στην αιώνια θεία βούληση. Τονίζει το ατελές που διέπει τις ανθρώπινες πολιτειακές καταστάσεις (πόλεις, χωριά και μεγάλα έθνη), σε αντίθεση με το τέλειο της Μίας, Αγίας, Αποστολικής και Καθολικής Εκκλησίας. Το τελευταίο δεν είναι η μόνη αναφορά στην Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο, αφού μνημονεύεται η δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τον ΚΗ΄ Κανόνα της. Τονίζεται εύλογα η υπό του Μεγάλου Φωτίου αναφορά για την συνήθη μεταβολή των εκκλησιαστικών κατά τις πολιτικές και διοικητικές μεταβολές (κρατική επικράτεια και εσωτερικά διοικητικά συστήματα σε περιφέρειες-θέματα και επαρχίες)¹²¹.

Χαρακτηρίζει την ισχυροποίηση, το μεγάλωμα και τελικά την επίτευξη της εθνικής ανεξαρτησίας της Σερβίας ως αποτέλεσμα του θεοφρουρήτου της και της άνωθεν υπέρ αυτής προνοίας. Αναφέρεται στο υπό των Milan Obrenović και Μιχαήλ Βελιγραδίου αίτημα περί ανεξαρτησίας της Εκκλησίας στην Σερβία ως έκφραση του ευαγούς κλήρου και του ευσεβούς λαού. Το χαρακτηρίζει «εύλογο», εναρμονισμένο προς το πνεύμα των ιερών κανόνων και συνάδον προς ανάλογες κατά καιρούς εκκλησιαστικές πράξεις. Έτσι η Πατριαρχική Σύνοδος αποφάνθηκε καταρχάς την ανακήρυξή της έως τότε υποκειμένης στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Εκκλησίας της Σερβίας ως αυτοκεφάλου, ανεξάρτητης και αυτοδιοίκητης¹²².

Ορίσθηκε ο μητροπολίτης Βελιγραδίου ως αρχιεπίσκοπος της Σερβικής Εκκλησίας και πρόεδρος της ιεροκανονικώς συγκροτούμενης Ιεράς Συνόδου και η από

¹²¹ «τὸ ἐνιαῖον τῆς ὑπερουσίῃς θεότητος... αἰώνιοις νόμοις ἀπαρασαλεύτως καὶ ἀδιασπᾶστος συνάπτων ἑαυτῷ τε καὶ ἀλλήλοις, συνέχει καὶ συγκρατεῖ ὁ τῶν ὅλων Πατὴρ καὶ πάνσοφος κυβερνήτης. Ἀνατείνοντες γὰρ τὸ ὄμμα εἰς οὐρανόν, τὰ πολλὰ ὀρῶμεν καὶ μεγάλα καὶ πολυειδῆ τῶν οὐρανίων σωμάτων συστήματα... ὅ,τι δὲ ἀτελὲς ἐν τοῖς πολιτεύμασι τοῦ κόσμου τούτου καθορᾶται, τοῦτο ἐν τῇ μιᾷ, ἀγίᾳ, καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ τέλειον ἐμπολιτεύεται καὶ κρατεῖ... φησὶν ἡ ἀγιωτάτη τετάρτη οἰκουμενικὴ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος... Συνωδὰ δὲ τούτοις... ὁ ἱερώτατος Φώτιος “τὰ ἐκκλησιαστικά, ἔγραφε, καὶ μάλιστα γὰρ τὰ τῶν ἐνοριῶν δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατείαις τε καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθε”», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ παραχωρήσεως αὐτοκεφάλου καθεστώτος στη Ἐκκλησία*, Κωνσταντινούπολη, 1879.

¹²² «ἄνωθεν προνοία κρατυνθείσης καὶ μεγαλυνθείσης ἑναγχος, καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν ἀπολαβούσης... ἐν ὀνόματι τοῦ ἑὐαγοῦς κλήρου καὶ τοῦ εὐσεβοῦς λαοῦ... εὐλογον καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τὰς κατὰ καιροὺς ἐκκλησιαστικὰς πράξεις κατὰ πάντα συναδουσαν εὐρόντες... ἀπεφηνάμεθα ἵνα ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς σερβικῆς ἡγεμονίας... ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς πολιτικῆς καὶ χωρογραφικῆς μεγαλυνθείσης καὶ τέλεον ἀνεξαρτηθείσης ἡγεμονίας τῆς Σερβίας... ὑπάρχη τοῦ λοιποῦ κανονικῶς αὐτοκέφαλος, ἀνεξάρτητος καὶ αὐτοδιοίκητος», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ παραχωρήσεως αὐτοκεφάλου καθεστώτος στη Ἐκκλησία*, Κωνσταντινούπολη, 1879.

κοινού διαποίμανση της Εκκλησίας εντός της σερβικής επικράτειας ελεύθερη και ακώλυτη από κάθε άλλη εξωτερική παρέμβαση, όπως ιεροκανονικώς προβλέπεται¹²³.

Η Σερβική Εκκλησία, αποκαλούμενη πλέον ως «Αυτοκέφαλος Εκκλησία της Σερβικής Ηγεμονίας», θα είχε αδελφική σχέση προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο (δηλαδή σχέση ισότητας και όχι «τέκνου» προς την «μητέρα» αυτού) και θα απολάμβανε όλα τα απορρέοντα και προβλεπόμενα από το αυτοκέφαλο καθεστώς της προνόμια και κυριαρχικά της δικαιώματα. Μεταξύ αυτών, ήταν η μνημόνευσή του μαζί με αυτών των άλλων προκαθημένων κατά την σχετική προβλεπόμενη αρχιερατική λειτουργική τάξη των Διπτύχων της Ορθοδόξου Εκκλησίας¹²⁴.

Τα όρια της δικαιοδοσίας της Σερβικής Εκκλησίας τονίζονταν πως θα ήταν τα αυτά με τα καθορισμένα της εθνικής επικράτειας της Σερβίας. Ως πρώτη εφαρμογή αυτού, οι τέσσερις προαναφερόμενες πρώην «εξαρχικές» επαρχίες που είχαν ζητήσει οι Σέρβοι, παραχωρήθηκαν στην Εκκλησία της Σερβίας. Ο προκαθήμενος της Σερβικής Εκκλησίας όφειλε επίσης κατά τα Δίπτυχα να μνημονεύει τους Πατριάρχες, ενώ θα λάμβανε το άγιο μύρο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ως παράδοση προκύπτουσα από την από αιώνων σχέση των δύο Εκκλησιών. Το Πατριαρχείο συγκατάνευσε και στο αίτημα για συγχώρεση των «εξαρχικών» κληρικών και λαϊκών οι οποίοι επιθυμούσαν πλέον να ενταχθούν στην Σερβική Εκκλησία, υπό τον όρο όμως της τήρησης των ιεροκανονικώς προβλεπομένων. Σε κάθε περίπτωση πάντως, οι βασικές μεταβολές στην Εκκλησία της Σερβίας ήταν τρεις: Έγινε αυτοκέφαλος, προστέθηκαν στην ποιμαντική επικράτεια και άρα δικαιοδοσία της τέσσερις επιπλέον εκκλησιαστικές επαρχίες, ενώ σε κάθε νέα έννομη μεταβολή της σερβικής επικράτειας θα εναρμονίζονταν ανάλογα και η εκκλησιαστική¹²⁵.

¹²³ «πρόεδρον αὐτῆς ἔχουσα καὶ ἐπιγινώσκουσα τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βελιγραδίου καὶ μητροπολίτην Σερβίας, ἔχοντα περὶ ἑαυτὸν σύνοδον κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας συγκροτουμένην ἐκ τῶν ἀρχιερέων τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς περιφερείας καὶ μετ' αὐτοῦ κυβερνῶσαν τὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἡγεμονίας ἐλευθέρως τε καὶ ἀκωλύτως ἀπὸ πάσης ἄλλης ἐπεμβάσεως καὶ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, ὡς οἱ θεοὶ καὶ ἱεροὶ διακελεύονται κανόνες», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ παραχωρήσεως αὐτοκεφάλου καθεστώτος στη Ἐκκλησία*, Κωνσταντινούπολη, 1879.

¹²⁴ «διὰ...τοῦ συνοδικοῦ Τόμου...ἀνακηρύττομεν πνευματικὴν ἡμῶν ἀδελφὴν...ἀγία αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Σερβικῆς ἡγεμονίας... πάσας τὰς προνομίας καὶ...τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τὰ τῇ αὐτοκεφάλῳ ἐκκλησιαστικῇ ἀρχῇ παρομαρτοῦντα παρέχομεν αὐτῇ, ὥστε τοῦ λοιποῦ τὸν...ἀρχιεπίσκοπον Βελιγραδίου καὶ μητροπολίτην Σερβίας ἱεουργοῦντα μνημονεύειν πάσης ἐπισκοπῆς ὀρθοδόξων τὴν δὲ περὶ αὐτὸν χορεῖαν τῶν σεβασμίων ἀρχιερέων τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ τὰ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν ἀφορῶντα ἀνακρίνεσθαι καὶ διαλύεσθαι καὶ καθορίζεσθαι ἀπολύτως ὑπ' αὐτοῦ τε καὶ τῆς περὶ αὐτὸν ἀγίας συνόδου», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ παραχωρήσεως αὐτοκεφάλου καθεστώτος στη Ἐκκλησία*, Κωνσταντινούπολη, 1879.

¹²⁵ Αθανάσιος, Αγγελόπουλος, *Ο Κόσμος της Ορθοδοξίας. Η Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία στο παρελθόν και το παρόν* (Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ Υπηρεσία Δημοσιευμάτων, 1984), 56-57. Βλ. Και Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 501-502.

Η ανακήρυξη της αυτοκεφαλίας της Σερβικής Εκκλησίας κρίνεται για πολλούς λόγους εύλογη, όπως ρητώς τονίζεται στο κείμενο του πατριαρχικού και συνοδικού Τόμου. Πρώτιστα είχε ανακηρυχθεί η εθνική κυριαρχία των Σέρβων που έτσι μετατράπηκε από αυτόνομο πασαλίκι σε ανεξάρτητο κράτος. Συνέπεια αυτού ήταν και οι διαφορετικές και μεγαλύτερες από τις έως τώρα εκκλησιαστικές και ποιμαντικές ανάγκες. Επιπλέον, η Σερβική Εκκλησία ήταν σε θέση να καλύπτει τις ιεροκανονικές και πρακτικές προϋποθέσεις. Ειδικότερα, είχε αυτάρκεια ώστε να μπορεί να οργανωθεί ως αυτοκέφαλη Εκκλησία. Π.χ., είχε κατάλληλο αριθμό επισκόπων ώστε να αναδεικνύει τους αρχιερείς και να δικάζει στα εκκλησιαστικά δικαστήρια, μπορούσε οικονομικά να ανταποκριθεί στο νέο αυτό καθεστώς και είχε θεολογικά και εκκλησιαστικά ιδρύματα για την θεολογική μόρφωση του ποιμνίου και της κατάρτιση των κληρικών. Υπήρχε η προς εκκλησιαστική ανεξαρτησία επιθυμία του ποιμνίου της Σερβικής Εκκλησίας, αλλά και του σώματος των Σέρβων ιεραρχών. Απέμενε λοιπόν η θετική ανταπόκριση της μητρός Εκκλησίας, η ανακοίνωση των πεπραγμένων προς τις άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες και η υπ' αυτών καθολική αναγνώριση της σερβικής αυτοκεφαλίας («ὅπερ καὶ ἐγένετο»). Από εκεί και πέρα, η Σερβική Εκκλησία όφειλε ανάλογα να αναπτύξει και κυρίως διατηρήσει την θεμελιακής σημασίας εκκλησιαστική σχέση και ευχαριστιακή ενότητα τόσο με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, όσο και με τις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες. Μην λησμονούμε πως τίποτα δεν εξασφάλιζε πως η Σερβία και η Εκκλησία της θα φερόταν ορθόδοξα και όχι εθνοφυλετικά προς άλλες εθνοτικές κοινότητες εντός της επικράτειας τους και ειδικά κατά των Βουλγάρων που τους είχαν διώξει στο πλαίσιο της σχισματικής Εξαρχίας. Θυμίζουμε πως παρέμεναν σε σχίσμα με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και θα παρέμεναν έτσι για πολλές δεκαετίες ακόμα. Η εξέλιξη της ιστορίας απέδειξε πως οι σχέσεις Σερβίας και Βουλγαρίας θα πέραναν πολλές διακυμάνσεις και σημαντικές επιδεινώσεις με εμπλοκή και του εκκλησιαστικού παράγοντα, ακόμα και την εποχή που σε αμφότερες τις χώρες είχε επικρατήσει ο κομμουνισμός (ιδίως από το 1948 και μετά). Αποκορύφωμα υπήρξαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και το ζήτημα της «Μακεδονικής Εκκλησίας» (ενδεικτικά αναφέρουμε πως η τελευταία μετά την αυτονομία του 1959 απέκοψε την οποιαδήποτε εκκλησιαστική σχέση με τις άλλες Εκκλησίες). Σε κάθε περίπτωση, το Οικουμενικό

Πατριαρχείο παρότι απώλεσε επαρχίες που έπλητταν τον οικουμενικό χαρακτήρα του, ανταποκρίθηκε θετικά στο σερβικό αίτημα και το 1885 στο αντίστοιχο ρουμανικό¹²⁶.

Αν πάλι συγκριθούν οι δύο Τόμοι εκκλησιαστικών καθεστώτων που το Οικουμενικό Πατριαρχείο παραχώρησε προς την Σερβική Εκκλησία προκύπτουν οι εξής παρατηρήσεις. Αμφότεροι οι Τόμοι προέκυψαν από αιτήματα που υποβλήθηκαν μετά από μεταβολή του πολιτειακού καθεστώτος (αυτονομία της Σερβίας το 1830 και εθνική ανεξαρτησία της το 1878). Τα αιτήματα υποβλήθηκαν με πρωτοστάτη τον πολιτικό ηγεμόνα της Σερβίας, ακολούθησαν την κανονική οδό, αλλά και συσχετίστηκαν με τις εθνικές επιδιώξεις της Σερβίας και όχι με αμιγώς εκκλησιαστικές ανάγκες¹²⁷.

Οι Σέρβοι δεν είχαν εξασφαλίσει το 1830 το εθνικό τους καθεστώς, ούτε όμως υπήρχε γεωπολιτική σταθερότητα το 1878, ιδίως σε σχέση με τους Βουλγάρους μετά την Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο ανησυχούσε ιδιαίτερα το 1830-31 για το χρέος των Σέρβων που αποτελούσε μόνιμο πρόβλημα για την επιβίωση της Εκκλησίας κατά την Οθωμανική Περίοδο και ήταν υπαρκτός ο κίνδυνος να μετακυλήσει σε αυτήν αν δεν αποπληρώνονταν. Επιπλέον, βίωνε μετά την Επανάσταση του 1821 πολύ δύσκολες καταστάσεις, ενώ είχαν ανασταλεί ουσιαστικά οι σχέσεις με την Εκκλησία στην Ελλάδα. Το 1879 ο κύριος προβληματισμός της ήταν άλλος. Καθώς είχε ήδη εκτυλιχθεί το εξαρχικό σχίσμα και μάλιστα παρέμενε, ήταν έκδηλη η πατριαρχική ανησυχία για τα φαινόμενα εθνοφυλετισμού στην Βαλκανική, τη διάρρηξη της εκκλησιαστικής ενότητας, τις συντελεσθείσες απώλειες πατριαρχικών επαρχιών και τις ενδεχόμενες να γίνουν στο μέλλον. Τέλος, οι δύο Τόμοι εμπεριέχουν την υποχρέωση της λειτουργικής μνημόνευσης. Ωστόσο, στην πρώτη περίπτωση αφορά την υπό του μητροπολίτου Βελιγραδίου μνημόνευση του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως αρχή του. Στην δεύτερη περίπτωση, αφορά την κατά τα Δίπτυχα υποχρέωση μνημόνευσης των προκαθημένων των αδελφών Εκκλησιών¹²⁸.

¹²⁶ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 500, 536-537 και 616, 620 και 630.- Μαρίνα Δημητριάδου, *ό.π.*, 256 και 262

¹²⁷ Μαρίνα Δημητριάδου, *ό.π.*, 258-263.

¹²⁸ Στο ίδιο, 255 και 261.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΟΣ ΠΕΡΙ ΕΝΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ (1922)

5.1. Οι γεωπολιτικές εξελίξεις έως το 1918 ως παράγοντας που δρομολόγησε τις εκκλησιαστικές μεταβολές

Η Εκκλησία της Σερβίας επανήλθε σε πατριαρχικό καθεστώς το 1922. Για να γίνει όμως αυτό, καθοριστικές υπήρξαν μείζονες γεωπολιτικές εξελίξεις που προηγήθηκαν, ειδικά αυτές του 1918. Ας δούμε λοιπόν κατά το δυνατόν συνοπτικά ορισμένες βασικές εξελίξεις στην Σερβία και τα διεθνή γεωπολιτικά πράγματα έως το 1918. Αρχικά θα πρέπει να τονισθεί, πως η ανεξαρτησία της Σερβίας μέσω διεθνούς συνθήκης και άρα και της δυτικής στήριξης ανέδειξε τον διχασμό των εγχώριων πολιτικών δυνάμεων σε φιλοδυτικούς / φιλοαυστριακούς (Προοδευτικοί) και σε φιλορώσους (Ριζοσπάστες). Η φιλοδυτική τάση ευνοήθηκε και από το γεγονός πως οι Ρώσοι υποστήριζαν τότε τους Βουλγάρους, οι οποίοι όμως όπως είδαμε μετά την ίδρυση της Εξαρχίας συμπεριφέρθηκαν διωκτικά απέναντι στους Σέρβους των εξαρχικών περιοχών. Το 1882 η χώρα κατέστη βασίλειο και ο Milan Obrenović ενθρονίσθηκε, ξέσπασε όμως η αιματηρή Στάση του Τίμοκ, ενώ οι Ριζοσπάστες απέκτησαν την πλειοψηφία της Εθνοσυνέλευσης. Η κατάσταση επιδεινώθηκε, όταν η Σερβία κήρυξε τον πόλεμο στην ρωσόφιλη Βουλγαρία το 1885, τον οποίο και έχασε, ευτυχώς χωρίς απώλειες επαρχιών της. Τέσσερα έτη αργότερα, ο βασιλιάς παραιτήθηκε και τον διαδέχθηκε ο υιός του Alexander Obrenović (1889-1903). Ψηφίσθηκε φιλελεύθερο Σύνταγμα, το οποίο όμως ο βασιλιάς αντικατέστησε το 1893, με το πιο αυταρχικό του 1869. Το 1901 και ενόσω αυτός διατηρούσε ισορροπίες μεταξύ Αυστριακών και Ρώσων, οι Ριζοσπάστες πέτυχαν ευρεία πλειοψηφία στην Εθνοσυνέλευση. Με αντιδημοκρατικές συνθήκες πέτυχε να μην συμμετάσχουν οι Ριζοσπάστες στις εκλογές του 1903. Αυτό όμως οδήγησε το ίδιο έτος στην δολοφονία τόσο του ιδίου (ο τελευταίος από τον οίκο των Obrenović), όσο και της βασίλισσας. Στην θέση του Alexander ενθρονίσθηκε ο Πέτρος Καραγιώργης ο Α΄ (1903-1921)¹²⁹.

Κατά την περίοδο 1879-1903 τα σημαντικότερα γεγονότα στην Εκκλησία της Σερβίας ήταν τα εξής: Πέρα από την προσάρτηση των επαρχιών Νύσσης, Βρανίων, Πίροτ και Τοπλίτσης, οι Σέρβοι μέσω της κυβέρνησής τους ζήτησαν από το Πατριαρχείο να τοποθετήσει Σέρβους ιεράρχες σε πλειοψηφικά σλαβόφωνες

¹²⁹ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 223-226.

πατριαρχικές επαρχίες που βρίσκονταν εντός της βουλγαρικής Εξαρχίας στην σημερινή επικράτεια της Βόρειας Μακεδονίας (π.χ. στα Σκόπια, την Αχρίδα και τα Βιτόλια / Μοναστήρι). Το Πατριαρχείο ομονόησε με προϋπόθεση η υπό χειροτονία ιεράρχες να εκπληρώνουν μία σειρά από όρους, όπως το να ομιλούν την ελληνική, να είναι Οθωμανοί υπήκοοι και να μην έχουν καταγγελθεί από την Πύλη. Ωστόσο, δεν κατορθώθηκε η εύρεση ατόμων με αυτά τα προσόντα και κατ' επέκταση η στελέχωση των επισκοπικών αυτών θρόνων από Σέρβους. Με την πατριαρχική πάντως βοήθεια, οι Σέρβοι πέτυχαν να αμβλύνουν την βουλγαρική επιρροή στις περιοχές των Σκοπίων, Δεβρών και Βελεσσών. Σημαντική εξέλιξη ως προς το ζήτημα αυτό, ήταν η κατά καιρούς εγκαθίδρυση σημαντικών ιεραρχών με σερβική καταγωγή, που διέθεταν οθωμανική υπηκοότητα και ελληνική παιδεία όπως του Φιρμιλιανού Ράζιτς που από 1897 διαχειρίστηκε ως τοποτηρητής και αργότερα επίσκοπος Σκοπίων (το 1902)¹³⁰.

Όλο αυτόν τον καιρό οι Βούλγαροι παρέμεναν σχισματικοί και ανέμεναν την κατάλληλη ευκαιρία για να εκβουλγαρίσουν και τελικά σε βάθος χρόνου προσαρτήσουν επαρχίες της περιοχής αυτής. Το 1893 ίδρυσαν το ΒΜΡΟ, αφετηρία του βουλγαρικού μακεδονισμού. Ο Μακεδονικός Αγώνας από πλευράς Ελλήνων οργανώθηκε από το 1900 με κομβική την συμβολή Ελλήνων ιεραρχών (π.χ. στην Στρώμνιτσα, την Καστοριά και την Δράμα). Το 1903 οι Βούλγαροι οργάνωσαν την εξέγερση του Ίλιντεν με αποτέλεσμα τον σφαγιασμό πολλών ανθρώπων, η πλειοψηφία των οποίων ήταν Έλληνες. Η τρομοκρατία προς τον λαό για να δηλώσει πως ανήκει στην Εξαρχία και όχι στο Πατριαρχείο, φανέρωσε για ακόμα μία φορά την εφαρμογή του βουλγαρικού εκκλησιαστικού εθνοφυλετισμού προς επίτευξη εθνικιστικών σκοπών. Από το 1904 η Ελλάδα απέστειλε αξιωματικούς προς οργάνωση ελληνικών ένοπλων σωμάτων σε περιοχές της Μακεδονίας τις οποίες λυμαίνονταν οι Βούλγαροι κομιτατζήδες με την ανοχή των Οθωμανών. Ο αγώνας αυτός κράτησε έως το 1908, έτος που διακηρύχθηκαν στην Θεσσαλονίκη βασικές θέσεις του κινήματος των Νεοτούρκων. Το επόμενο έτος και κατόπιν οθωμανικών απαιτήσεων μετατέθηκαν από την περιοχή επίσκοποι που αναμίχθηκαν στο Μακεδονικό Αγώνα. Η όλη κατάσταση παρακολουθούνταν ασφαλώς με έντονα ενδιαφέρον και από τους Σέρβους¹³¹.

Ο Πέτρος Καραγιώργης δεδομένης της έκρυθμης κατάστασης η οποία άλλωστε οδήγησε στην δολοφονία του προκατόχου του και της ισχύος των Ριζοσπαστών

¹³⁰ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 507-508.

¹³¹ Ανδρέας Νανάκης, *ό.π.*, 52-53.

προτίμησε να υποστηρίξει την προοπτική της ένωσης των Σλάβων σε ένα κράτος. Αυτό γρήγορα δυσaráεστησε τους Αυστριακούς, οι οποίοι το 1906 έκλεισαν τις συνοριακές διελεύσεις από την Σερβία. Το αποτέλεσμα ήταν οι Σέρβοι να απωλέσουν την δίοδο διέλευσης του μεγαλύτερου όγκου των εξαγωγών τους είτε αυτό είχε αυστριακό πελατολόγιο, είτε προορίζονταν για άλλες χώρες μέσω Αυστρίας. Η δυτική παρέμβαση τότε επέτρεψε την εύρεση εναλλακτικής εμπορικής οδού και απέτρεψε την χρεωκοπία της Σερβίας. Οι σχέσεις με την Αυστρία έφθασαν σε οριακό σημείο το 1908, όταν η Βοσνία-Ερζεγοβίνη κατέστη αυστριακή επικράτεια. Αυτό ευνόησε την σύγκλιση Σέρβων και Κροατών και την προοπτική της ίδρυσης ενός ευρύτερου εθνικά κράτους, αυτού που γνωρίσαμε αργότερα ως Γιουγκοσλαβία. Εκείνα όμως τα γεγονότα που τελικά μετέβαλαν ριζικά τα γεωπολιτικά και εκκλησιαστικά πράγματα στην περιοχή υπήρξαν οι δύο Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913) και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918) που επακολούθησε. Κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, Σερβία, Μαυροβούνιο, Ελλάδα και Βουλγαρία συνασπίσθηκαν σε μία Βαλκανική Συμμαχία προκειμένου να αποτινάξουν τον οθωμανικό ζυγό. Υπεγράφησαν συμφωνίες για το πως θα διανεμηθούν τα κατακτηθέντα εδάφη σε από κοινού διεκδικούμενες περιοχές. Το βασικό όμως κριτήριο που επικράτησε, ήταν η απόδοση μίας περιοχής στον εθνικό στρατό που θα την καταλάμβανε πρώτος. Οι Σέρβοι προέλασαν σημαντικά και πέτυχαν να καταλάβουν περιοχές από την Αδριατική έως το Μοναστήρι. Αυστροουγγαρία και Ιταλία αντέδρασαν ως προς τις σερβικές κτήσεις της Αδριατικής (όπως και για την ελληνική προοπτική στην Βόρειο Ήπειρο). Τελικά προωθήθηκε η υποστήριξη της ίδρυσης αλβανικού κράτους. Οι Σέρβοι υποχώρησαν από την περιοχή, αφού όμως έλαβαν την κοιτίδα τους Κόσοβο. Τα σύνορα ανάμεσα σε Σερβία και Ελλάδα ορίσθηκαν στην περιοχή ανάμεσα σε Φλώρινα και Μοναστήρι, σημαίνοντας την αρχή της παρακμής του Ελληνισμού, αλλά και του Πατριαρχείου στην Βόρεια Μακεδονία. Η Βουλγαρία καθώς δεν πέτυχε να απελευθερώσει πολλά εδάφη που εποφθαλμιούσε, κήρυξε το 1913 τον πόλεμο σε Ελλάδα και Σερβία. Αφού ηττήθηκε, προσαρτήθηκαν με βάση την Συνθήκη του Βουκουρεστίου του ιδίου έτους, η Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία στην Ελλάδα και κατοχυρώθηκε οριστικά στην Σερβία η επικράτεια που αντιστοιχεί στο σημερινό κράτος των Σκοπίων, το Κόσοβο και το Novi Pazar¹³².

Σε αντίθεση με την Ελλάδα, η οποία διατήρησε έως τον εθνικό διχασμό ουδετερότητα και δεν μετείχε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Σερβία υπήρξε η

¹³² Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 226-228.

αφετηρία του. Το 1914, η δολοφονία στο Σεράγεβο του διαδόχου του αυστριακού θρόνου Φραγκίσκου-Φερδινάνδου από Σέρβο εξτρεμιστή, οδήγησε στην υπό των Αυστριακών κήρυξη πολέμου κατά της Σερβίας. Καθώς ο πόλεμος δεν εξελίχθηκε για τους Αυστριακούς όπως περίμεναν, το 1915 τους συνέδραμαν οι Γερμανοί και Βούλγαροι. Αυτό προκάλεσε την εναντίον τους εμπλοκή του Γαλλο-Αγγλικού άξονα της Entente, στον οποίο σταδιακά εισήλθαν οι Ρώσοι, οι Ιταλοί, οι Ιάπωνες, οι ΗΠΑ κ.ά. δυνάμεις. Η περιφερειακή σύγκρουση κατέστη παγκόσμια. Η Σερβία αρχικά καταλήφθηκε. Εκατοντάδες χιλιάδες Σέρβοι κατέληξαν στο Μαυροβούνιο, μετά στην Αλβανία και τελικά στην Κέρκυρα. Στην μετακίνηση αυτή και ασφαλώς τα πολεμικά επεισόδια απωλέσθηκε περί το ένα τρίτο του σερβικού πληθυσμού. Το 1917 διακηρύχθηκε στην Κέρκυρα η ένωση των Σλάβων των Βαλκανίων σε ένα κράτος πλην των Βουλγάρων. Το 1918 οι Σέρβοι πέτυχαν να ανασυνταχθούν στην Κέρκυρα και την Θεσσαλονίκη και να εισέλθουν και πάλι δυναμικά στον πόλεμο, ώσπου με υποστήριξη από τους συμμάχους ανακατέλαβαν το Βελιγράδι. Κατά την 1^η Δεκεμβρίου του 1918, ιδρύθηκε το Ηνωμένον Βασίλειον των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, η πρώτη δηλαδή μορφή της Γιουγκοσλαβίας και ας μην είχε ακόμα αυτό τον τίτλο. Παρότι βασίλευε ακόμα ο Πέτρος ο Α΄, είχε από το 1914 αναθέσει τις στρατιωτικές αρμοδιότητες στον αντιβασιλέα και υιό του Αλέξανδρο. Αυτός τέθηκε επικεφαλής της κυβέρνησης του νέου βασιλείου που συστάθηκε στις αρχές του 1919 και διέθετε Σέρβο πρωθυπουργό, Σλοβένο αντιπρόεδρο και Κροάτη υπουργό εξωτερικών¹³³.

Η Σερβία από το 1913 έως το 1918 είχε αλλάξει ριζικά. Πρώτιστα, είχε μεγαλώσει κατά πολύ εδαφικά. Πριν διευθετήσει με το Οικουμενικό Πατριαρχείο την προσάρτηση των εκκλησιαστικών επαρχιών που πολιτικά είχε αποκτήσει το 1913 ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος τον οποίο διέβη όπως είδαμε δια πυρός και σιδήρου. Προτού πάλι προλάβει να λειτουργήσει ως διευρυμένο σερβικό κράτος, μετασχηματίσθηκε σε Βασίλειο της Σερβίας, Κροατίας και Σλοβενίας. Αυτό την κατέστησε επίσημα πολυεθνική και πολυθρησκευτική, έχοντας σημαντικά ποσοστά καθολικών, αλλά και μουσουλμάνων. Το νέο κράτος δεν διέθετε μία Εκκλησία και αυτό απετέλεσε αφετηρία για διεκδίκηση πατριαρχικού καθεστώτος¹³⁴.

Κατά την περίοδο 1919-1920 υπεγράφησαν μία σειρά Διεθνών Συνθηκών που καθόρισαν το νέο ευρωπαϊκό εδαφικό καθεστώς μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο:

¹³³ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 229-233.

¹³⁴ Κωνσταντίνος Βαβούσκος, «Εκκλησιαστικά σχέσεις Σέρβων και Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τον 19ον αιώνα», *ό.π.*, 23.

Συνθήκη Βερσαλλιών, Αγίου Γερμανού (αφορούσε την Αυστρία), Νεϊγύ (αφορούσε την Βουλγαρία, αλλά κατοχύρωσε την Δυτική Θράκη στην Ελλάδα και περιοχές όπως η Στρώμνιτσα στην Σερβία) και ασφαλώς αυτή των Σεβρών. Παράλληλα, η Ρωσία όδευε επαναστατικά για τον μετασχηματισμό της σε ΕΣΣΔ. Μάλιστα, στις γιουγκοσλαβικές εκλογές του 1920 το ΚΚ της Γιουγκοσλαβίας αναδείχθηκε τρίτη πολιτική δύναμη, αλλά την επόμενη χρονιά κηρύχθηκε εκτός νόμου. Θρησκευτικά, το νέο γιουγκοσλαβικό βασίλειο αποτελούνταν από περίπου 47% ορθοδόξους, 40% καθολικούς και 11% μουσουλμάνους¹³⁵.

Για πρώτη φορά μετά τους βυζαντινούς χρόνους το μεγαλύτερο τμήμα του σερβικού πληθυσμού συμπεριλήφθηκε σε ένα ενιαίο κράτος και μάλιστα όχι κατοχικού χαρακτήρα όπως το οθωμανικό. Ως πολυεθνικό πλέον κράτος και καθώς οι προηγούμενοι τόμοι ταύτιζαν τα σύνορα της Σερβικής Εκκλησίας με την επικράτεια του, η μεταβολή αυτή δημιουργούσε αυτόματα προβλήματα, αφού στο διευρυμένο αυτό κράτος υπήρχαν Εκκλησίες που δεν ανήκαν στην Σερβική Εκκλησία. Πέρα από αυτήν, σε περιοχές του νέου κράτους λειτουργούσαν ήδη:

α. Η μητρόπολη Καρλοβακίων στην οποία υπάγονταν τότε άλλες επτά εκκλησιαστικές επαρχίες.

β. Η μητρόπολη Μαυροβουνίου και Παραθαλασσίας που περιελάμβανε τρεις ακόμα επαρχίες.

γ. Η μητρόπολη Δαλματίας και Καττάρου με άλλες δύο επαρχίες.

δ. Η μητρόπολη Βοσνίας και Ερζεγοβίνης με τέσσερις ακόμα επαρχίες.

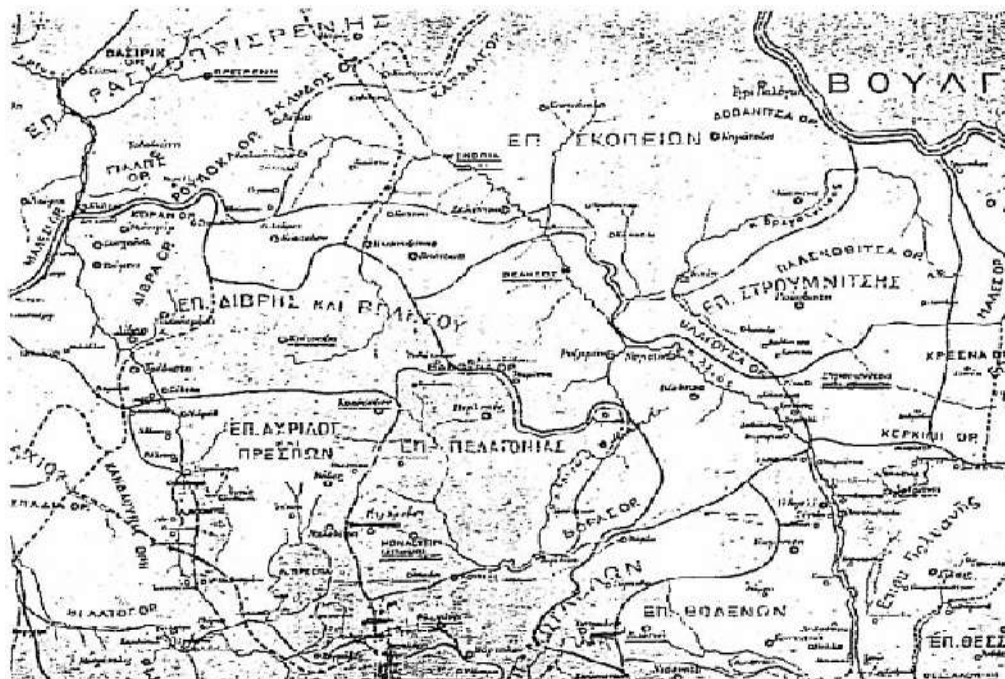
ε. Οι δύο επισκοπές της Παλαιάς Σερβίας δηλαδή αυτή των Σκοπίων και εκείνη της Ρασκοπριζρένης¹³⁶.

στ. Οι τέσσερις επισκοπές (Εικ. 1)¹³⁷ στην περιοχή της Βορείου Μακεδονίας, δηλαδή η Δεβρών και Βελισσού, η Πελαγονίας, η Πρεσπών και Αχρίδος, συν τμήμα της επισκοπής Πολυανής και Κιλκισίου, αφού με τη νέα κατάσταση τμήμα της προσαρτήθηκε στο σερβικό κράτος, ενώ το υπόλοιπο στην ελληνική επικράτεια

¹³⁵ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 237-239.

¹³⁶ Στο ίδιο, 509.

¹³⁷ Αθανάσιος. Αγγελόπουλος, «Το εκκλησιαστικό καθεστώς των Μητροπόλεων της Βορείου Μακεδονίας από του 1913 μέχρι σήμερα», *Μακεδονικά* 15 (1975): 29-31.

Εικ. 1. Χάρτης που αποτυπώνει εκκλησιαστικές επαρχίες στην ελληνική Μακεδονία και το κράτος των Σκοπίων. Αρχείο Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών¹³⁸.

Προκειμένου να υπάρξει στο νέο κράτος μία εκκλησιαστική ορθόδοξη αρχή κινήθηκαν διαδικασίες ώστε το Οικουμενικό Πατριαρχείο να ομονοήσει και να ανακηρύξει την Σερβική Εκκλησία σε Πατριαρχείο και να υπαγάγει έτσι τις μητροπόλεις και επισκοπές που δεν ανήκαν σε αυτήν. Η όλη διαδικασία απαιτούσε την ομόφωνη απόφαση των Σέρβων αρχιερέων. Για το λόγο αυτό συγκλήθηκε στο Κάρλοβατς Σύνοδος, στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι της Αρχιεπισκοπής Βελιγραδίου και των μητροπόλεων Καρλοβακίων και Μαυροβουνίου. Οι εργασίες της διήρκεσαν από τις 24 έως τις 28 Μαΐου, οπότε αποφασίσθηκε η ένωση των σερβικών επαρχιών σε μία Εκκλησία, αλλά και η συγκρότηση μίας προσωρινής Ιεράς Συνόδου υπό τον Μητροφάνη Μαυροβουνίου. Από εκεί και πέρα υπήρξαν διαβουλεύσεις με αρμόδιους των σερβικού χαρακτήρα τοπικών Εκκλησιών που δεν υπάγονταν στις τρεις προαναφερόμενες Εκκλησίες, δηλαδή της μητροπόλεως Δαλματίας που ανήκε στην Ρουμανική Εκκλησία και των μητροπόλεων και επισκοπών της Παλαιάς Σερβίας και Βορείου Μακεδονίας που υπάγονταν τότε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο¹³⁹.

Οι διαβουλεύσεις αυτές βρήκαν όλους τους εμπλεκομένους συμφώνους. Έτσι συγκροτήθηκε μία επιτροπή που απαρτιζόταν από έξι μέλη με πολιτική και

¹³⁸ Αθανάσιος Αγγελόπουλος, ό.π., 30.

¹³⁹ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, ό.π., 510.

εκκλησιαστική ιδιότητα, η οποία και ταξίδευσε τον Αύγουστο του ιδίου έτους στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να υποβάλει τα προαναφερόμενα αιτήματα προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το τελευταίο διετύπωσε ορισμένες επιφυλάξεις όπως είναι εύλογο, καθώς θα έπρεπε να απωλέσει 11 συνολικά επαρχίες του, τμήμα της επαρχίας Βοδενών, όπως και της επισκοπής Πολυανής. Τελικά όμως συμφώνησε να προχωρήσει την όλη διαδικασία. Κατά την επόμενη χρονιά και ειδικότερα στις 17 και 18 Μαρτίου αποφασίσθηκε με απόφαση πατριαρχικής Συνόδου: α') η παραχώρηση προς την Σερβική Εκκλησία των επαρχιών του οικουμενικού θρόνου της Παλαιάς Σερβίας και Βορείου Μακεδονίας που υπάγονταν πλέον πολιτικά στο νέο Ηνωμένο Βασίλειο και β') η ένωση σε μία Εκκλησία της Αρχιεπισκοπής Βελιγραδίου και των μητροπόλεων Καρλοβακίων, Μαυροβουνίου και των δύο δαλματικών επισκοπών της Ζάρας (Ζαντάρ) και του Καττάρου (Κότορ). Ο αντιβασιλέας Αλέξανδρος υπέγραψε την πολιτική επικύρωση της πατριαρχικής απόφασης στις 17 Ιουνίου του ιδίου έτους. Ακολούθησε στις 12 Σεπτεμβρίου του 1920 η ανακήρυξη στο Κάρλοβατς της εκκλησιαστικής αυτής ένωσης, υπό το Σερβικό Πατριαρχείο. Στις 28 Σεπτεμβρίου εξελέγη ως πατριάρχης ο Δημήτριος Βελιγραδίου (Παύλοβιτς), ο οποίος ενθρονίσθηκε στις 31 Οκτωβρίου. Πλέον καλούνταν ως «Αρχιεπίσκοπος Πεκίου, Μητροπολίτης Βελιγραδίου και Καρλοβακίου και Πατριάρχης των Σέρβων». Το Οικουμενικό Πατριαρχείο υπό τον πατριάρχη Μελέτιο τον Δ' αναγνώρισε τις ως άνω εκκλησιαστικές σερβικές αποφάσεις και πράξεις κάπως καθυστερημένα, συγκεκριμένα στις 19 Φεβρουαρίου του 1922. Είναι ευνόητο βέβαια πως το Πατριαρχείο και όλος ο Ελληνισμός στο οθωμανικό ακόμα κράτος τελούσε τότε υπ' ατμόν, εξαιτίας της Μικρασιατικής Εκστρατείας που δυστυχώς κατέληξε όπως γνωρίζουμε τραγικά. Στους λόγους αυτούς θα πρέπει να αποδοθεί αυτή η καθυστέρηση. Ακολούθησαν επιστολές μεταξύ Μελετίου Κωνσταντινουπόλεως (24-02) και Δημητρίου Βελιγραδίου (22-03). Τελικά, ο πατριαρχικός και συνοδικός τόμος «περι ένωσης και ανασυστάσεως τῆς Σερβικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» (Εικ. 2) επιδόθηκε στις 2 Απριλίου στο Βελιγράδι από πατριαρχική αντιπροσωπεία υπό τον Γερμανό Αμάσειας τον Καραβαγγέλη (καταδικασμένου το 1920 εις θάνατο από απόφαση κεμαλικού στρατοδικείου)¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Αθανάσιος Αγγελόπουλος, *ό.π.*, 31. Βλ. και Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 510-511, υπ. 508. Πρβλ. και Ιωάννης Ταρνανίδης, *ό.π.*, 36.

Εικ. 2. Ο Πατριαρχικός και Συνοδικός Τόμος του 1922 προς την Εκκλησία της Σερβίας.

5.2. Ανάλυση και σχόλια του Τόμου του 1922

Ο εν λόγω τόμος ξεκινά δικαιολογώντας την εκκλησιαστική μεταβολή ως κανονική επικαλούμενη το γνωστό έθος της συμμεταβολής των εκκλησιαστικών κατά τις πολιτειακές κρατικές και συνοριακές μεταβολές. Τονίζει πως για την παράδοση της Εκκλησίας προέχει η ωφέλεια του χριστεπώνυμου πληρώματος και η απρόσκοπτη και λυσιτελής ποιμαντική διακυβέρνηση¹⁴¹.

¹⁴¹ «της καλής οικονομίας και κανονικής τάξεως...πρὸς τὰς συμβαινούσας πολιτικές μεταβολάς καὶ τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως προσαρμόζειν καὶ διευθετεῖν ὅρια...ἵνα ἀπρόσκοπτός μὲν καὶ λυσιτελής ἡ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων γίγνηται διακυβέρνησις, μείζων δὲ καὶ τῷ χριστωνόμῳ λαῷ ἡ ὠφέλεια», *Πατριαρχικός καὶ Συνοδικός Τόμος περὶ ἐνώσεως καὶ ἀνασυστάσεως τῆς αὐτοκεφάλου ἡνωμένης Ὁρθοδόξου Σερβικῆς Ἐκκλησίας*, Κωνσταντινούπολη, 1922.

Αναγνωρίζει επίσης ως λόγους που δικαιολογούν το υποβληθέν αίτημα την αύξηση της επικράτειας του σερβικού κράτους μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, την εν συνεχεία συνένωση τριών εθνών σε ένα κράτος και το ότι στο νέο κράτος υπάρχουν εκκλησιαστικές επαρχίες άλλων Εκκλησιών, ιδίως όμως πολλές του οικουμενικού θρόνου της οποίες και ρητά κατονομάζει. Μνημονεύει επίσης τρεις διεθνείς συνθήκες οι οποίες μετέβαλαν τα γεωπολιτικά και συννοριακά δεδομένα, καθώς και την ομόφωνη συνοδική απόφαση των Σέρβων προεστώτων για προσωρινή εκκλησιαστική διοικητική ένωση των Εκκλησιών τους σε μία¹⁴².

Με βάση: α΄) τα παραπάνω, β΄) το ότι το αίτημα που υποβλήθηκε εκφράζει από κοινού τόσο την Εκκλησία συνολικά στο νέο ηνωμένο βασίλειο, όσο και τις επιμέρους κυβερνήσεις της Σερβίας, Κροατίας και Σλοβενίας και γ΄) επικαλούμενο τον ΛΔ΄ Αποστολικό Κανόνα κατά τον οποίο οι επίσκοποι εκάστου «έθνους» επιβάλλεται να έχουν ως υπερκείμενη αρχή έναν ιεράρχη ως πρώτο και κεφαλή τους, η Σύνοδος αποφάσισε τα εξής:

α. Επευλογεί την χειραφέτηση των έως τότε εκκλησιαστικών επαρχιών του οικουμενικού θρόνου, προκειμένου να υπαχθούν στη νέα πολυεθνική αυτοκέφαλη Εκκλησία¹⁴³.

β. Επευλογεί επίσης την ένωση των Εκκλησιών Βελιγραδίου, Μαυροβουνίου και Καρλοβακίων, των δύο αντίστοιχων επαρχιών στην περιοχή της Δαλματίας και την εξ αυτών συγκρότηση του Πατριαρχείου Σερβίας υπό τον τίτλο «Αυτοκέφαλος Ήνωμένη Όρθόδοξος Σερβική Έκκλησία»¹⁴⁴.

¹⁴² «μετὰ τοὺς γενομένους κατὰ τὰ ἔτη 1912 καὶ 1913 Βαλκανικοὺς πολέμους καὶ τὸν λήξαντα μέγαν γενικὸν πόλεμον ἐδαφικῶς ἐπεκταθὲν καὶ ἐπαυξήθην καὶ εἰς ἓν ἡνωμένον βασίλειον...τὰς ἐξῆς ὑπὸ τὸν καθ' ἡμᾶς Πατριαρχικὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον τέως τελούσας κανονικῶς ἐπαρχίας...δυνάμει τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου...δυνάμει τῆς Συνθήκης τοῦ Νεγύ...δυνάμει τῆς Συνθήκης τῆς ἐν Ἀγίῳ Γερμανῶ...ἀπὸ κοινῆς δὲ γνώμης τῶν προεστώτων τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων ἐν Συνόδῳ συνελθόντων ἐκηρύχθη ἡ διοικητικὴ αὐτῶν ἔνωσις μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σερβίας εἰς μίαν Αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα "Αὐτοκέφαλος Ἁνωμένη Όρθόδοξος Σερβικὴ Ἐκκλησία τοῦ Βασιλείου τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων"», *Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος 1922*.

¹⁴³ «κατὰ τὸν Κανόνα τῶν Πατέρων τὸν λέγοντα "Τοὺς Ἐπισκόπους ἐκάστου ἔθνους εἰδέναι χρὴ τὸν ἐν αὐτοῖς Πρῶτον καὶ τοῦτον ἡγεῖσθαι ὡς κεφαλὴν...Ἐπευλογεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀπὸ τοῦ...Οἰκουμενικοῦ Θρόνου...χειραφέτησιν καὶ τὴν προσάρτησιν εἰς τὴν Αὐτοκέφαλον Ἁνωμένην Όρθόδοξον Σερβικὴν Ἐκκλησίαν"», *ό.π.*

¹⁴⁴ «ἀναγνωρίζουσα δὲ καὶ τὴν ἀνακηρυχθεῖσαν ἔνωσιν τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν τῆς Σερβίας, τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τοῦ Καρλοβιτσίου καὶ τῶν δύο Δαλματικῶν Ἐπαρχιῶν, ἀποδέχεται τὴν σχηματισθεῖσαν ἐξ αὐτῶν Ἀγίαν Αὐτοκέφαλον Ἁνωμένην Όρθόδοξον Σερβικὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἀδελφὴν», *ό.π.*

γ. Επισημαίνει πως μετά την μεταβολή αυτή, η εν λόγω Εκκλησία θα κατέχει και απολαμβάνει όλα εκείνα τα δικαιώματα που προβλέπονται για μία πλήρως αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία¹⁴⁵.

Επιδίδει τον σχετικό Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο. Συνοδεύεται με την ευχή ο Θεός να χαρίζει κάθε αγαθή ευλογία και καρποφορία στο ποιμαντικό έργο των χειραφετηθεισών από το Οικουμενικό Πατριαρχείο επαρχιών και συνολικά στην νέα Αυτοκέφαλη Ενωμένη Εκκλησία του νέου κράτους των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων. Ο τόμος υπογράφεται από συνολικά 13 συνοδικούς ιεράρχες με επικεφαλής τον πατριάρχη Μελέτιο τον Δ΄, οι οποίοι ποίμαιναν περιοχές της Θράκης (π.χ. οι Γρηγόριος Χαλκηδόνης και Νικόδημος Βάρνης), της Μικράς Ασίας (π.χ. ο Νικόλαος Καισαρείας), του Πόντου (π.χ. ο Γερμανός Αμάσειας) και του Αιγαίου (ο Απόστολος Ρόδου)¹⁴⁶.

Γνώμονας για την θετική ανταπόκριση του Πατριαρχείου ήταν η δημιουργία μίας ορθόδοξης εκκλησιαστικής αρχής προς αποφυγή πολυαρχίας. Για να γίνει αυτό έπρεπε να αναγνωρισθεί η εκκλησιαστική ένωση σερβικών εκκλησιαστικών επαρχιών με διακριτό μεταξύ τους εκκλησιαστικό καθεστώς, αλλά και η χειραφέτηση επαρχιών κυρίως από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ενδεχομένως οι Σέρβοι να είχαν στο μυαλό τους την αναβίωση του Πατριαρχείου της εποχής 1346-1375, αλλά και σε αυτούς το πρωτεύον ήταν η επίλυση του προβλήματος της ποιμαντικής πολυαρχίας και θα ήταν κακή εξέλιξη αν αυτό δεν κατορθώνονταν (βλ. την εκκλησιαστική πολυαρχία στο ελληνικό κράτος). Είχαν μάλιστα να διαχειρισθούν και τον κίνδυνο μίας ενδεχόμενης ρωμαιοκαθολικής διείσδυσης από πλευράς Κροατών και Σλοβένων. Βέβαιο πάντως είναι πως το Πατριαρχείο δεν είδε το ζήτημα ως αναβίωση του πάλαι ποτέ Σερβικού Πατριαρχείου¹⁴⁷.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το γεγονός πως σε κανένα σημείο του σχετικού Τόμου δεν αναφέρεται η νέα Εκκλησία ως Πατριαρχείο. Ρητή τέτοια αναφορά απαντά βασικά στην επιστολή που απέστειλε ο πατριάρχης Μελέτιος, όπου αναφέρεται πως η Σύνοδος αποδέχθηκε και επαίνεσε την κοινή απόφαση Εκκλησίας και Πολιτείας για ανύψωση της Σερβικής Εκκλησίας σε Πατριαρχείο. Για το Οικουμενικό Πατριαρχείο

¹⁴⁵ «έχουσιν καὶ ἀπολαύουσιν πάντα τὰ τοῦ αὐτοκεφάλου δικαιώματα, κατὰ τὰ θέσμινα καὶ τὴν τάξιν τῆς Ἁγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», *ό.π.*

¹⁴⁶ «τὸν παρόντα ἡμέτερον Πατριαρχικὸν καὶ Συνοδικὸν Τόμον...εὐχόμεθα ὅπως ὁ Θεὸς χαρίζεται πάντοτε πᾶσαν εὐλογίαν καὶ πᾶσαν καρποφορίαν ἀγαθὴν ταῖς...ἀφ' ἡμῶν χειραφετηθείσαις Ἐπαρχίαις καὶ ἀπάσῃ τῇ Ἁγιοτάτῃ ἀδελφῇ Αὐτοκεφάλῳ Ἐνωμένῃ Ὁρθοδόξῳ Σερβικῇ Ἐκκλησίᾳ», *ό.π.*

¹⁴⁷ Ιωάννης Ταρνανίδης, *ό.π.*, 36.

το βασικό κριτήριο υπήρξε η ωφέλεια και το κατ' οικονομία της Ορθοδοξίας, παρά η ακολουθία αμιγώς ιεροκανονικών αρχών. Με αυτό εννοούνταν το γεγονός πως η καθαυτού διαδικασία ανύψωσης μίας Εκκλησίας σε Πατριαρχείο συντελείται με απόφαση Οικουμενικής Συνόδου. Επίσης είναι πιθανόν η πατριαρχική επιστολή να υπαινίσσεται το ότι ένα Πατριαρχείο έχει υπερεθνικό χαρακτήρα και δεν περιορίζεται απόλυτα εντός ενός κράτους έστω και τριεθνικού όπως το τότε Ηνωμένο Βασίλειο. Στην περίπτωση της εν λόγω ανύψωσης υπήρχε συμφωνία Εκκλησίας και Πολιτείας, συνοδική συγκατάθεση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, αλλά όχι απόφαση Οικουμενικής Συνόδου. Εξετάζοντας πάλι την επιστολή του Δημητρίου Βελιγραδίου, ομολογείται πως το πατριαρχικό καθεστώς αποτελούσε διαχρονικό όνειρο του σερβικού έθνους. Ωστόσο, οι Σέρβοι στα εντός της Εκκλησίας τους διακινούμενα έγγραφα ομιλούν σαφώς για ανανέωση της πατριαρχικής τους τιμής και όχι για ανύψωση τους σε Πατριαρχείο¹⁴⁸.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επίκληση του ΛΔ' Αποστολικού Κανόνα στον Πατριαρχικό Τόμο. Δεδομένου πως έχουμε να κάνουμε με περίπτωση που συναρτάται προς την ίδρυση ενός τριεθνικού κράτους, αυτό θα μπορούσε εύκολα να παρερμηνευθεί, ως λόγος για εθνικές Εκκλησίες. Ωστόσο, θα πρέπει να θεωρείται βέβαιο πως το πατριαρχείο αναγνωρίζει με τον όρο «έθνη» τις διοικητικές επαρχίες και μερίδες, όπως αυτές είχαν καθιερωθεί ήδη στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο έχει ασφαλώς υπόψιν του το ζήτημα του Εθνοφυλετισμού και της αποφυγής εκκλησιαστικής πολυαρχίας εντός του νέου κράτους, αλλά και εντός των ίδιων πόλεων. Έκπληξη επίσης προξενεί το γεγονός πως ο Γερμανός Αμάσειας κατά την επίδοση του Τόμου έκανε αναφορά στην επί Βυζαντίου σχισματική σερβική πατριαρχική περίοδο, με το να μνημονεύσει το κλέος των χρόνων του κράλεως Στεφάνου Δουσάν¹⁴⁹.

Ερωτήματα ανακύπτουν επίσης από τις αναφορές του Τόμου για την αυτοκέφαλη Εκκλησία του Μαυροβουνίου. Έγκριτοι μελετητές του θέματος όπως ο Παντελεήμων Ροδόπουλος, παρατηρούν πως η αυτοκεφαλία αυτής δεν υπήρξε ποτέ πλήρης. Η απόσταση και οι ταραγμένες γεωπολιτικές συνθήκες κατά τους οθωμανικούς χρόνους οδήγησαν σε μία εκ των πραγμάτων εξασθένηση των σχέσεων της Εκκλησίας του Μαυροβουνίου με την μητέρα Εκκλησία της που παρέμενε το

¹⁴⁸ Ιωάννης Ταρνανίδης, *ό.π.*, 36-39.

¹⁴⁹ Ιωάννης Ζηζιούλας, *ό.π.*, 145. Βλ. και Ιωάννης Ταρνανίδης, *ό.π.*, 39-41.

Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η εν λόγω αυτοκεφαλία πρώτιστα συνιστούσε μία χειραφέτηση από τον τοπικό μητροπολίτη, δηλαδή την αρχιεπισκοπή Πεκίου, η οποία όπως προαναφέρθηκε καταργήθηκε το 1766 και υπήχθη τότε όπως και συνολικά η Σερβική Εκκλησία στο Οικουμενικό Πατριαρχείο¹⁵⁰.

Οι Σέρβοι ακολούθησαν και σε αυτήν την περίπτωση την ιεροκανονική οδό, όπως συνέβη δηλαδή και κατά την αυτονομία του 1831 και κατά την αυτοκεφαλία του 1879. Οι μεταβολές που έγιναν ήταν σημαντικές και τέτοιες που δικαιολογούσαν και το σερβικό αίτημα και την πατριαρχική θετική ανταπόκριση. Ανάλογα αποδεκτή έγινε αυτή η εξέλιξη και χωρίς κανένα πρόβλημα από τις άλλες αδελφές Ορθόδοξες Εκκλησίες. Ωστόσο, όταν προωθήθηκε υπό του J. Τίτο το κίνημα του Μακεδονισμού εντός της Γιουγκοσλαβίας, αμφισβητήθηκε το τμήμα του Τόμου που αναφέρεται στην χειραφέτηση των επαρχιών του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Βόρεια Μακεδονία και την απόδοσή της στο Πατριαρχείο της Σερβίας¹⁵¹.

Με διατάξεις πάλι οι οποίες θεσπίστηκαν ήδη τον Δεκέμβριο του 1920, προβλέπονταν η διαποίμανση του Σερβικού Πατριαρχείου από τον πατριάρχη Σερβίας και την Αρχιερατική και Επισκοπή Σύνοδο του Πατριαρχείου της Σερβίας. Ο Καταστατικός Χάρτης της Σερβικής Εκκλησίας θεσμοθετήθηκε αρκετά αργότερα, το 1931. Αντιμετώπισε επίσης προβλήματα με την άνοδο στην εξουσία του ΚΚ της Γιουγκοσλαβίας, ιδίως ως προς τις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας¹⁵².

Εν τέλει, η Σερβική Εκκλησία όπως και κατά τον 19^ο αιώνα, έτσι και κατά τον 20^ο έδωσε το ορθό και ιεροκανονικό παράδειγμα για την μεταβολή του εκκλησιαστικού καθεστώτος. Μην λησμονούμε πως περίπου εκείνη την περίοδο υπήρξαν πολλά προβλήματα μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Εκκλησίας της Ελλάδος, με επίκεντρο της Εκκλησία στην Αμερική. Η Εκκλησία της Βουλγαρίας παρέμενε σχισματική, ενώ έως το 1967 θα ακολουθούσε την σχισματική οδό και η Εκκλησία της Βόρειας Μακεδονίας. Το πρόβλημα του εθνοφυλετισμού και της ποιμαντικής στην Διασπορά συνέχισε να αποτελεί μείζον πρόβλημα στην Ορθόδοξη Εκκλησία¹⁵³.

¹⁵⁰ Παντελεήμων Ροδόπουλος, *Μελέται Β΄. Νομοκανονικά - Ιστορικοκανονικά και άλλα* (Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, 2008), 301-302.

¹⁵¹ Αθανάσιος Αγγελόπουλος, *ό.π.*, 31-33. Βλ. και Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 618.

¹⁵² Αθανάσιος Αγγελόπουλος, *Ο Κόσμος της Ορθοδοξίας. Η Σερβική Ορθόδοξος Εκκλησία στο παρελθόν και το παρόν* (Θεσσαλονίκη: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων ΑΠΘ, 1984), 64-65.

¹⁵³ Κωνσταντίνος Βαβούσκος, «Εκκλησιαστικά σχέσεις Σέρβων και Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τον 19^ο αιώνα», *ό.π.*, 23-24. Βλ. και Αθανάσιος Αγγελόπουλος, «Κράτος Σκοπίων. Η λύση του εκκλησιαστικού ζητήματος υπό τον προβολέα του πολιτικού ζητήματος», στο Αθανάσιος Αντωνόπουλος, (επιμ.), *Επιστημονική Επιθεώρηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος "Σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία"*, τ. Δ' (Πάτρα: ΕΑΠ, 2013), 23.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε γενικές γραμμές και με βάση την μελέτη της Εκκλησιαστικής Ιστορίας, η Εκκλησία οργανώθηκε σε τρία κύρια εκκλησιαστικά καθεστώτα, το πατριαρχικό, το αυτοκέφαλο και το αυτόνομο. Το πρόβλημα του να αποδεχθούν συνολικά οι Ορθόδοξες Εκκλησίες έναν τρόπο για την ανακήρυξη του αυτόνομου και του αυτοκεφάλου καθεστώτος παραμένει μεγάλο. Αυτό το ζήτημα αναθερμάνθηκε στην μετα-ψυχροπολεμική περίοδο και ως προς το αυτόνομο καθεστώς αποφάσεις λήφθηκαν στην Μεγάλη Σύνοδο της Κρήτης το 2016.

Οι Σέρβοι συνιστούν νότιο-σλαβικό φύλο που κατήλθε στην Βαλκανική από τον 6^ο αιώνα και οργανώνονταν σε φυλές ζουπανίες. Σερβικό κράτος υπάρχει από τον 10^ο αιώνα έχοντας δύο κέντρα, στην Αδριατική την Ζέτα / Μαυροβούνιο και την Ράσκα στο Κοσσυφοπέδιο. Οι Σέρβοι εκχριστιανίσθηκαν από το 867 μ.Χ., με πρώτη επισκοπή την Ράσκα το 873 μ.Χ. Επί Στεφάνου Νεμάνια ιδρύθηκε το πρώτο ενιαίο σερβικό κράτος το 1070 π.Χ. Η Ράσκα ανυψώθηκε σε Αρχιεπισκοπή το 1219 με πρώτο αρχιεπίσκοπο τον άγιο Σάββα Νεμάνια και έδρα την μονή της Ζίτσας. Αργότερα αυτή μεταφέρθηκε στο Ιπέκιον / Ρεέ. Κατά την περίοδο 1292-1309 ορίστηκε ως σερβική πρωτεύουσα η πόλη των Σκοπίων, ενώ επί Κράλεως Στεφάνου Δουσάν (1331-1355), η Σερβία γνώρισε την μεγαλύτερη εδαφική της επικράτεια, ενώ αυτοανακηρύχθηκε το 1346 σε Πατριαρχείο. Μετά την ήττα στην Μάχη του Κοσσυφοπεδίου το 1389, οι Σέρβοι εισήλθαν σε περίοδο παρακμής που κορυφώθηκε το 1521 με την κυρίευση του Βελιγραδίου. Το Σερβικό Πατριαρχείο κατόρθωσε να συσταθεί και πάλι το 1557 για να καταλυθεί και πάλι το 1776, οπότε οι επαρχίες του υπήχθησαν ξανά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Μετά την Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή το 1774, η Ρωσία αναδείχθηκε σε προστάτη των ορθοδόξων, ευνοώντας την οικονομική ανάκαμψη των υποδούλων Ορθοδόξων. Η Ρωσία στήριξε ιδιαίτερα τους Σέρβους και σε συνδυασμό με μία σειρά από σερβικά κινήματα, επιτεύχθηκε αρχικά η εκδίωξη των Γενιτσάρων από το Πασαλίκι του Βελιγραδίου το 1796. Μέσα από τα κινήματα αυτά αναδείχθηκαν οι οίκοι των Καραγιώργη και Ομπρενονιέ που πρωταγωνίστησαν στην ηγεσία της χώρας κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Ήδη το 1815 μέσω της Ρωσίας προτάθηκε στους Σέρβους η επιλογή της αυτονομίας, η οποία όμως έγινε πραγματικότητα μόλις το 1830. Με βάση αυτήν υποβλήθηκε αίτημα εκκλησιαστικής αυτονομίας προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο τον Αύγουστο του 1831 εξέδωσε τον σχετικό πατριαρχικό και

συνοδικό Τόμο, υπό όρους όπως η σερβική καταγωγή και διαβίωση των ιεραρχών της Σερβικής Εκκλησίας, η εκπλήρωση των οικονομικών υποχρεώσεων της και το μνημόσυνο του οικουμενικού πατριάρχη. Μόνο η Σερβία από τις βαλκανικές χώρες ακολούθησε κατά τον 19^ο αιώνα την ιεροκανονική τάξη. Αντίθετα, στις άλλες χώρες προκλήθηκαν επώδυνα εκκλησιαστικά σχίσματα (Ελλάδα 1833, Ρουμανία 1865, Βουλγαρία 1870, τα οποία συνεχίσθηκαν και στον 20^ο αιώνα, Αλβανία 1922, 1928 και 1937 και η τότε Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Μακεδονίας 1967).

Μετά από πολεμικές συγκρούσεις και τις Συνθήκες του Αγίου Στεφάνου και Βερολίνου, το 1878 επιτεύχθηκε η ανεξαρτησία της Σερβίας, αρχικά ως Ηγεμονία. Την επόμενη χρονιά υποβλήθηκε σερβικό αίτημα για παραχώρηση αυτοκεφάλου καθεστώτος, με αποτέλεσμα να εκδοθεί στις 20 Οκτωβρίου του 1879 Τόμος περί «Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Σερβικής Ηγεμονίας». Οι Σέρβοι ακολούθησαν και πάλι την ιεροκανονική τάξη και την μεταβολή της πολιτικής κατάστασης. Ανάλογα, κατά τον τόμο αναγνωρίστηκε το αίτημά τους εύλογο και ορίσθηκαν ως όρια της αυτοκεφάλου Εκκλησίας τους, τα όρια της κρατικής τους επικράτειας. Παραχωρήθηκαν επίσης προς αυτούς και τέσσερις επαρχίες που βρίσκονταν εντός της σχισματικής Εξαρχίας.

Από το 1879 έως το 1922 οι σχέσεις των Σέρβων με τους Βουλγάρους που υποστηρίζονταν από τους Ρώσους επιδεινώθηκαν. Αυτή η κατάσταση παρέμεινε με μικρά διαστήματα βελτίωσης και αργότερα, στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου (παρότι αμφότερα τα κράτη σοσιαλιστικά καθεστώτα). Κατά την 1^η Δεκεμβρίου του 1918 ανακηρύχθηκε η ίδρυση του Ηνωμένου Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων και επί της ουσίας η Γιουγκοσλαβία, ένα ευρύτερο κράτος και κυρίως πολυθρησκευτικό. Το 1919 οι Σέρβοι υπέβαλαν ένα νέο αίτημα, το οποίο αφορούσε την ανασύσταση του Σερβικού Πατριαρχείου. Κατά την περίοδο αυτή υπό τις αποφάσεις διεθνών συνθηκών ιδίως μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και της Επανάστασης στην Ρωσία, επικρατούσε μια εξόχως ρευστή γεωπολιτικά κατάσταση. Τελικά, το Οικουμενικό Πατριαρχείο ανύψωσε την Σερβική Εκκλησία σε Πατριαρχείο το Φεβρουάριο του 1922 και επέδωσε προς αυτήν τον σχετικό Τόμο κατά τον Απρίλιο του ιδίου έτους. Στην απόφαση αυτή αναγνωρίζονταν το πρόβλημα της επικρατούσας εκκλησιαστικής πολυαρχίας (ορθόδοξη και διομολογιακή), αλλά και η μεταβολή του πολιτικού καθεστώτος που μετασχημάτιζε την Σερβία σε πολυεθνική Γιουγκοσλαβία. Σε καμία περίπτωση όμως δεν αντιμετώπισε το όλο ζήτημα ως

ανασύσταση του Σερβικού Πατριαρχείου. Μάλιστα, αναφορά σε Πατριαρχείο δεν γίνεται στον εν λόγω Τόμο, αλλά στις επιστολές που αντάλλαξαν οι δύο πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως και Βελιγραδίου. Επιπλέον, με την αναφορά του Τόμου στον ΛΔ΄ Αποστολικό Κανόνα τονίζονταν σοφά επί της ουσίας πως το σερβικό εκκλησιαστικό ζήτημα συνυφάνθηκε με τους σερβικούς εθνικούς σκοπούς και άρα υπήρχε το ενδεχόμενο εκτροπής των Σέρβων προς εθνοφυλετικές ατραπούς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πατριαρχικός καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ ἐσωτερικῆς διοικητικῆς αὐτονομίας τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας με διατήρηση δικαιώματος ἐποπτείας ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο (1831¹⁵⁴).

Κωνστάντιος, ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Δεῖγμα προνοίας ὀφειλομένης παρὰ τῶν κατὰ καιροὺς διευθύνειν λαχόντων τὰ πνευματικά τοῦ παγκοίνου σκάφους πηδάλια πρὸ τῶν ἄλλων καθέστηκε, γράμμασιν ἐπικυρωτικοῖς καὶ βεβαιωτηρίοις ἀσφαλίζειν τὰ καλῶς δεδογμένα, καὶ τούτων μάλιστα ὅσα ὑπὸ ζήλου θεοφιλῶς ἐνεργούμενα, πραγματεύονται τὴν ψυχικὴν ὠφέλειαν χριστωνύμου λαοῦ, διὰ προσφόρου ἀρχιερατικῶν προσώπων ἀποκαταστάσεως καὶ θεαρέστου πνευματικῆς ποιμαντορίας· οὐδὲν γὰρ οὕτω τῶν ἀγαθῶν καὶ γνησίων, καὶ ταῖς χριστιανικαῖς πολιτείαις καταλλήλων ποιμένων λυσιτελέστερον, οὓς καὶ φῶς καὶ ἄλας ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν Εὐαγγελίοις κατονομάζει. Τοιαύτης τοίνυν οὔσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς περὶ ταῦτα προνοίας, ἐπειδὴ ἤδη θεοφιλῇ πρόθεσιν ποιησάμενοι ὁ τε ὑψηλότατος καὶ περιφανέστατος αὐθέντης καὶ ἐθνάρχης πάσης Σερβίας κύριος κύριος Μιλὸς Ὁβρένοβικ, ὁ εὐαγῆς κλῆρος καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ ἐκεῖ ὀρθοδόξου γένους πρόκριτα μέλη, πρὸς διαρρύθμισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐν αὐτοῖς καταστάσεως, συνωδὰ τῇ πολιτικῇ τῶν θεοφυλάκτων αὐτῶν μερῶν διοικήσει, ἐνέκριναν ἀναγκαῖον διατάξαι ὅρους τινὰς περὶ τε τῆς ἐκλογῆς τοῦ λοιποῦ καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχιερέων, καὶ περὶ τῶν ἀναφερομένων δι' αὐτῶν σχετικῶς πρὸς τε τὴν καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν καὶ πρὸς τὸ ἐκεῖ χριστεπώνυμον πλήρωμα. Καὶ δὴ ἐκθέμενοι ταῦτα πάντα ἐν κεφαλαίοις ἐπτὰ, προσήνεγκαν τῇ ἡμῶν μετριότητι, προκαθημένη συνοδικῶς διὰ τῶν ἐνταῦθα ἐν βασιλευούσῃ διατριβόντων εὐγενεστάτων δεπουτάτων αὐτῶν, ἐξαιτησάμενοι κοινῶς τυχεῖν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀποδοχῆς καὶ ἐπικυρώσεως, καὶ διενεργεῖσθαι τὸν τεῦθεν ἀπαραλλάκτως πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ ἐκεῖ ὀρθοδόξου πληρώματος καὶ πνευματικὴν θεάρεστον διεξαγωγὴν. Ἀναγνωσθέντα τοίνυν ἐπὶ κοινῇ συνοδικῇ ἀκροάσει τὰ διαληφθέντα κεφάλαια ὑπετάγησαν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἡμῶν ἐπικρίσει καὶ πολλαχῶς διαβασανισθέντα ἀνεφάνησαν ἐχόμενα τοῦ νομίμου καὶ οἰκεῖα τῇ ἐκκλησιαστικῇ κατ' ὀφειλὴν ἀπαραιτήτῳ μερίμνῃ ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας τῶν ἐν ἐκείνοις τοῖς μέρεσιν εὐσεβῶν χριστιανῶν. Ὅθεν καὶ τῆς

¹⁵⁴ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 691-694.

ἀπαρatreπτοῦ φυλακῆς αὐτῶν καὶ διατηρήσεως ἐκ μέρους τῶν διαληφθέντων πρωτίστων, καὶ λοιπῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τοῦ σερβικοῦ ἔθνους, βεβαιωθείσης καὶ ἀσφαλισθείσης τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ κοινοῦ ἐνυπογράφου ὑποσχετικοῦ αὐτῶν γράμματος, εὐμενοῦς τε ἐπινεύσεως τοῦ ὑψηλοῦ καὶ κραταιοῦ δεβλετίου ἐπὶ τούτῳ γενομένης, γράφομεν διὰ τοῦ παρόντος πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ ἡμῶν γράμματος, καὶ ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν ὀριζόμεθα καὶ διατάττομεν:

Α΄. Ἵνα οἱ μητροπολῖται καὶ ἐπίσκοποι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Σερβίας ἐκλέγωνται ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τό ἐξῆς ἐκ τοῦ σερβικοῦ ἱερατείου, παρὰ τε τοῦ ἐκλαμπροτάτου αὐθέντου καὶ τοῦ σερβικοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ, καὶ ὁ ἐκλεγόμενος τοιούτῳ τρόπῳ ὑποψήφιος ἔχη συνίστασθαι εἰς ἐπικύρωσιν τῷ κατὰ καιροῦς οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ, ὅς δὴ συνευδοκῶν εἰς τὴν πρᾶξιν ὀφείλει διευθύνειν ἀπαρεμποδίστως μετὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν εὐχῶν καὶ τὴν κανονικὴν ἔκδοσιν ἵνα ἐκτελήται ἡ χειροτονία καὶ ἀρχιερατικὴ ἀποκατάστασις τοῦ ἐκλεχθησομένου, ὡς εἴρηται, προσώπου· συμβάν δὲ μὴ ἔχειν ἐκ τοῦ ἔθνους αὐτῶν ὑποκείμενον ἄξιον τοῦ ὑψηλοῦ τῆς ἀρχιερωσύνης ἀξιώματος, τότε ὁ ἐκλαμπρότατος αὐθέντης πάσης Σερβίας μετὰ παντὸς τοῦ σερβικοῦ ἔθνους ἔχωσι ζητεῖν παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐκ τοῦ γραικικοῦ ἱερατείου ὑποκείμενον σεμνοπρεπές, καὶ ἄξιον πρὸς τὴν ἀρχιερατικὴν ἐκείνην ἀποκατάστασιν· ὁ δὲ κατὰ καιροῦς ἀρχιερεὺς Βελιγραδίου, ὅστις καὶ μητροπολίτης ἔσται πάσης Σερβίας, γνωριζόμενος οὕτω καὶ φημιζόμενος, ἀπαιτεῖται διὰ παντὸς ὑπάρχειν αὐτόχθων καὶ κατάγεσθαι ἐκ τοῦ σερβικοῦ γένους.

Β΄. Μετὰ τὴν ἔνωσιν καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν τῇ Σερβίᾳ, ἐπειδὴ σχηματισθήσονται, ὡς εἰκός, καὶ ἀποδεχθήσονται καὶ ἄλλαι ἔτι ἐπαρχίαι μία ἢ δύο, χρειᾶς τότε γενομένης προσαυξηθῆναι καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀρχιερέων, ὁ τῆνικαῦτα τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον διέπων, ἀποδεξάμενος τὴν πρᾶξιν τῆς ἐκλογῆς ταύτης καὶ ἐκ νέου ἀρχιερατικῆς ἀποκαταστάσεως, ἔχη ἀποκαταστήσαι ἐκεῖ νέους ἀρχιερεῖς ἐκλεχθησομένους ὡσαύτως παρὰ τοῦ ἐκλαμπροτάτου αὐθέντου καὶ τοῦ σερβικοῦ γένους κατὰ τὴν περίληψιν.

Γ΄. Ἐν ἐκάστη κανονικῇ ἐκλογῇ ἀποκαταστάσεως ἐνὸς μητροπολίτου Σερβίας, ὀριζόμεθα, ὅπως προσφέρονται τῷ κατὰ καιροῦς οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ ἑκατὸν πεντήκοντα φλωρία βασιλικά, καὶ πάλιν ἐν ἐκάστη ἐκλογῇ ἀποκαταστάσεως ἐνὸς ἐπισκόπου Σερβίας προσφέρονται τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ ἑκατὸν φλωρία βασιλικά· ταῦτα δὲ ἐννοῶνται ἐκτὸς τῆς συνήθους χρονικῆς ποσότητος, ἣν τό σερβικὸν ἔθνος ὀφείλει πληροῦν εἰς τό κοινόν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας,

ἤδη μὲν διὰ τὰς δύο ἐπαρχίας Βελιγραδίου καὶ Οὐζίτσης ἀνὰ τρεῖς χιλιάδας γρ. κατ' ἔτος· γενομένης δὲ τῆς ἐνώσεως καὶ ἄλλων ζητουμένων, τῇ σερβικῇ γῇ ἐπαρχιῶν, ὁρισθῆσεται καὶ ἀποφανθῆσεται γενικῶς ἡ ἐτήσιος αὕτη ποσότης, δι' ὅλας τὰς σερβικὰς ἐπαρχίας.

Δ'. Ἐπειδὴν γένηται ἡ ἔνωσις τῶν ζητουμένων, ὡς εἴρηται, καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν τῇ σερβικῇ γῇ, καὶ ἐπειδὴ τό αὐλικὸν χρέος τῶν οἰωνδῆποτε ἐκείνων ἐπαρχιῶν ἀφορᾷ κατὰ λόγον εἰς βάρος τοῦ σερβικοῦ ἔθνους, ὑπισχνεῖται ὁ ἐκλαμπρότατος αὐθέντης καὶ τὸ ἔθνος τό σερβικὸν ποιῆσαι τὴν ἐξόφλησιν καὶ ἐκπλήρωσιν καὶ τοῦ αὐλικοῦ χρέους τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων κατὰ ἀνάλογον τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἐνωθησομένου τῇ Σερβίᾳ μέρους ἐκάστης ἐπαρχίας, πληρωθέντων δὲ τούτων τῶν κανονικῶν χρεῶν, τό τε ἱερατεῖον καὶ τό ἔθνος τό σερβικὸν ἔχωσι μένειν ἀνώτερα πάσης καὶ παντοίας ἄλλης χρηματικῆς ἀπαιτήσεως, μηδὲν ὀφείλοντες διδόναι μήτε τῷ κατὰ καιροῦς οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ, μήτε πρὸς τό κοινὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ οὐδενὶ λόγῳ καὶ αἰτίᾳ· πρὸς δὲ τούτοις μὴ δύνηται τὸ σύνολον μήτε ὁ κατὰ καιρὸν πατριαρχεὺν, μήτε τὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας κοινὸν ἔχειν μετοχὴν τινὰ κληρονομίας ἐκ τῶν περιουσιῶν τῶν ἀποθνησκόντων μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ μήτε δ' αὖ οἱ μητροπολῖται τῆς Σερβίας δύνωνται ἔχειν τινὰ κληρονομίας εἰς τὰς τῶν ἀποθνησκόντων ἐπισκόπων περιουσίας· τούτων γὰρ τὰ πράγματα καὶ αἱ περιουσίαι ἔχωσι μεταβαίνειν εἰς τὴν Κάσσαν τοῦ σερβικοῦ γένους, χρησιμεύοντα εἰς ἔργα κοινωφελῆ καὶ θεάρεστα.

Ε'. Οἱ μητροπολῖται καὶ ἐπίσκοποι τῆς Σερβίας οὐδόλως ἔχωσι δικαίωμα χρέεσι καθυποβάλλειν ἑαυτοὺς, εἰς βάρος τοῦ ἔθνους ἀφορῶσιν.

ΣΤ'. Μὴ ἐκπίπτωσι δὲ τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος οἱ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Σερβίας ἀρχιερεῖς, δίχα τῆς κανονικῆς θελήσεως τοῦ κατὰ καιροῦς οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, καὶ δίχα τῆς συναινέσεως τοῦ ἐκλαμπροτάτου αὐθέντου καὶ τοῦ σερβικοῦ γένους.

Ζ'. Καὶ τελευταῖον ὀρίζομεθα ὅπως, ὡς τό ὑπ' ἀρχῆς, οὕτω καὶ τοῦ λοιποῦ, μνημονεύηται ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις τὸ ὄνομα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς ἐκκλησίαις τῆς Σερβίας. Ταῦτα γοῦν τὰ ἐν ἑπτὰ κεφαλαίοις διειλημμένα, ὡς διὰ κοινῆς ὁμοφώνου παρακλήσεως τῶν εἰρημένων ὀρθοδόξων χριστιανῶν κατοίκων τῆς Σερβίας ἐξαιτηθέντα, καὶ πρὸς ψυχικὴν αὐτῶν ὠφέλειαν συντείνοντα, καὶ πρὸς εὐστάθειαν καὶ θεοφιλή διεξαγωγὴν ἀφορῶντα ἀποδεχόμενοι κοινῶς καὶ συνοδικῶς διὰ τοῦδε τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡμῶν γράμματος, ὀρίζομεθα ἔχειν τό κῦρος καὶ τὴν ἐνέργειαν διὰ παντὸς ἀπαράλλακτον, καὶ ὥσπερ παρ' αὐτῶν διὰ κοινῆς ἐγγράφου ὑποσχέσεως, οὕτω καὶ παρὰ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας

διατηρεῖσθαι ἀπαρτρέπτως, ἐνδεικνυμένης ἀδιαλείπτως τῆς ἐκκλησιαστικῆς προνοίας ὑπὲρ τῆς θεαρέστου καὶ ἀσκανδαλίστου διεξαγωγῆς καὶ κυβερνήσεως τῶν ὀρθοδόξων ἐκείνων χριστιανῶν καὶ πνευματικῶν αὐτῆς τέκνων. Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν καὶ διηνεκὴ τὴν ἀσφάλειαν ἐπέδόθη αὐτοῖς καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν ἐπικυρωτικὸν καὶ βεβαιωτήριον γράμμα.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ τριακοστῷ πρώτῳ ἐν μηνί Αὐγούστῳ, ἰνδικτιῶνος Ε΄.

† Ὁ Κυζίκου Ἀνθιμος.

† Ὁ Νικομηδείας Πανάρετος.

† Ὁ Δέρκων Νικηφόρος.

† Ὁ Ῥόδου Μεθόδιος.

† Ὁ Βερροίας Διονύσιος.

**Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ ἀνακηρύξεως τοῦ
αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σερβίας (1879)¹⁵⁵.**

Εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν, ὁ μακάριος φησὶν ἀπόστολος Παῦλος, ἔνθεν μὲν τὸ ἐνιαῖον τῆς ὑπερουσίου θεότητος ἀνομολογῶν καὶ στεντορείως ἀνακηρύττων, ἔνθεν δὲ τὴν ἄναρχον ὑποδεικνὺς αἰτίαν τῆς ἀδιαρρήκτου συναφείας τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων δημιουργημάτων τῆς θείας δυνάμεως καὶ σοφίας, δι' ὧν τὰ πάντα αἰωνίοις νόμοις ἀπαρασαλεύτως καὶ ἀδιασπᾶστος συνάπτων ἑαυτῷ τε καὶ ἀλλήλοις, συνέχει καὶ συγκρατεῖ ὁ τῶν ὅλων Πατὴρ καὶ πάνσοφος κυβερνήτης. Ἀνατείνοντες γὰρ τὸ ὄμμα εἰς οὐρανόν, τὰ πολλὰ ὀρῶμεν καὶ μεγάλα καὶ πολυειδῆ τῶν οὐρανίων σωμάτων συστήματα, χωρὶς μὲν καθ' ἕκαστα περὶ τὸ ἴδιον κέντρον κινούμενα καὶ τὰς ὀρισμένας αὐτοῖς λειτουργίας ἐκτάκτως ἐπιτελοῦντα, διὰ τῆς ἐλκτικῆς δέ, ὡς φασί, δυνάμεως συγκρατούμενα καὶ ἐν ὅλῳ πάγκαλον καὶ θαυμαστὸν εἰρήνης καὶ ἁρμονίας σύστημα ἀποτελοῦντα, τῇ αἰωνίᾳ τοῦ παναγάθου Δημιουργοῦ βουλήσει ὑπακούοντα. Αἱ τε ἐπὶ γῆς τῶν ἀνθρώπων πολιτεῖαι καὶ καταστάσεις, καί, ἀπλῶς εἰπεῖν, πᾶσα πόλις καὶ χώρα, τοῖς αὐτοῖς καθάπαξ νόμοις τῆς ἐνότητος καὶ ἁρμονίας ἀγόμενα, τὰ μεγάλα τῶν ἐθνῶν τοῦ κόσμου πληρώματα σπουδάζει συναποτελεῖν, ὥστε καθάπερ τις ἐλκτικὴ καὶ συνεκτικὴ δύναμις καὶ φῶς ἀνέσπερον εἰς τὸ τὰ πάντα κατακοσμεῖν καὶ τῆς σκοτεινῆς ἀταξίας καὶ συγχύσεως ἀπαλάσσειν, ἅμα δὲ καὶ πρὸς ἄλληλα τὰ ἔθνη συναρμολογεῖν καὶ ἐν ὅλῳ, ἐναρμόνιον καὶ ὑπερφυῆς τὴν λογικὴν φύσιν ἐναποφῆναι, αὐτὸς ἄλλιν ὁ τῆς ἐνότητος καὶ ἁρμονίας αἰώνιος νόμος συντρέχων ἂν εἴη. ὅ,τι δὲ ἀτελῶς ἐν τοῖς πολιτεύμασι τοῦ κόσμου τούτου καθορᾶται, τοῦτο ἐν τῇ μιᾷ, ἁγίᾳ, καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ τέλειον ἐμπολιτεύεται καὶ κρατεῖ· αὐτίκα γὰρ ὁ ταύτης ἀρχηγὸς καὶ θεμελιωτὴς μίαν ποίμνην ἀποκαλεῖ τοὺς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην λαούς, τὰ ἔθνη καὶ τὰς φυλάς τῆς γῆς, ὅσοι ἔμελλον πιστεύειν εἰς αὐτόν, καὶ τοῦ οὐρανοῦ αὐτοῦ Πατὴρ δέεται ἵνα πάντες ἐν ὧσιν ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπῃ καὶ τῇ τῆς πίστεως ἐνότητι. Πρὸς οἰκοδομὴν δὲ ἄλλιν Θεοῦ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ πρὸς ναὸν ἅγιον καὶ σῶμα Χριστοῦ οἱ θεῖοι αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι ἐξομοιοῦσι καὶ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου ταύτην ἐξονομάζουσιν. «Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ, γράφει ὁ μέγας τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστέλλων, πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη αὖξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ»· καὶ «ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸ τὰ πάντα, ὃς ἐστὶ κεφαλὴ ὁ Χριστός, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης

¹⁵⁵ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ὁ.π.*, 695-699.

ἀφῆς τῆς ἐπιχορηγίας καὶ ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἐνὸς ἐκάστου μέρους τὴν αὕξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ»· καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς· «σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης, ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν· εἰς Κύριος, μία πίστις ἐν βάπτισμα, εἰς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν». Κἂν δὲ μία ποιμνὴ καὶ ἐν σῶμα Χριστοῦ καὶ ἔστι καὶ λέγεται ἡ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ γῆς Ἐκκλησία διὰ τὸν τῆς πνευματικῆς ἐνότητος λόγον, οὐδαμῶς μέντοι ἐκώλυσε τοῦτο κατὰ τε τοὺς πρώτους καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους τὴν σύστασιν μερικῶν κατὰ τόπους καὶ χώρας Ἐκκλησιῶν ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτων καὶ ἐσωτερικῶς αὐτοδιοικουμένων ὑπὸ ἰδίου ποιμένας καὶ διδασκάλους καὶ διακόνους τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ, ἥτοι τοὺς ἐπισκόπους ἢ ἀρχιεπισκόπους καὶ πατριάρχας, κατὰ λόγον οὐ μόνον τῆς ἱστορικῆς ἐν τῷ χριστιανισμῷ σημασίας τῶν πόλεων καὶ χωρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν πολιτικῶν περιστάσεων τῶν ἐν αὐταῖς λαῶν καὶ ἐθνῶν. «Καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, φησὶν ἡ ἀγιωτάτη τετάρτη οἰκουμενικὴ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος, διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην οἱ Πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα· καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ ἑκατὸν πεντήκοντα θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι, τὰ ἴσα πρεσβεῖα ἀπένειμαν τῷ τῆς Νέας Ῥώμης ἀγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρίναντες τὴν βασιλεία καὶ συγκλήτῳ τιμηθεῖσαν πόλιν καὶ τῶν ἴσων ἀπολαύουσαν πρεσβείων τῇ πρεσβυτέρᾳ βασιλίδι Ῥώμῃ, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην μεγαλύνεσθαι πράγμασι, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν». Συνωδὰ δὲ τούτοις ὕστερον καὶ ὁ ἱερώτατος Φώτιος «τὰ ἐκκλησιαστικά, ἔγραφε, καὶ μάλιστα γε τὰ τῶν ἐνοριῶν δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατεῖαις τε καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθε».

Τοιγαροῦν τῆς εὐσεβεστάτης καὶ θεοφρουρήτου ἡγεμονίας τῆς Σερβίας τῇ ἄνωθεν προνοίᾳ κρατυνθείσης καὶ μεγαλυνθείσης ἔναγχος, καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν ἀπολαβούσης, τοῦ δὲ εὐσεβεστάτου, θεοστηρίκτου καὶ γαληνοτάτου ἡγεμόνος αὐτῆς κ. Μιλάνου Οβρένοβιτς του Ἄ, καὶ τοῦ ἱερωτάτου ἀρχιεπισκόπου Βελιγραδίου καὶ Μητροπολίτου Σερβίας κυρίου Μιχαήλ ἐν ὀνόματι τοῦ ἱεροῦ εὐαγοῦς κλήρου καὶ τοῦ εὐσεβοῦς λαοῦ διὰ γραμμάτων πρὸς ἡμᾶς ἀνενεχθέντων καὶ ἀνάλογον τῇ πολιτικῇ ἐκκλησιαστικῇ ἀνεξαρτησίᾳ καὶ αὐτοδιοίκησιν ἐξαιτησαμένων, ἡ Μετρίότης ἡμῶν μετὰ τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγίας συνόδου τῶν ἱερωτάτων μητροπολιτῶν, τῶν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, συνελθόντες ἐπὶ τούτῳ ἐν τῷ Συνοδικῷ τοῦ ἀγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου καὶ συνδιασκεψάμενοι ἐν ἀγίῳ Πνεύματι καὶ τὴν αἴτησιν αὐτῶν εὐλογον καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τὰς κατὰ καιροὺς ἐκκλησιαστικὰς πράξεις κατὰ πάντα συναδουσάν εὐρόντες,

ἀπεφηνάμεθα ἵνα ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς σερβικῆς ἡγεμονίας, ἡ τέως διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βελιγραδίου καὶ μητροπολίτου Σερβίας ἔχουσα τὴν κανονικὴν ἐξάρτησιν καὶ ἀναφορὰν εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς ἀγιώτατον ἀποστολικὸν καὶ πατριαρχικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τῶν ἀρτίως προσαρτηθεισῶν αὐτῇ ἐπαρχιῶν καὶ διαμερισμάτων, ἥτοι σύμπασα ἡ ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς πολιτικῶς καὶ χωρογραφικῶς μεγαλυνθείσης καὶ τέλεον ἀνεξαρτηθείσης ἡγεμονίας τῆς Σερβίας ἐμπεριλαμβανομένη ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, κεφαλὴν ἔχουσα, ὡς καὶ ἅπασα ἡ ὀρθόδοξος καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, τὸν θεάνθρωπον Κύριον καὶ Σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὑπάρχη τοῦ λοιποῦ κανονικῶς αὐτοκέφαλος, ἀνεξάρτητος καὶ αὐτοδιοίκητος, πρῶτον ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι καὶ πρόεδρον αὐτῆς ἔχουσα καὶ ἐπιγινώσκουσα τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βελιγραδίου καὶ μητροπολίτην Σερβίας, ἔχοντα περὶ ἑαυτὸν σύνοδον κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας συγκροτουμένην ἐκ τῶν ἀρχιερέων τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς περιφερείας καὶ μετ' αὐτοῦ κυβερνῶσαν τὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἡγεμονίας ἐλευθέρως τε καὶ ἀκωλύτως ἀπὸ πάσης ἄλλης ἐπεμβάσεως καὶ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, ὡς οἱ θεῖοι καὶ ἱεροὶ διακελεύονται κανόνες.

Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τούτοις καθισταμένην διὰ τοῦδε τοῦ συνοδικοῦ Τόμου τὴν ἁγίαν ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τῆς Σερβίας Ἐκκλησίαν ἐπιγινώσκομεν καὶ ἀνακηρύττομεν πνευματικὴν ἡμῶν ἀδελφὴν καὶ πάσαις τοῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ὀρθοδόξοις Ἐκκλησίαις ἐπισυνιστῶμεν τοιαύτην ἀναγνωρίζεσθαι καὶ μνημονεύεσθαι τῷ ὀνόματι: Ἡ ἁγία αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Σερβικῆς ἡγεμονίας, καὶ δὴ καὶ πάσας τὰς προνομίας καὶ πάντα τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τὰ τῇ αὐτοκεφάλῳ ἐκκλησιαστικῇ ἀρχῇ παρομαρτοῦντα παρέχομεν αὐτῇ, ὥστε τοῦ λοιποῦ τὸν μὲν ἀρχιεπίσκοπον Βελιγραδίου καὶ μητροπολίτην Σερβίας ἱεουργοῦντα μνημονεύειν πάσης ἐπισκοπῆς ὀρθοδόξων, τὴν δὲ περὶ αὐτὸν χορείαν τῶν σεβασμίων ἀρχιερέων τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ τὰ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν ἀφορῶντα ἀνακρίνεσθαι καὶ διαλύεσθαι καὶ καθορίζεσθαι ἀπολύτως ὑπὲρ αὐτοῦ τε καὶ τῆς περὶ αὐτὸν ἁγίας συνόδου ἀκολούθως τῇ εὐαγγελικῇ καὶ τῇ λοιπῇ τῇ κατὰ τὴν ἱερὰν παράδοσιν καὶ τὰς σεβασμίας διατάξεις τῆς ἁγίας ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας διδασκαλίᾳ. Ἵνα δὲ καὶ ἡ ἀμοιβαία πνευματικὴ ἐνότης πρὸς τε τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς αὐτοκεφάλους ὀρθοδόξους τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ζῶσά τε καὶ ἀκμαία καὶ ἐν πᾶσιν ἀπαραμείωτος διατηρῆται, ὀφείλει καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βελιγραδίου καὶ Μητροπολίτης Σερβίας, κατὰ τὸν ἀνέκαθεν παρὰ ταῖς αὐτοδιοικουμέναις Ἐκκλησίαις κρατήσαντα πατροπαράδοτον καὶ κανονικὸν τῆς ἀμοιβαίας ἀδελφικῆς σχέσεως καὶ συναφείας θεσμόν, μνημονεύειν τε ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν,

λαμβάνειν καὶ τὸ ἅγιον μῦρον παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μητρὸς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας· καὶ ὡς αὐτοδικαίως πρόεδρος τῆς περὶ αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου ἀναγορευόμενος, ἐπιστέλλειν τὰ νενομισμένα ἐνθρονιστικὰ γράμματα πρὸς πάσας τὰς ὀρθοδόξους πατριαρχικὰς καὶ λοιπὰς αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας, καὶ πρὸς αὐτάς ταύτας διὰ γραμμάτων συνοδικῶν ἀναφέρεσθαι ἐν τοῖς συμπύπτουσι γενικοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ζητήμασι, τοῖς καθολικότερας ψήφου καὶ δοκιμασίας ἐπιδεομένοις, ὡς καὶ τὰν ἀπαλιν ἐκάστη τῶν εἰρημένων πατριαρχικῶν καὶ αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν πρὸς αὐτὴν ταῦτα ποιήσει κατὰ τὴν ἀρχῇθεν, ὡς ἔφημεν, ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ κανονικὴν τάξιν τε καὶ συνήθειαν.

Ἐπειδὴ δὲ ἐν ταῖς ἄρτι πολιτικῶς προσαρτηθείσαις τῇ σερβικῇ ἡγεμονίᾳ ἐπαρχίαις εὗρηται καὶ πολλοὶ σχισματικοί, κληρικοί τε καὶ λαϊκοί, ὁπαδοὶ τῆς λεγομένης βουλγαρικῆς ἐξαρχίας, περὶ ὧν καὶ ἐν τῷ τοῦ μητροπολίτου Σερβίας γράμματι δεδήλωται, ὡς ἐπιδεικνυμένων πόθον ἐπιστροφῆς, τὰ περὶ παραδοχῆς αὐτῶν ἐν τοῖς κόλποις τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἐπιλυθήσεται καὶ καθορισθήσεται συνωδᾷ τοῖς ἱεροῖς κανόσι καὶ ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς διατάξεσιν.

Ἐπ' αὐτοῖς οὖν τοῖς ὅροις ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι συνοδικῶς ἀποφνημαμένη, τὴν ἐν Σερβίᾳ ἀγίαν Ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον καὶ αὐτοδιοίκητον ἀνακηρύσσει καὶ ταύτην ἐγκαρδίως ἐπευλογοῦσα, ἐν πάσῃ ἀδελφικῇ ἀγάπῃ ἐπεύχεται ἐστηριγμένην καὶ ἀκράδαντον αὐτὴν διὰ παντὸς ἐμμένειν τῇ πίστει καὶ τῇ ἐνότητι τοῦ πνεύματος τῆς μιᾶς, ἀγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Πνεύματι, νῦν τε καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ ἐβδομηκοστῷ ἐννάτῳ κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον, ἰνδικτιῶνος Η΄. Ἰωακείμ ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ἀποφαίνεται.

† Ὁ Ἐφέσου Ἀγαθάγγελος

† Ὁ Νικομηδείας Φιλόθεος

† Ὁ Χαλκηδόνος Καλλίνικος

† Ὁ Δέρκων Ἰωακείμ

† Ὁ Νεοκαισαρείας Ἱερόθεος

† Ὁ Σμύρνης Μελέτιος

† Ὁ Μηθύμνης Παῖσιος

† Ὁ Ἰμβρου Νικηφόρος

† Ὁ Φαναριοφερσάλων Κωνστάντιος

† Ὁ Κώου Μελέτιος, συναποφαίνονται.

**Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ ἐνώσεως καὶ ἀνασυστάσεως τῆς
αὐτοκεφάλου ἡνωμένης Ὁρθόδοξου Σερβικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῶν
Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων (1922)¹⁵⁶.**

Κατὰ τὸ χρεῶν καὶ πρὸς οἰκοδομὴν ἢ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία οἰκονομοῦσα πάντα καὶ διεξάγουσα, τῆς καλῆς οἰκονομίας καὶ κανονικῆς τάξεως ἴδιον καὶ τοῦτο οἶδε καὶ ἐνάρηθμον λογίζεται, τὸ πρὸς τὰς συμβαινούσας πολιτικὰς μεταβολὰς καὶ τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως προσαρμόζειν καὶ διευθετεῖν ὅρια, ἐφ' ὅσον τοῦτο ὑπὸ τῶν ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας νόμων ἐπιτέτραπται, ἵνα ἀπρόσκοπτός μὲν καὶ λυσιτελής ἢ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων γίγνηται διακυβέρνησις, μείζων δὲ καὶ τῷ χριστωνύμῳ λαῷ ἢ ὠφέλεια.

Ὅθεν καὶ περὶ τοῦ θεοσώστου Βασιλείου τῆς Σερβίας προκειμένου, ἐπειδὴ τοῦτο μετὰ τοὺς γενομένους κατὰ τὰ ἔτη 1912 καὶ 1913 Βαλκανικοὺς πολέμους καὶ τὸν λήξαντα μέγαν γενικὸν πόλεμον ἐδαφικῶς ἐπεκταθὲν καὶ ἐπαυξηθὲν καὶ εἰς ἓν ἡνωμένον βασίλειον τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων ἐλέφ καὶ εὐλογία Θεοῦ μεγαλυνθὲν συμπεριέλαβεν ἐν τῇ περιοχῇ αὐτοῦ καὶ τὰς ἐξῆς ὑπὸ τὸν καθ' ἡμᾶς Πατριαρχικὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον τέως τελούσας κανονικῶς ἐπαρχίας, ἧτοι τὰς Μητροπόλεις Σκοπείων, Ρασκοπρεσρένης, Δεβρῶν καὶ Βελισσοῦ, Πελαγονίας, Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν, μέρος τῆς Μητροπόλεως Βοδενῶν, τὴν ἐπισκοπὴν Πολυανῆς, δυνάμει τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου τῆς 10 Αὐγούστου 1913, τὴν Μητρόπολιν Στρωμνίτης, δυνάμει τῆς Συνθήκης τοῦ Νεγύ τῆς 27ης Νοεμβρίου 1919, καὶ τὰς ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ Μητροπόλεις Βόσνης, Ἑρσεκίου, Σβορνικίου καὶ Βανιαλούκας καὶ Βιχάτσης, δυνάμει τῆς Συνθήκης μετὰ τῆς Αὐστρίας, τῆς ὑπογραφείσης ἐν Ἀγίῳ Γερμανῷ ἐν Λαΐ τῇ 10ῃ Σεπτεμβρίου 1919, καὶ ἐπειδὴ ἐν τοῖς ὁρίοις τοῦ ἐνιαίου τούτου βασιλείου τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων συμπεριελήφθησαν μὲν καὶ αἱ Αὐτοκέφαλοι Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι τοῦ Καρλοβιτσίου καὶ Μαυροβουνίου, καθὼς καὶ αἱ δύο ἐν Δαλματίᾳ Ἐπαρχίαι τῆς Ζάρας καὶ τοῦ Καττάρου, ἀπὸ κοινῆς δὲ γνώμης τῶν προεστώτων τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων ἐν Συνόδῳ συνελθόντων ἐκηρύχθη ἡ διοικητικὴ αὐτῶν ἔνωσις μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σερβίας εἰς μίαν Αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα "Αὐτοκέφαλος Ἡνωμένη Ὁρθόδοξος Σερβικὴ Ἐκκλησία τοῦ Βασιλείου τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων", διὰ ταῦτα ἢ καθ' ἡμᾶς Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, ἐπὶ τῇ αἰτήσῃ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων, ὑπ' ὧσι ἔχουσα τὸ

¹⁵⁶ Γεώργιος Νεκτάριος Λόης, *ό.π.*, 700-701.

κανονικὸν καὶ εὐλογον τῆς εἰς ἓν ὅλον καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἐνώσεως τῶν πολιτικῶς ἤδη ἐνωθεισῶν ἐκκλησιαστικῶν περιοχῶν, χάριν τε τῆς κανονικῆς ἐνότητος καὶ ἀρμονίας ἐν τῇ διοικήσει, κατὰ τὸν Κανόνα τῶν Πατέρων τὸν λέγοντα "Τοὺς Ἐπισκόπους ἐκάστου Ἔθνους εἰδέναι χρή τὸν ἐν αὐτοῖς Πρῶτον καὶ τοῦτον ἡγεῖσθαι ὡς κεφαλὴν", καὶ πρὸς μείζονα καὶ κοινὴν τῶν ἐνουμένων περιφερειῶν διὰ τῆς ἐνότητος ὠφέλειαν, δι' ὁμοφώνου ἀποφάσεως ληφθείσης ἐν Συνεδρίᾳ τῆς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῆς μετριότητος ἡμῶν ἀποφαίνεται καὶ ὀρίζει τὰ ἀκόλουθα:

Ἐπευλογεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀπὸ τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου Κωνσταντινουπόλεως χειραφέτησιν καὶ τὴν προσάρτησιν εἰς τὴν Αὐτοκέφαλον Ἠνωμένην Ὁρθόδοξον Σερβικὴν Ἐκκλησίαν τῶν τέως ὑπ' αὐτὸ τελουσῶν καὶ ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν Ἐπαρχιῶν, ἀναγνωρίζουσα δὲ καὶ τὴν ἀνακηρυχθεῖσαν ἐνωσιν τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν τῆς Σερβίας, τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τοῦ Καρλοβιτσίου καὶ τῶν δύο Δαλματικῶν Ἐπαρχιῶν, ἀποδέχεται τὴν σχηματισθεῖσαν ἐξ αὐτῶν Ἀγίαν Αὐτοκέφαλον Ἠνωμένην Ὁρθόδοξον Σερβικὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἀδελφὴν ἐν Χριστῷ ἔχουσαν καὶ ἀπολαύουσαν πάντα τὰ τοῦ αὐτοκεφάλου δικαιώματα, κατὰ τὰ θέσμια καὶ τὴν τάξιν τῆς Ἀγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Εἰς ἐνδειξιν δὲ καὶ μόνιμον εἰς τὸ διηνεκές παράστασιν καὶ ἀσφάλειαν τῶν οὕτω κανονικῶς ἐγκριθέντων καὶ ὀρισθέντων περὶ τῶν εἰς τὸ θεόσωστον Βασίλειον τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων περιελθουσῶν τέως Ἐπαρχιῶν καὶ μερῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἀγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ περὶ τῆς ἐν τῷ Βασιλείῳ τούτῳ σχηματισθείσης μιᾶς Ἠνωμένης Αὐτοκεφάλου Ὁρθοδόξου Σερβικῆς Ἐκκλησίας ἀπολύοντες μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς Ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν τὸν παρόντα ἡμέτερον Πατριαρχικὸν καὶ Συνοδικὸν Τόμον, οὗ ἴσον καὶ ἀπαράλλακτον κατέστρωται καὶ ἐν τῷ ἱερῷ Κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, εὐχόμεθα ὅπως ὁ Θεὸς πάσης χάριτος ὁ καλέσας ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, αὐτὸς χαρίζηται πάντοτε πᾶσαν εὐλογίαν καὶ πᾶσαν καρποφορίαν ἀγαθὴν ταῖς τε οὕτως ἀφ' ἡμῶν χειραφετηθείσαις Ἐπαρχίαις καὶ ἀπάσῃ τῇ Ἀγιωτάτῃ ἀδελφῇ Αὐτοκεφάλῳ Ἠνωμένῃ Ὁρθοδόξῳ Σερβικῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Βασιλείου τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων. Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,α'ηκβ', μηνὸς Φεβρουαρίου ιθ', Ἐπινεμήσεως Ε'. + Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μελέτιος, ἀποφαίνεται.

- † Ὁ Καισαρείας Νικόλαος.
- † Ὁ Νικαίας Βασίλειος.
- † Ὁ Χαλκηδόνος Γρηγόριος.
- † Ὁ Ἀμασειας Γερμανός.
- † Ὁ Νεοκαισαρείας καὶ Κοτυώρων Πολύκαρπος.
- † Ὁ Ρόδου Ἀπόστολος.
- † Ὁ Ἀγκύρας Γερβάσιος.
- † Ὁ Βάρνης Νικόδημος.
- † Ὁ Χαλδίας καὶ Κερασοῦντος Λαυρέντιος.
- † Ὁ Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων Σμάραγδος.
- † Ὁ Σαράντα Ἐκκλησιῶν Ἀγαθάγγελος.
- † Ὁ Μετρῶν καὶ Ἀθύρων Ἰωακείμ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές / Συνοδικά κείμενα:

Αγία και Μεγάλη Σύνοδος. «Τὸ αὐτόνομον καὶ ὁ τρόπος ἀνακηρύξεως αὐτοῦ» Στο Ιωάννης Λότσος (επιμ), *Οι αποφάσεις της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, CEMES, Θεσσαλονίκη 2017, 75-78.

Δούκας Μιχαήλ. *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*. PG 157, 749A-1166B.

Ὅρος τῆς Αγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης ἐν ἔτει 1872.

Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ ἐνώσεως καὶ ἀνασυστάσεως τῆς αὐτοκεφάλου ἡνωμένης Ὀρθοδόξου Σερβικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων, 1922.

Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ ἐσωτερικῆς διοικητικῆς αὐτονομίας τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας με διατήρηση δικαιώματος ἐποπτείας ἀπὸ τὸ Οἶκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, Κωνσταντινούπολη, 1831.

Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος περὶ παραχωρήσεως αὐτοκεφάλου καθεστώτος στη Ἐκκλησία, Κωνσταντινούπολη, 1879.

Προκόπιος ο Καισαρεύς. *Ὑπὲρ τῶν πολέμων.*

Βοηθήματα:

Αγγελόπουλος, Αθανάσιος. *Ο Κόσμος της Ορθοδοξίας. Η Σερβική Ορθόδοξος Εκκλησία στο παρελθόν και το παρόν*. Θεσσαλονίκη: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων ΑΠΘ, 1984.

Του ιδίου. «Το εκκλησιαστικό καθεστώς των Μητροπόλεων της Βορείου Μακεδονίας από του 1913 μέχρι σήμερα». *Μακεδονικά* 15 (1975): 28-44.

Του ιδίου: «Κράτος Σκοπίων. Η λύση του εκκλησιαστικού ζητήματος υπό τον προβολέα του πολιτικού ζητήματος». *Επιστημονική Επιθεώρηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος 'Σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία'*. Τόμος Δ'. Πάτρα: ΕΑΠ, 2013, 9-26.

Ακανθόπουλος, Πρόδρομος. *Κώδικας Ιερών Κανόνων και Εκκλησιαστικών Νόμων*. Θεσσαλονίκη: Αφοι Κυριακίδη, 1995.

Βαβούσκος, Κωνσταντίνος. «Ἐκκλησιαστικαὶ σχέσεις Σέρβων καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα». Στο Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου Αἰμοῦ (επιμ). *Πρακτικά Ἑλληνο-Σερβικοῦ Συμποσίου “Συνεργασία Ἑλλήνων καὶ Σέρβων 1804-1830”*, Καβάλα, 7-10 Νοεμβρίου 1976. Θεσσαλονίκη: IMXA, 1979, 19-24.

Του ἰδίου. «Οἱ ἐννοιες τοῦ «αὐτοκεφάλου» καὶ τοῦ «αὐτονόμου»» Στο Βαβούσκος, Αναστάσιος καὶ Λιάντας Γρηγόριος. *Οἱ θεσμοὶ τοῦ αὐτοκεφάλου καὶ τοῦ αὐτονόμου καθεστώτος στὴν Ορθόδοξη Ἐκκλησία (Μελέτες- Πηγές)*. Θεσσαλονίκη: Ἐκδ. Μέθεξις, 2014, 16-19.

Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ελένη. *Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας*. Μετάφρ. Τ. Δρακοπούλου. Αθήνα: Καρδαμίτσα – Ἰνστιτούτο Βιβλίου, 1988.

Γραμμένος, Αθανάσιος. «Ο Ἱερός Πόλεμος τῆς Ουκρανίας: τὸ Πατριαρχεῖο Μόσχας, ἡ ρωσικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ ἡ γεωπολιτικὴ τῆς Ορθοδοξίας». Στο Κ. Ε. Μπότσιου. Ρ. Γ. Παιδὴ καὶ Εὐ. Α. Ευαγόρου (επιμ.). *Πόλεμος στὴν Ουκρανία καὶ διεθνεῖς ἀνακατατάξεις*. Θεσσαλονίκη: ΠΑ.ΜΑΚ., 2025, 440-467.

Δημητριάδου, Μαρίνα. «Ἡ κανονικότητα τῆς παραχώρησης τοῦ αὐτονόμου καὶ τοῦ αὐτοκεφάλου καθεστώτος τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας: Ἱστορικὴ καὶ νομοκανονικὴ προσέγγιση». *SingiLogos* 3, τχ. 1 (2023): 251-266.

Douglas, Howard, A. *Ἡ ἱστορία τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας*. Μετάφρ. Σ. Λάιου. Αθήνα: Καρδαμίτσα – Ἰνστιτούτο Βιβλίου, 2019.

Ζηζιούλας, Ιωάννης, μητροπολίτης Περγάμου. *Τὸ εἶναι ὡς κοινωνία*. Μετάφρ. Ξενοφών, Κομνηνός. Αθήνα: Ἰνδικτος, 2023.

Κατερέλος, Κύριλλος. «Τὸ Αὐτοκέφαλο καὶ τὸ Αὐτόνομο στὴν πορεία πρὸς τὴν Ἀγία καὶ μεγάλη Σύνοδο». *Θεολογία* 87, τχ. 1 (2016): 107-122.

Λιάντας, Γρηγόριος. «Τὸ αὐτοκέφαλο καὶ τὸ αὐτόνομο ὑπὸ τὸ πρίσμα των διορθοδόξων σχέσεων». Στο Βαβούσκος, Αναστάσιος καὶ Λιάντας, Γρηγόριος. *Οἱ θεσμοὶ τοῦ αὐτοκεφάλου καὶ τοῦ αὐτονόμου καθεστώτος στὴν Ορθόδοξη Ἐκκλησία. (Μελέτες-Πηγές)*, Μέθεξις, Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 67-78.

Λόης, Γεώργιος-Νεκτάριος, *Ἱστορία τῆς Σερβίας. Πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ*. Αθήνα: Ἑννοια, 2017.

Του ἰδίου: «Ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση στὴν Σερβία μετὰ τὸν Στέφανο Δουσάν καὶ ἡ εἴσοδος των Οθωμανῶν στα Βαλκάνια (1355-1389)». *Επιστημονικὴ ἐπιθεώρηση τοῦ μεταπτυχιακοῦ προγράμματος “Σπουδὲς στὴν ορθόδοξη θεολογία”*, τόμος Δ΄. Πάτρα: ΕΑΠ, 2013, 240-274.

Του ιδίου: Ὁ ἀντίκτυπος τῆς ιδρύσεως τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας (1870) στὸ πριγκηπάτο τῆς Σερβίας. Ἀνάτυπο ἀπὸ *Εκκλησιολόγος*, 31 Οκτωβρίου & 7 Νοεμβρίου 2008. Πάτρα καὶ Κέρκυρα: *Ἐνωση Μακεδόνων Κέρκυρας*, 2012.

Μουστάκας, Κωνσταντῖνος. *Ιστορία των Μεσαιωνικῶν Βαλκανίων*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ἑλληνικῶν Ακαδημαϊκῶν Βιβλιοθηκῶν, 2015.

Νανάκης, Ἀνδρέας. «Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο: Ἀπὸ τὴν καταδίκη τοῦ Ἐθνοφυλετισμοῦ (1872) στὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα». Στὸ Αθ. Σ. Τζιέρτζης (επιμ.). *Μακεδονικὸς Ἀγὼν. Ἐκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Παύλου Μελά*, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, 12-13 Νοεμβρίου 2004. Θεσσαλονίκη: Ἐταιρία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, 2006, 49-57.

Nicol, Donald. *Βυζάντιο καὶ Βενετία*. Μετάφρ. Χριστίνα-Αντωνία Μουτσοπούλου. Αθήνα: Παπαδήμα, 2010.

Του ιδίου: *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου, 1261-1453*. Μετάφρ. Στάθης Κομνηνός. Αθήνα: Ἐκδ. Παπαδήμα, 2012.

Παπαδόπουλος, Χρυσόστομος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν. *Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν*. Αθήναι: χ.ε., 1928.

Παπαχρυσάνθου, Διονυσία. *Ἡ Ἀθωνικὸς Μοναχισμός-Ἀρχές καὶ Οργάνωση*. Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1992.

Πατρινέλης, Χρήστος. «Ἐκκλησία». Στὸ *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τόμος ΙΑ'. Αθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1975.

Ροδόπουλος, Παντελεήμων. *Μελέται Β'. Νομοκανονικά - Ἱστορικοκανονικά καὶ ἄλλα*. Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 2008.

Ταρνανίδης, Ἰωάννης. *Θεωρία καὶ πράξη στὴν ἱστορικὴ εξέλιξη τοῦ αυτοκεφάλου των σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν*, Ἐκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2006.

Ταχιάος, Ἀντώνιος-Αιμίλιος, Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος ὡς υπόδειγμα ἐλληνοσλαβικῆς συμβίωσης. *Χριστιανικὴ Μακεδονία. Πελαγονία - Μία ἄλλη Ἑλλάδα Θεσσαλονίκη Ἀχρίδα*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press. 2004, 457-462.

Φειδάς, Βλάσιος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τόμος Β'. Αθήνα: χ.ε., 1994.

Του ιδίου. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τόμος Γ'. Αθήνα: χ.ε., 2014.

Του ιδίου. *Τὸ Ἀυτόκεφαλον καὶ τὸ Ἀυτόνομον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*, χ.ε., Ἱεροσόλυμα 1979.

Quateart, Donald. *Ἡ Ὀθωμανικὴ Αυτοκρατορία. Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες, 1700-1922*. Μετάφρ. Ἰω. Ἀνδρέου. Αθήνα: Ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, 2006.

Frazer, Charles, *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία 1821-1952*. Μετάφρ. Ι. Ροηλίδης. Αθήνα: Δόμος, 1987.

Vucinich, Wayne, «Το πασαλίκι του Βελιγραδίου την παραμονή της εξέγερσης του 1804». Μετάφρ. Λ. Ιστικοπούλου και Ειρ. Κασάπη. Στο *Επαναστάσεις (1776-1830). Σύγχρονες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις*. Σειρά Θεωρία και μελέτες Ιστορίας 22. Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων, 2021, 375-406.